OCBITA
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

Олена Пометун, Юлія Малієнко, Ольга Дудар

Всесвітня історія

7 клас

РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (*V — кінець IX ст.*)

Велике переселення народів (*IV—VII ст.*). Падіння Західної Римської імперії (*476 р.*). Утворення варварських королівств. Християнізація Європи

Східна Римська імперія (Візантія)

Піднесення за Юстиніана (*VI ст.*)

Початок правління Македонської династії

Арабські халіфати

Мухаммад

Початок мусульманського літочислення (*622 р.*)

Арабські завоювання

Створення Арабського халіфату, династія Омейядів (*VII—VIII ст.*)

Франкська держава

Утворення ***Франкської держави***

Проголошення імперії (*800 р.*)

Карл Великий

Верденський договір (*843 р.*)

Англія, Франція, Німеччина

Процес становлення держав

Італія, Іспанія

Поява ***італійських*** торговельних республік

Іспанія — початок Реконкісти

Держави Центральної і Південної Європи

Україна

Велике розселення слов'ян

Перші слов'янські держави

Виникнення слов'янської писемності

Кирило і Мефодій

Заснування Києва

Утворення ***Русі-України***
Правління князів Олега, Ігоря, Святослава, княгині Ольги

Індія, Китай

Китай

Династія Тан

Індія

Храмова печера Аджанта

Походи вікінгів (*VIII–XI ст.*)

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запанує́м і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Олена Пометун, Юлія Малієнко, Ольга Дудар

Всесвітня історія

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2024

УДК 94(100)*кл7(075.3)
П56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.)

Пометун О. І.
П56 Всесвітня історія : підруч. для 7 класу закладів загальної середньої освіти / О. І. Пометун, Ю. Б. Малієнко, О. В. Дудар. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2024. — 224 с. : іл.

ISBN 978-966-983-473-7.

УДК 51*кл7(075.3)

© Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., Дудар О. В., 2023
© Видавничий дім «Освіта», 2024

ISBN 978-966-983-473-7

Шановні семикласники і семикласниці!

Цього року ви знову вирушаєте в історичну подорож, тепер — у світ середньовіччя. А подолати цей шлях допоможе підручник, який ви тримаєте в руках. Упевнені, що вас, як і всіх дослідників і дослідниць, чекають відкриття та несподівані враження.

У підручнику ви побачите рубрики, знайомі вам з минулого року. ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ запрошує вас до колективного обговорення. ДОСЛІДІТЬ пропонує попрацювати самостійно, у парах чи групах та зробити власні висновки і відкриття. ПОМІРКУЙТЕ містить запитання і завдання, які виконуються під час опрацювання тексту. ПЕРЕВІР СЕБЕ покаже, як ви засвоїли новий матеріал. Запитання тут поділено на дві частини: спочатку подано простіші, а потім відокремлено складніші. А ЩЕ ТИ МОЖЕШ містить завдання на вибір, які можна виконати вдома. **Узагальнюємо знання й уміння за розділом** запрошує до участі в навчальному проєкті, що підсумовує розділ курсу.

У підручнику вам траплятимуться виділені слова: поняття **жирним шрифтом** у рамках потрібно запам'ятати і вміти їх пояснювати; імена та назви, які допоможуть відтворити історичну розповідь, виділено ***жирним курсивом***.

До підручника розроблено цифрові додатки.
Перейди за покликанням
http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/7-klas
https://vse.ee/cfww
або зіскануй QR-код

Бажаємо успіхів!

Вступ

§ 1. Середньовіччя як період розвитку людства

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Раніше середньовіччя називали «темними віками», кроком назад порівняно з високою культурою античності. Проте нині образи середньовічних королів, прекрасних дам, вікінгів, рицарів і підприємливих містян ви знайдете у численних книгах, фільмах і комп'ютерних іграх. Як ви думаєте, чи можна упереджено ставитись до будь-якого історичного періоду? Чому?

ДОСЛІДІТЬ

1. Пригадайте вивчений торік матеріал, уставте пропущені в тексті слова й запишіть текст у зошит.

Історія стародавнього світу — частина … історії, яка вивчає … період у минулому людства. Вона охоплює період від … первісних людей (бл. 2,5 млн років тому) до … Римської імперії (476 рік). Це … і … період в історії людства.

Довідка: найдовший, поява, найдавніший, падіння, всесвітня, перший.

2. Працюючи зі стрічкою часу в зошиті, позначте століття, у якому завершився період історії стародавнього світу й почалася нова доба — середньовіччя, що вивчатимете цього навчального року.

3. Визначте, які із зображених пам'яток ілюструють історію стародавнього світу, а які – середньовіччя. Поясніть свій вибір.

1

2

3

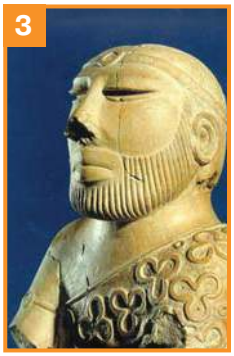

4

5

1. Що вивчає історія середніх віків

ПОМІРКУЙТЕ

Чому доба всесвітньої історії V–XV ст. отримала назву «середні віки»?

Досліджуючи всесвітню історію, ми дізнаємося про минуле та неповторний досвід різних країн і народів. Торік ти ознайомився/

ознайомилася з першим періодом всесвітньої історії — історією стародавнього світу. Із занепадом Римської імперії наприкінці V ст. розпочинається новий період — середні віки, або середньовіччя (V–XV ст.).

Назва «середні віки», можливо, здається тобі дещо дивною: чому — «середні»? Вперше цю назву почали вживати італійські мислителі наприкінці епохи середньовіччя. Палкі прихильники античності, вони створили яскраву культуру Відродження. А от період V–XV ст. вважали «темним», часом варварства, війн і руйнування храмів.

Історія середніх віків — період історії, який тривав від падіння Західної Римської імперії (кінець V ст.) до початку відкриття європейськими мореплавцями Америки та інших земель наприкінці XV ст.

Тож досить довго епоху між античністю та Відродженням називали «середніми віками». Так сформувалася негативна оцінка цього періоду. І зараз для деяких людей поняття «середньовіччя» є синонімом жорстокості й занепаду культури.

Однак війни й лихоліття притаманні будь-якому історичному періоду. А в часи середньовіччя формувалися державність, міська культура й поширювалося християнство в Європі, розвивались давні цивілізації Індії та Китаю, виникла нова світова релігія — іслам. У цей період було відкрито школи й університети, зведено величні храми й собори, здійснено багато наукових відкриттів. Тож нині середні віки продовжують надихати представників і представниць світу мистецтва, літератури й кіно.

2. Які періоди виокремлюють в історії середньовіччя

ПОМІРКУЙТЕ

Знайдіть у кожному періоді середньовіччя інформацію про Україну. Поставте до неї запитання.

Історія середньовіччя вивчає коротший проміжок часу, ніж історія стародавнього світу. Втім, тисячоліття — це тривалий шлях, протягом якого в житті людей та їхніх спільнот відбулися важливі зміни. Для їх розуміння історики виокремлюють у середньовіччі три періоди.

Перший період	**Раннє середньовіччя (кінець V — кінець IX ст.)** — перехід від античності й варварства до нових суспільних відносин і держав, час Великого переселення слов'ян, становлення на теренах сучасної України племінних князівств і союзів
Другий період	**Зріле (високе) середньовіччя (X–XIII ст.)** — період розвитку середньовічного суспільства, Русі-України, час розквіту ремесел, торгівлі, розбудови країн і міст, загального господарського піднесення
Третій період	**Пізнє середньовіччя (XIV–XV ст.)** — доба зміцнення європейських держав, переходу руських земель до складу інших держав, час відкриттів і винаходів. Цей період ще називають «осінню середньовіччя»

3. Якими є джерела вивчення історії середньовіччя

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту закінчіть речення:
- Речові історичні джерела — це … . До них належать … .
- Етнографічні джерела — це … . До них належать … .
- Зображувальні джерела — це … . Серед них … .

На відміну від часів стародавнього світу, джерел з історії середньовіччя збереглося більше. У багатьох музеях світу й донині зберігаються знаряддя праці, зброя, монети, меблі, посуд тощо. У деяких містах України та Європи можна відвідати середньовічні церкви та собори, замки й навіть квартали будинків, які розповідають про життя людей, що колись тут вирувало.

Проте речових історичних джерел збереглося недостатньо, тож учені досліджують численні писемні історичні пам'ятки: документи, хроніки, де, як правило, викладено події від створення світу й до часів, коли жив і відтворював події хроніст. А ще у середньовіччі в Європі було винайдено книгодрукування, тож друковані книги доповнюють писемні пам'ятки цього періоду.

Багато цікавого про життя людей того часу можуть розповісти зображувальні джерела, насамперед твори мистецтва: книжко-

ві мініатюри та гравюри, візерунки на килимах, картини, ікони, фрески, статуї та вітражі в соборах.

Для вивчення історії середньовіччя цінними є усні пам'ятки, зокрема: старовинні народні перекази (наприклад, ірландські та скандинавські саги), народні пісні, балади, казки.

Відлуння середньовічної доби знаходимо в етнографічних пам'ятках і народних святах, обрядах, дитячих забавах, бачимо в одязі чи предметах хатнього вжитку. Різноманітні етнографічні матеріали містять також записи очевидців і мандрівників.

ДОСЛІДІТЬ

Уявіть себе вченими-істориками, які вивчають пам'ятки епохи видатного діяча середньовіччя Карла Великого. Оберіть одну з них і розкажіть, до якого виду історичних джерел вона належить та про що може розповісти.

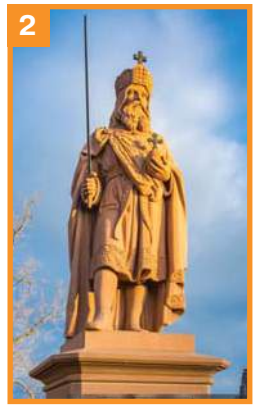

1. *К. Шойрен. Портрет Карла Великого з моделлю Палатинської капели (1825 р.)*
2. *Статуя Карла Великого у Франкфурті, Німеччина. Сучасне фото*
3. *«Євангелістерій», найвідоміший рукопис часів Карла Великого*
4. *Видання твору історика Ейнгарда, сучасника Карла Великого, англійською, українською мовами*

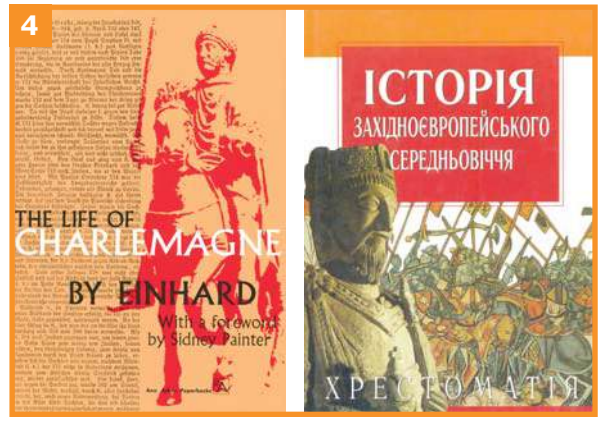

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Назви хронологічні межі та періоди середньовіччя.
2. Які відомі тобі пам'ятки, образи та символи пов'язані із цією епохою?
3. Якими джерелами послуговуються історики та історикині, вивчаючи епоху середньовіччя?
4. Що, на твою думку, можна сьогодні вважати спадщиною середньовіччя? У чому її значення для сучасної людини? А для тебе особисто?
5. Чи відомі тобі пам'ятки середньовіччя у твоєму регіоні? Як ти вважаєш, чи багато їх збереглося в Україні? Чому?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Знайди в інтернеті чи у книжках 2–3 джерела для характеристики суспільних змін у добу середньовіччя в Європі та в Україні.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 1 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 2. Велике переселення народів

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Чи може бути, на вашу думку, занепад держави чи цивілізації початком нового етапу розвитку спільноти? Поясніть на прикладах.

ДОСЛІДІТЬ

Заповніть пропуски словами з довідки. Свою думку обґрунтуйте.

Великим переселенням народів називають … племен і народів Європи в … в різних напрямках, що розпочався із вторгнення племен … у північну частину Римської … . Тоді десятки племен, сотні тисяч людей залишали обжиті місця і вирушали освоювати нові … . Переміщення одних племен витісняло інші, які були змушені відкочовувати на інші … .

Причинами … … … вважають зміну …, збільшення … і нестачу земель.

Довідка: клімат; Велике переселення народів; IV–VII ст.; гуни; землі; імперія; рух; території, населення.

1. Як відбувалося Велике переселення народів та які його наслідки

ПОМІРКУЙТЕ

Чому рух племен і народів IV–VII ст. називають Великим переселенням народів? Які були його наслідки для історії й сьогодення Європи?

Від початку IV ст. на великому історичному просторі, що пов'язав Європу, Азію та Африку, відбувалося Велике переселення народів. І дотепер дослідники сперечаються щодо його причин. Дехто з учених вважає, що різке похолодання III–VIII ст. зумовило обмеження ресурсів і змусило десятки племен, сотні тисяч людей залишити обжиті місця й вирушити на освоєння нових земель. За іншою теорією, азійські землі, де здавна проживали племена гунів, почали підкорювати китайці. Тому гуни вирушили далі на захід, витісняючи на інші території племена, що зустрічали на своєму шляху. Однак є й інші теорії щодо причин Великого переселення народів.

Хоча точний час початку Великого переселення народів невідомий, масштабності воно набуло в V ст.

Велике переселення народів — рух племен і народів у IV–VII ст., унаслідок якого виникли нові народи та нові держави.

Під тиском гунів германське плем'я вестготів вторглося на територію Римської імперії. Услід за вестготами активізувалися й інші варварські племена, насамперед германські (англи, франки, сакси, свеви тощо), що призвело до падіння Західної Римської імперії (476 рік). Під час переселення різні племена взаємодіяли між собою, змішувалися мови, способи життя і традиції. Унаслідок цього сформувалися нові народи з власними мовами, культурами та державами. Так було закладено нову етнічну та політичну карту Європи. Падіння Західної Римської імперії та розвиток Східної Римської імперії дали поштовх розквіту нових історичних процесів та явищ.

ДОСЛІДІТЬ

1. Проаналізуйте карту і визначте напрямки переселення варварських племен:

   1) шлях гунів на чолі з Аттілою пролягав від річки … на сході — до міста … на заході Європи; війська Аттіли пройшли землями сучасної України: …;

2) варварські племена рухалися з … (наприклад, з півночі на південь); від узбережжя … моря; долали річки … , дісталися … ; історія України цього періоду пов'язана з племенами … .

3) Зробіть висновки про масштабність переселень племен.

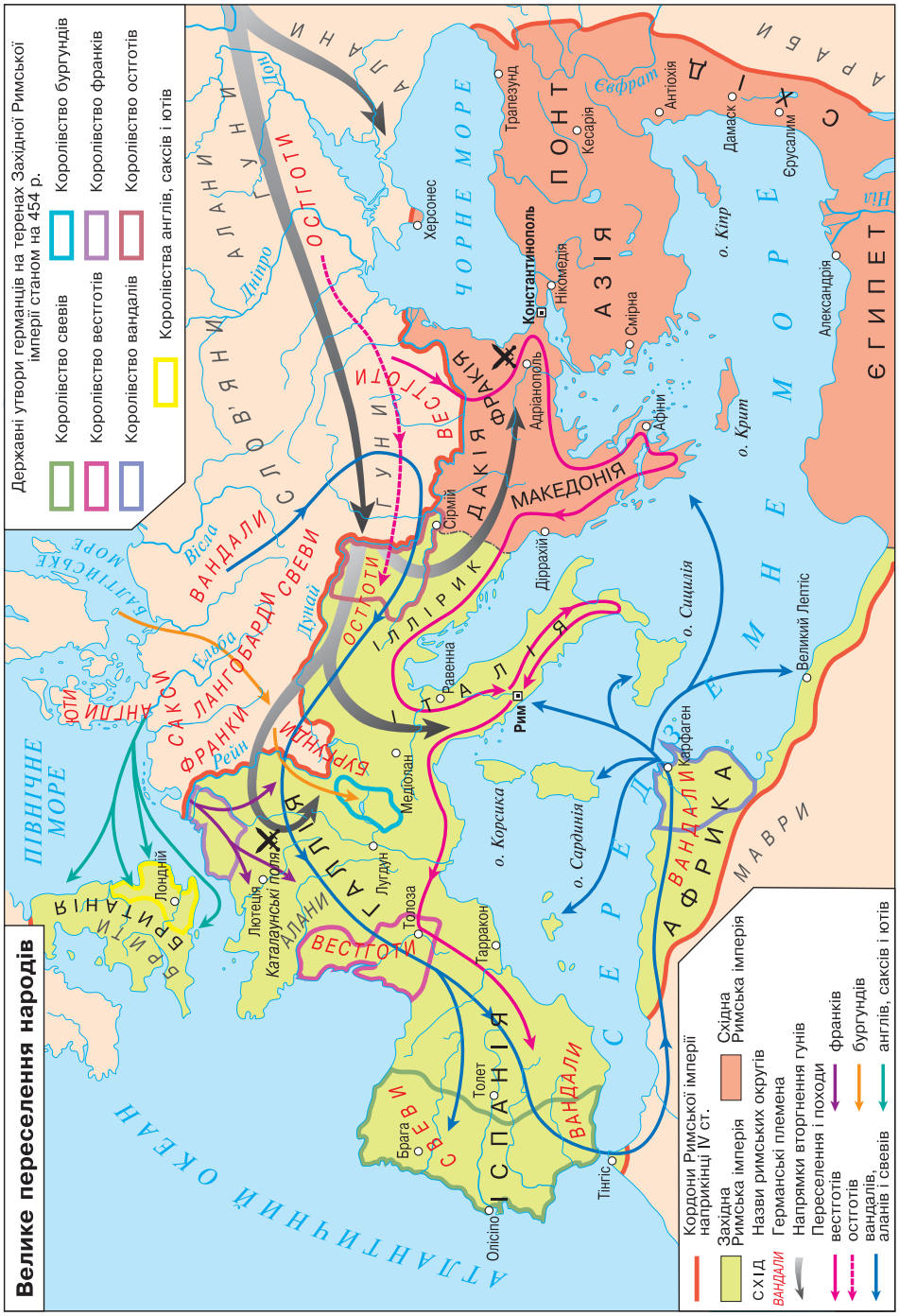

2. Які події відображено на ілюстрації? Чи є, на вашу думку, сюжет картини типовим для доби Великого переселення народів? Які деталі на це вказують?

О. Івекович. Прибуття хорватів на Адріатику. 1905 р.

2. Як розвивалося Велике розселення слов'ян

ПОМІРКУЙТЕ

Що називають Великим розселенням слов'ян? Які були наслідки цього розселення?

Велике переселення народів охоплює і процеси **Великого розселення слов'ян**, що розгорнулися в середині I тисячоліття н. е.

Цей процес відбувався на території Європи у V–VII ст. Тоді слов'янські племена оселилися в Подунав'ї, на півдні Балканського півострова, поблизу річки Ельба та балтійського узбережжя; на північному сході поступово заселили верхів'я річок Дон і Волга. Ці території називають прабатьківщиною слов'ян. У VI ст. готський історик Йордан повідомляв, що «тепер вони, слов'яни, бушують повсюди».

Велике розселення слов'ян — масова міграція слов'янських племен під час Великого переселення народів на території Центральної, Східної та Південно-Східної Європи.

Колись предки слов'янських народів жили разом, мали спільні звичаї та одну мову. Згодом слов'яни розселилися на різних європейських територіях і на межі VII–VIII ст. розділилися на три великі групи: південні, західні та східні. Поступово їхні мова і звичаї зазнали змін.

ДОСЛІДІТЬ

Проаналізуйте карту і визначте:
1) Де відбувалось розселення слов'ян?
2) Які етнічні спільноти слов'ян утворилися внаслідок Великого розселення слов'ян?
3) Які відомі вам народи належать до кожної із цих спільнот?

Території, заселені слов'янами перед Великим розселенням
Напрямки розселення слов'ян у V–VII ст.
Території, заселені слов'янами на початку VIII ст.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Назви хронологічні межі Великого переселення народів та Великого розселення слов'ян. Познач їх на стрічці часу.
2. Що призвело до падіння Західної Римської імперії?
3. Постав кілька запитань, які допоможуть твоїм однокласникам і однокласницям визначити на карті напрямки Великого переселення народів і розселення слов'ян.
4. Порівняй процеси Великого переселення народів та Великого розселення слов'ян.
5. Чи погоджуєшся ти з тим, що Велике переселення народів було спричинено змінами клімату? Чому? А чи можуть сучасні зміни клімату спричинити важливі історичні події?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Скористайся інтернет-джерелами або бібліотекою і доповни схему.

Племена в період Великого переселення народів

Англи, сакси, тевтони	*Свени, дани*	*Слов'яни*
Предки …, …, німців	Предки …, данців, …, ісландців	Предки …, …, чехів, хорватів, … тощо

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 2 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Розділ 1. Становлення перших держав середньовіччя

§ 3. Перші середньовічні держави

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Що таке держава та які її ознаки? Поясніть на прикладах.

ДОСЛІДІТЬ

У V ст., у часи Великого переселення народів, германські племена розселилися майже всією територією Західної Римської імперії та заснували **варварські королівства**.

Визначте на карті (с. 15): 1) які варварські королівства існували в Європі у VI ст.; 2) ким були створені варварські королівства; 3) які з королівств продовжували існувати після VI ст.

Висловіть припущення, чому так сталося.

Візантія за Юстиніана I. Варварські королівства VI ст.
Візантійська імперія наприкінці правління Юстиніана I (527–565 рр.)
Вторгнення аварів у середині VI ст.
Завоювання Італії лангобардами (від 568 р.)
Королівства англів, саксів і ютів
Варварські королівства, що припинили існування впродовж VI ст.
Тюрингів (531 р.)
Остготів (553 р.)
Вандалів (534 р.)
Свевів (585 р.)
Атлантичний океан
Північне море
Балтійське море
Середземне море
Чорне море
Скоти
Бритти
Англи
Сакси
Юти
Данія
Лондон
Турне
Кельн
Париж
Регенсбург
Бордо
Ліон
Тулуза
Брага
Толедо
Лісабон
Кордова
Марсель
Барселона
Баски
Мілан
Павія
Равенна
Рим
Неаполь
Салони
Сірмій
Діррахій
Фессалоніки
Адріанополь
Константинополь
Херсонес
Трапезунд
Кесарія
Смірна
Афіни
Антіохія
Дамаск
Єрусалим
Александрія
Карфаген
о. Корсика
о. Сардинія
о. Сицилія
о. Крит
о. Кіпр
Рейн
Ельба
Вісла
Дніпро
Дон
Волга
Дунай
Слов'яни
Булгари
Алани
Аварський каганат
Лангобарди
Італія
Франкське королівство
Королівство вестготів
Африка
Фракія
Азія
Понт
Сирія
Єгипет
Держава Сасанідів
Маври
Араби

1. Як утворювалися варварські королівства

ПОМІРКУЙТЕ

Які королівства називали варварськими? Чи має слово «варварський» негативне значення у цій назві? Чому?

Королівства, створені у процесі Великого переселення народів на теренах колишньої Західної Римської імперії, дістали назву **варварських королівств.**

Першим із варварських королівств вважають державу вестготів у південно-західній Галлії (зі столицею в місті Тулуза). Нині це землі сучасної південно-західної Франції та Іспанії. В історичних дослідженнях можна натрапити на твердження, що наймогутнішими королівствами були держави вестготів за Теодоріха Великого та франків за Хлодвіга I. Але варварські держави були нетривалими утвореннями і досить швидко занепали. Найміцнішим виявилося Франкське королівство, яке проіснувало майже 400 років.

Варварське королівство — держава, створена варварськими племенами, здебільшого на території Західної Римської імперії в середині I тисячоліття.

ДОСЛІДІТЬ

Як наведені нижче історичні пам'ятки (с. 16–17) характеризують спосіб життя, релігію та розвиток ремесел у варварських державах?

1

2

3

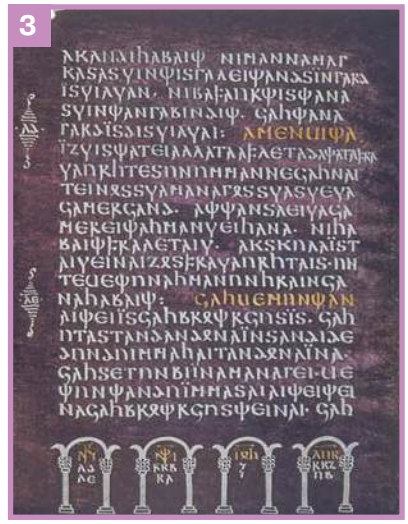

1. *Золота монета Дезидерія, короля лангобардів (VIII ст.)*
2. *Вестготська пара орлів на фібулах (застібках для одягу), Іспанія (VIII ст.)*
3. *Сторінка «Срібного кодексу», рукописного перекладу Євангелія готською мовою (V ст.)*

4. Мозаїчне зображення фасаду палацу Теодоріха, короля остготів. Равенна, Італія, кінець V — початок VI ст.

2. Як розвивалося Франкське королівство за Хлодвіга

ПОМІРКУЙТЕ

Які рішення і дії допомогли Хлодвігу створити міцну державу?

Засновником Франкського королівства (V–IX ст.) був Хлодвіг I (481–511)[1]. Наприкінці V ст. Хлодвіг розгромив римські війська в Північній Галлії і встановив тут свою владу. Згодом він успішно воював, значно розширив території Франкської держави, ніби виправдовуючи своє ім'я, яке означає «уславлений у битві». Учені стверджують, що Хлодвіг об'єднав усіх франків під своєю владою. За нього Париж став столицею Франкської держави.

Головною опорою правителя була дружина — постійне військо, яке утримувалось за рахунок податків і військової здобичі.

ДОСЛІДІТЬ

Яку інформацію про Хлодвіга можна знайти в наведених джерелах? Як митці різних епох зображали Хлодвіга (звертай увагу на одяг, символи влади, як показано його дітей)?

[1] Тут і далі в дужках позначаються роки правління.

1. *Л. Альма-Тадема. Навчання дітей Хлодвіга (1868 р.). Сини Хлодвіга вчаться метати бойові сокири*
2. *Хрещення Хлодвіга, обкладинка книги зі слонової кістки (бл. 870 р.)*
3. *Ф.-Л. Дежуїн. Хлодвіг I, король франків (1835 р.)*

Однією з найважливіших подій стало прийняття Хлодвігом і франками християнства. Відтепер віра вже не розділяла франків і римлян, і вони поступово почали зливатися в один народ. Король потребував підтримки церкви і водночас прагнув укріпити свій авторитет правителя. Він міг бути жорстоким і підступним, порушував обіцянки, плів інтриги проти своїх ворогів. Про його вміння досягати бажаного свідчить випадок із суассонською чашею.

ДОСЛІДІТЬ

За ілюстрацією і документом відтворіть історію про суассонську чашу (с. 19). Чому Хлодвіг просто не забрав собі чашу зі спільної здобичі? Яке враження, на вашу думку, справила на його прибічників розправа короля з воїном? Про які процеси у франкському суспільстві це свідчило?

Єпископ Григорій Турський про випадок із суассонською чашею

Коли Хлодвіг ще був язичником, франки розграбували християнські храми і в одному забрали церковну чашу надзвичайної краси. Єпископ попросив повернути цю чашу. Король пообіцяв зробити це, якщо посудина дістанеться йому за жеребом під час розділу здобичі. Тож у місті Суассоні Хлодвіг звернувся до франків: «Хоробрі воїни, я прошу віддати мені, крім моєї частки, ще й цю посудину». Усі відповіли: «Славний королю! Усе, що ми тут бачимо, — твоє...»

Хлодвіг убиває солдата, що нахилився. Мініатюра з «Великих французьких хронік», XIV ст.

Та один запальний воїн, незадоволений вчинком короля, підняв сокиру та з голосним вигуком: «Ти одержиш тільки те, що твоє за жеребом!» — вдарив по чаші. Усі були вражені, але король переніс його з терпінням і покірністю.

Рік потому франки зібралися продемонструвати королю, як вони стежать за своєю зброєю. Хлодвіг підійшов до воїна, який ударив по чаші, і сказав: «Ніхто не тримає зброю в такому поганому стані, як ти...» Король вихопив у воїна сокиру і кинув на землю. Коли той нахилився за зброєю, Хлодвіг розрубав йому голову своєю сокирою зі словами: «Ось так і ти вчинив з тією чашею в Суассоні».

Все управління Франкською державою зосередилося при королівському дворі. Окремими її частинами керували графи — довірені люди Хлодвіга, наділені великими повноваженнями. Але в різних регіонах панували різні звичаї та закони. Щоб зміцнити державу і укріпити свою владу, король наказав створити збірник законів «Салічна правда», названий на честь одного з племен — салічних (приморських) франків.

ДОСЛІДІТЬ

Проаналізуйте джерело й визначте, які правила життя суспільства воно засвідчує. Яким є становище різних верств населення? Як цей документ впливав на життя держави?

Із «Салічної правди»

• Якщо хто вкраде раба, коня або запряжну тварину, присуджується до сплати 30 солідів[2].

• Якщо хто спалить будинок із прибудовами і буде викритий, присуджується до сплати 63 соліди.

• Якщо хто позбавить життя вільного франка, присуджується до сплати 200 солідів.

• Якщо хто позбавить життя графа, присуджується до сплати 600 солідів.

Хлодвіг створив сильну державу. Та після його смерті королівство було поділено між його синами й поринуло у міжусобиці. Трон у Франкському королівстві посіла нова династія.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке варварське королівство?
2. Що ти дізнався/дізналася про спосіб життя населення варварських королівств?
3. Коли існувало Франкське королівство за правління Хлодвіга?
4. Чому прийняття християнства було важливим для розвитку Франкської держави?
5. Чому Хлодвіга вважають видатним історичним діячем?
6. На основі карти з параграфа (с. 15) визнач, які держави, племена були сусідами слов'ян. Якою могла бути взаємодія між слов'янами та варварськими королівствами (мирною, воєнною, торговельною, культурною тощо)?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Склади хмару слів, яка характеризуватиме розвиток Франкської держави за правління Хлодвіга. Поясни, які слова і чому ти обрав/обрала.

[2] **Солід** — римська монета, яку використовували франки.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 3 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 4. Розквіт і занепад імперії франків

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Що мав зробити правитель, аби його почали називати «Великим» та «батьком Європи»? Чи залежить, на вашу думку, успішний розвиток держави від особистості того, хто її очолює? Чому?

ДОСЛІДІТЬ

Найбільшої могутності Франкська держава досягла за правління Карла Великого (768–814 рр.). На основі документа та живопису Альбрехта Дюрера визначте, які риси характеру Карла видаються вам важливими. Чому? Як деталі середньовічного портрета доповнюють текст документа?

Із прижиттєвої біографії Карла Великого середньовічного історика Ейнгарда

Карл був широкої й міцної статури, високий на зріст... Хода Карла була міцною, всі його риси — мужніми, він мав міцне здоров'я. Старанно вправлявся у верховій їзді й полював, часто тренував своє тіло плаванням, у якому був настільки вмілим, що не мав собі рівних. Невибагливий до їжі та питва, він був особливо поміркований щодо напоїв, оскільки вельми ненавидів пияцтво в будь-яких проявах... Наділений красномовством, він міг чітко висловити все, що хотів. При цьому... не задовольнявся лише національною мовою, а докладав зусиль до вивчення мов іноземних... Володів латиною настільки, що міг висловлюватись нею, як рідною. Він вивчав мистецтво обчислень і зі старанністю мудреця допитливо вивідував шляхи зір.

1. Як Карл Великий став імператором

ПОМІРКУЙТЕ

Доведіть, що Карл Великий справді створив імперію.

Майже все своє життя Карл провів у війнах. Десятки разів він водив своє військо у похід, досягав успіхів і зажив слави непереможного полководця. Під час війн франки навертали підкорених язичників у християнство. Карл діяв і силою, і засобами дипломатії, і хитрощами. Наприклад, сакси, за словами історика Ейнгарда, після 30 років боротьби «приєдналися до запропонованих королем умов і відмовилися від своїх релігійних звичаїв, прийняли християнську віру й об'єдналися з франками».

У результаті багаторічних завоювань королівство Карла Великого об'єднало більшу частину Західної Європи. У 800 р. у соборі Святого Петра в Римі Папа Римський поклав на голову Карла імператорську корону.

2. Що таке Каролінгське відродження

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту визначте основні риси періоду Каролінгського відродження і запишіть їх.

Франкська імперія була потужною державою раннього середньовіччя. Після її проголошення Карл менше воював, а більше зусиль спрямовував на облаштування держави. Імператор реформував військо і дбав про розбудову регіонів: за його наказами осушували болота, вирубували ліси, будували монастирі та міста, палаци і церкви.

Під час свого правління Карл Великий сприяв інтелектуальному та культурному піднесенню, який історики називають **Каролінгським відродженням**. Він запрошував до свого двору освічених людей з інших країн — Італії, Іспанії, Англії. Зокрема, тут працював учений аббат Алкуїн, що написав перші доступні та зрозумілі підручники з граматики, якими користувалися протягом усього середньовіччя. Зростала кількість освічених людей в імперії і завдяки створенню нових шкіл, бібліотек і нових книжок.

Деякі історики називають культуру Каролінгського відродження шкільною. Завдяки зусиллям учених і переписувачів книг було збережено латинську мову — її використовували в усіх навчальних закладах середньовіччя.

Карл Великий видавав закони, які стосувалися різних сфер життя франків. Вони стали основою середньовічного права. При ньому були написані численні хроніки, що відтворювали історичні події того часу. Наслідуючи римських імператорів, Карл сприяв будівництву кам'яних палаців та церков.

ДОСЛІДІТЬ

1. Розгляньте інфографіку та визначте, чому досягнення у сфері культури у часи правління Карла Великого називають Каролінгським відродженням. Що саме було відроджено?

Аахенський собор

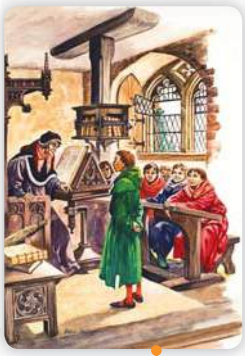

Заснування шкіл при церквах і монастирях

Учений Алкуїн (у центрі)

Жан Фуке. Карл Великий Будівельник

Майстерня з переписування книг — скрипторій

Розробка каролінгського простого і зручного шрифта

2. Визначте основні напрямки походів Карла Великого. Порівняйте територію Франкського королівства Хлодвіга та імперії Карла Великого. Які висновки можна зробити?

Поділ Франкської імперії між онуками Карла Великого за Верденським договором

Володіння Лотаря
Володіння Карла Лисого
Володіння Людовіка Німецького

Країна франків на початку правління Хлодвіга (481–511 рр.)
Завоювання Хлодвіга
Завоювання франкських королів у VI–VIII ст.
Завоювання Карла Великого (768–814 рр.)
Землі, залежні від Франкської імперії за Карла Великого
Території, населення яких сплачувало данину франкам
774 Походи Карла Великого із зазначенням років
778 Місця битв
Кордони імперії Карла Великого
Територія, що її франкські королі дарували папам римським

3. Загибель імперії Карла Великого. Утворення держав середньовічної Європи

ДОСЛІДІТЬ

1. *Як ілюстрація відображає розкол Франкської імперії?*

Розподіл Франкської імперії. Середньовічна мініатюра

2. *Чому на карті Європи з'явилися нові держави? Знайдіть на карті (с. 24) нові держави, назвіть їх столиці.*

ПОМІРКУЙТЕ

Порівняйте отриману інформацію вашого дослідження з текстом. Що нового ви дізналися?

Карл Великий передав владу своєму сину Людовику Благочестивому. Під час правління новий імператор розділив імперію, щоб кожен із його синів міг правити своїм власним королівством. Але по смерті Людовика між його синами розгорнулись війни за престол. Врешті-решт у **843** р. у Вердені онуки Карла Великого уклали договір про поділ імперії. Відповідно до умов **Верденського договору** найстаршому — Лотарю — дістався імператорський титул, Північна Італія та вузька смуга земель уздовж річки Рейн — майбутня Лотарингія. Його середній брат заволодів Східнофранкським королівством, яке пізніше назвали Німеччиною. Молодший отримав Західнофранкське королівство — майже всю територію майбутньої Франції. Верденський договір заклав фор-

мування трьох західноєвропейських держав: Франції, Німеччини та Італії — і, відповідно, французького, німецького та італійського народів.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Коли Карл Великий став імператором?
2. Якими були основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики Карла Великого?
3. Що засвідчив Верденський договір?
4. Що спільного було в політиці Хлодвіга і Карла Великого?
5. Які причини розпаду імперії Карла Великого?
6. Чому такому сильному й авторитетному правителю, як Карл Великий, було складно досягти внутрішньої єдності у величезній країні?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Обери одного з діячів цього періоду — Хлодвіга або Карла Великого — і склади розгорнутий план його історичного портрета. З відкритих джерел добери достовірні ілюстрації, які можна використати під час розповіді.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 4 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 5. Візантійська імперія

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Яка інша назва Візантії? Коли і на місці якої держави виникла Візантія? Яким був устрій цієї держави? Якою мовою переважно говорили її мешканці та яких традицій дотримувалися?

ДОСЛІДІТЬ

Опишіть географічне положення Візантії у VI ст. На території яких сучасних держав вона розташовувалася? Які можливості, на вашу думку, відкривало таке положення для розвитку цієї держави?

1. Як утворилася Візантійська імперія

ПОМІРКУЙТЕ

Порівняйте свої знання про Візантію до і після опрацювання цієї частини параграфа та карти (с. 15).

Східна Римська імперія, яка утворилась у **IV** ст., зуміла захистити свої кордони і встояла перед натиском варварів. В епоху середньовіччя вона мала назву Римська (Ромейська) імперія. Тож її жителі іменували себе римлянами (ромеями), хоч і розмовляли здебільшого грецькою. До речі, слов'яни їх найчастіше звали греками, як і християнську релігію, завезену з Візантії, — грецькою. А **Візантією** цю державу почали називати значно пізніше: від назви колишньої грецької колонії Візантій, на місці якої було побудовано столицю держави —Константинополь[3].

Кілька століть поспіль Константинополь був уособленням величі та процвітання. Недарма сучасники називали його «другий Рим», або «око і центр Землі», а жителі Русі-України — Царгородом. Від початку у Візантії проживали греки й італійці, слов'яни й германці, тюрки, сирійці й араби, які зробили свій внесок у візантійську культуру, економіку та історію.

Уся повнота влади в державі належала **василевсу**. У Візантії не було закону про порядок наслідування престолу, тож стати імператором могла кожна вільна людина.

2. Яким було правління Юстиніана I

ПОМІРКУЙТЕ

Чим уславився імператор Юстиніан I? Чому, на вашу думку, його правління назвали «золотим віком» Візантії?

Вершини своєї слави та могутності Візантія досягла за правління імператора **Юстиніана I** (527–565 рр.). Народився він у селянській родині, а посів престол завдяки своєму родичу. Його дядько — командир імператорської гвардії — після смерті тодішнього імператора захопив владу. Не маючи дітей, він усиновив свого

[3] **Константинополь** (із грец. — «місто Константина»), столиця Східної Римської імперії, заснована у IV ст. імператором Константином, названа на його честь.

племінника і подбав про його освіту. Після його смерті, вже посідаючи важливі державні посади, Юстиніан став імператором.

За рідкісну працездатність Юстиніана прозвали «імператором, який ніколи не спить». Талановитий та енергійний політик, Юстиніан вдало добирав собі помічників. Дружиною імператора стала колишня акторка Феодора. Розумна і владна, вона підтримувала імператора протягом його правління.

Ще на початку правління Юстиніан планував відновлення «величі Риму»: він прагнув відвоювати втрачені території, зміцнити управління державою.

За наказом імператора візантійські юристи упорядкували збірник законів, що дістав назву «Кодекс Юстиніана». Відтоді у всій Візантії діяли єдині закони та єдина судова система.

Юстиніан прагнув відновити Римську імперію в колишніх межах. Він приєднав до своїх володінь Італію, Північну Африку, частину Піренейського півострова. Для зміцнення кордонів імперії було збудовано безперервну лінію фортець. Однак величезна держава, створена силою зброї, була неміцною.

ДОСЛІДІТЬ

На мозаїці із собору Святої Софії в Константинополі (нині — Стамбул) зображено Діву Марію, яка тримає на колінах Немовля Христа. Ліворуч від Богородиці стоїть Юстиніан із моделлю собору Святої Софії. Праворуч від Діви Марії — Константин I із зображенням Константинополя. Чому автори розмістили поруч Константина та Юстиніана? Як митці побачили двох імператорів? Що, на вашу думку, символізує сюжет мозаїки?

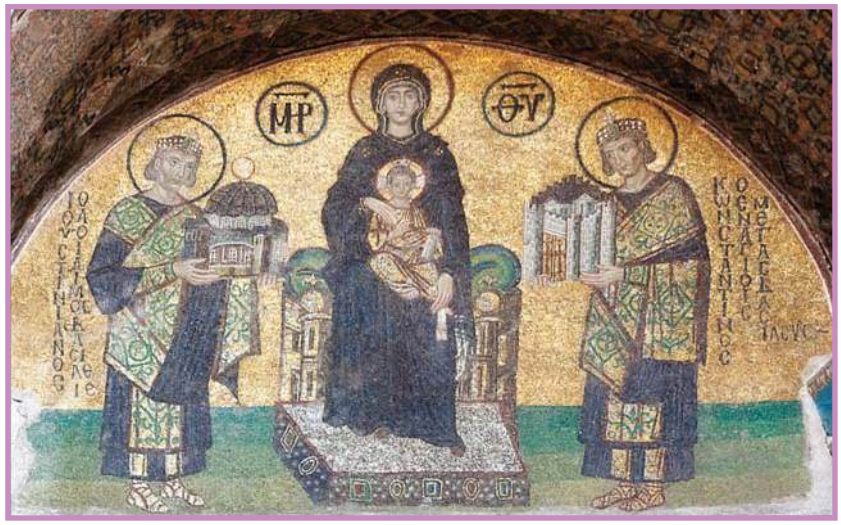

3. Як розвивалася Візантія за Македонської династії та династії Комнінів

ПОМІРКУЙТЕ

За текстом пункту визначте та схарактеризуйте основні періоди розвитку Візантії в IX–XV ст.

Після смерті Юстиніана Візантія поступово втратила більшість своїх володінь. У наступні століття вона боролася зі слов'янами та арабами, в XI ст. турки-сельджуки[4] розгромили ромейську армію, взяли в полон імператора і захопили майже всю Малу Азію, загрожуючи існуванню імперії.

Ситуація змінилася в IX–XII ст., коли у Візантії правили могутні імператори Македонської династії та династії Комнінів. За правління Македонської династії було встановлено торговельні, дипломатичні і культурні зв'язки Візантії з Руссю-Україною. Імператор Василій II Болгаробійця вдався до «шлюбної дипломатії». Щоб забезпечити собі постійну підтримку київського князя Володимира Святославича, він видав заміж за нього свою сестру Анну.

Під час нового піднесення в імперії оживали міста, розвивалося сільське господарство.

ДОСЛІДІТЬ

Що вразило мандрівника у Константинополі? Використовуючи текст документа й зображення, дайте назву малюнку та поясніть його.

Із записок середньовічного мандрівника про Константинополь (XII ст.)

Половина міста оточена морем, а половина — суходолом. Сюди приїздять купці з Месопотамії, Персії, усіх царств землі Єгипетської, Палестини, Русі, Угорщини, Іспанії... Цьому гомінкому місту немає рівних, за винятком Багдада. Вражає собор Святої Софії. У жодному храмі світу не знайти

[4] **Турки-сельджуки** — загальна назва тюркських племен, об'єднаних у X ст. Сельджуком — засновником однойменної династії.

стільки багатств, скільки тут… Біля стін палацу є місце розваги царя — іподром[5].

З усієї грецької землі привозять сюди товари. Башти наповнюються золотом, шовковими й пурпурними тканинами… Кажуть, що прибутки цього міста від винаймання крамниць і ринків та мита з торговців досягають щоденно 20 тисяч золотих монет. Ця країна така велика і багата усілякими плодами, а також хлібом, м'ясом і вином, що жодна інша не зрівняється з нею.

1. *Константинополь у 1200 р. Комп'ютерна реконструкція*
2. *Константинополь у середні віки. Сучасний малюнок*

Проте попереду на Візантію чекали важкі випробування. У XIII ст., після багатомісячної облоги, Константинополь було захоплено рицарями-хрестоносцями[6]. На землях колишньої величезної імперії утворилося кілька невеликих держав. І хоча в середині XIII ст. Візантійську імперію було відроджено, але це вже була інша держава. Від потужної імперії, могутність якої було підірвано тривалими війнами, залишилася невелика територія.

У 1453 р. турки-османи під керівництвом Мехмеда II Завойовника заволоділи Константинополем. Візантійська імперія пала. Захоплений Константинополь переможці перейменували на Стамбул. На місці Візантійської утворилась Османська імперія. Загибель Візантії низка істориків вважає кінцем середньовіччя.

[5] **Іподром** — місце, де відбуваються випробування коней та проводяться кінноспортивні змагання.

[6] Детальніше про походи рицарів-хрестоносців ви дізнаєтеся в розділі «Середньовічний світ Західної Європи».

4. Чим уславилась культура Візантії і як вона вплинула на духовний розвиток Русі-України

ПОМІРКУЙТЕ

Як у Візантії розвивались освіта і наука?

Культура Візантії виникла внаслідок злиття кількох традицій — античної, християнської та країн Сходу. Таке поєднання різних цивілізацій і зумовило її неповторність.

У Візантії шанували освічених людей. У містах, при церквах і монастирях працювали школи. Не тільки знать, а й пересічні містяни прагнули дати своїм дітям освіту, адже писемна людина завжди могла заробити собі на життя переписуванням документів чи складанням скарг і прохань. В освічених чиновниках був зацікавлений імператор для управління величезною за територією державою.

Візантійські вчені створили праці з географії, астрономії, математики. Лев Математик уперше застосував літери для позначення арифметичних дій. Він уславився створенням оптичного телеграфу — системи маяків, яка простягалася від Кілікії (південно-східна частина Малої Азії) до Константинополя і допомагала попереджати про арабські набіги арабів та передавати повідомлення.

Візантійські історики прагнули створювати свої праці за зразком давньоримських. Наприклад, відомою була восьмитомна праця «Історії війн Юстиніана з персами, вандалами і готами» Прокопія Кесарійського.

Розвивались у Візантії також архітектура й живопис. Особливо багато будівель було зведено за Юстиніана I. За його наказом спорудили найбільший на той час храм християнського світу — собор Святої Софії Премудрості Божої.

Візантія вплинула на розвиток культури Русі-України. Прийняття християнства за східним (візантійським) зразком зумовило міцні зв'язки між Руссю-Україною та Константинополем. Хрещення сприяло поширенню слов'янської писемності — кирилиці. З Візантії привозили богослужебні книги і предмети християнського культу, а храми столиці імперії надихали зодчих зводити собори і церкви у візантійському стилі.

ДОСЛІДІТЬ

За допомогою ілюстрацій визначте, які сфери науки і культури розвивалися у Візантії, як вони впливали на культуру Русі-України.

1. *Собор Святої Софії у Константинополі до 1453 р. Реконструкція*
2. *Мозаїчне зображення Богоматері у Соборі Святої Софії, Київ*
3. *Сторінка рукописного Євангелія з коментарями. XI–XII ст.*
4. *Золоті сережки, виготовлені до 650 р. Зберігаються у Музеї мистецтва Метрополітен, Нью-Йорк, США*
5. *Використання «грецького вогню» — спеціальної запальної суміші, що горіла навіть на воді, знищуючи ворожі судна. Середньовічне зображення*
6. *Камея із зображенням імператора Константина*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Як називали себе візантійці? Чому?
2. Чому VI ст. вважають «часом Юстиніана»?
3. Яких успіхів досягли візантійські вчені та митці?

4. Поміркуй, за які досягнення Юстиніана назвали Великим.
5. Поясни, чому територія Візантії постійно змінювалася.
6. Доведи, що Константинополь був одним із найбагатших і найкрасивіших міст тогочасного світу.
7. Учені називають Візантію «золотим мостом» між стародавньою історією та новим часом. Як ти вважаєш чому? Наведи два-три аргументи на підтвердження чи спростування цієї тези.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Скористайся інформацією з відкритих джерел та розроби план віртуальної екскурсії Константинополем або собором Святої Софії Премудрості Божої.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 5 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 6. Арабський світ

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Які релігії називають світовими? Які світові релігії вам відомі? У яких відомих вам країнах мусульманська релігія є панівною?

ДОСЛІДІТЬ

На основі карти (с. 34) висловіть припущення, як територіальне положення та природні умови Аравійського півострова впливали на спосіб життя його населення. Порівняйте свої ідеї з текстом параграфа.

1. Як впливали природно-географічні умови Аравії на життя населення

ПОМІРКУЙТЕ

Як природні умови Аравійського півострова впливали на спосіб життя його населення? Які деталі способу життя арабів вразили вас найбільше?

Переважна частина Аравійського півострова, за винятком вузької смуги вздовж узбережжя, — це пустелі й сухі степи. Частину території Аравії вкривали колючі чагарники, багаторічні трави,

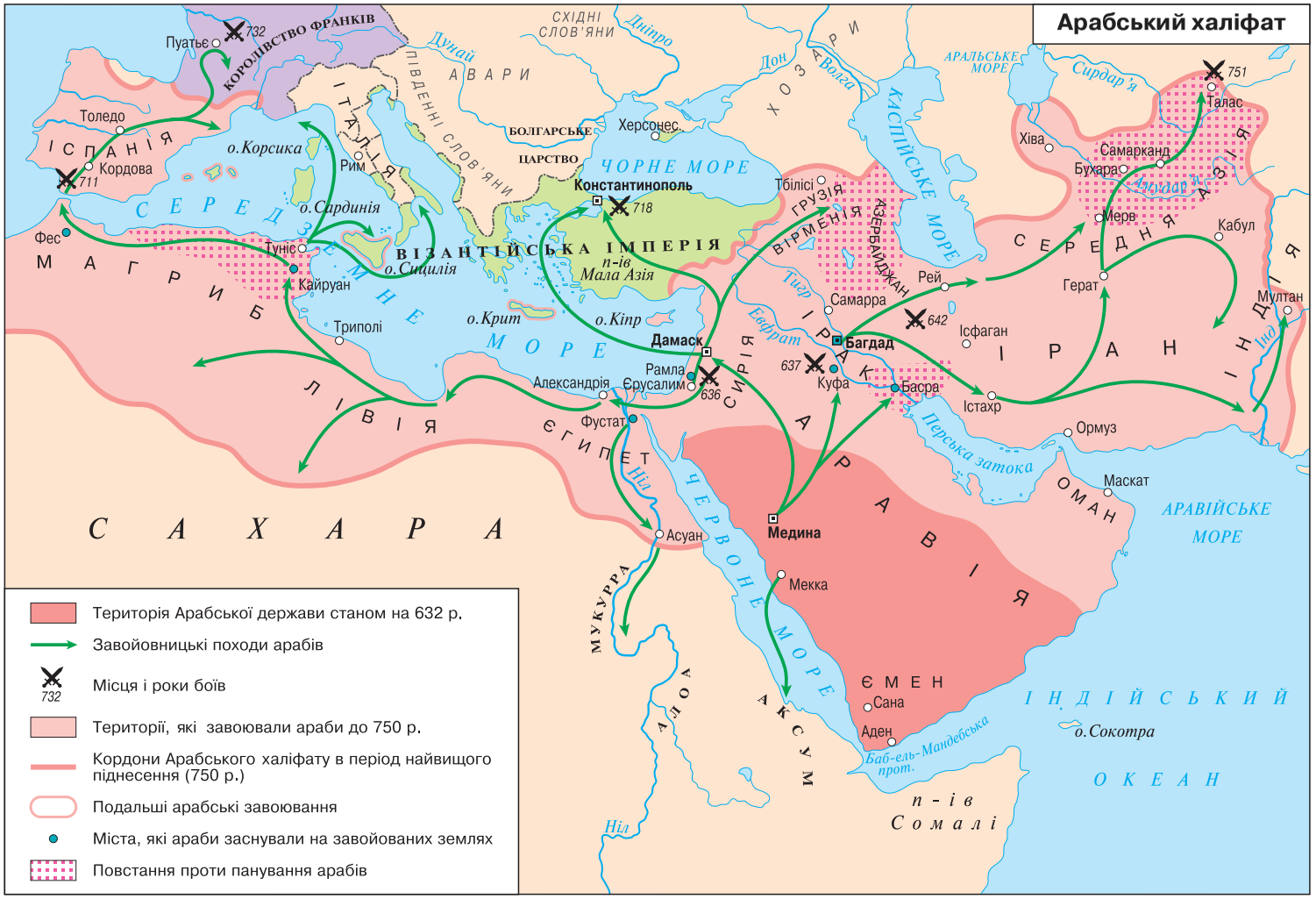
Арабський халіфат
КОРОЛІВСТВО ФРАНКІВ
Пуатьє
732
Толедо
ІСПАНІЯ
Кордова
711
Фес
МАГРИБ
Туніс
Кайруан
Рим
о. Корсика
о. Сардинія
о. Сицилія
ІТАЛІЯ
Триполі
ЛІВІЯ
САХАРА
СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ
ПІВДЕННІ СЛОВ'ЯНИ
СХІДНІ СЛОВ'ЯНИ
Дунай
АВАРИ
БОЛГАРСЬКЕ ЦАРСТВО
Херсонес
Дніпро
Дон
ХОЗАРИ
Волга
Константинополь
718
ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
п-ів Мала Азія
о. Крит
о. Кіпр
ЧОРНЕ МОРЕ
Тбілісі
ГРУЗІЯ
ВІРМЕНІЯ
АЗЕРБАЙДЖАН
КАСПІЙСЬКЕ МОРЕ
АРАЛЬСЬКЕ МОРЕ
Сирдар'я
751
Талас
Хіва
Самарканд
Бухара
Амудар'я
СЕРЕДНЯ АЗІЯ
Мерв
Рей
Кабул
Герат
Мултан
ІНДІЯ
Інд
Самарра
642
Ісфаган
ІРАН
Тигр
Євфрат
ІРАК
Багдад
637
Куфа
Басра
Істахр
Ормуз
Перська затока
Маскат
ОМАН
АРАВІЙСЬКЕ МОРЕ
Дамаск
Рамла
Єрусалим
636
СИРІЯ
Александрія
Фустат
ЄГИПЕТ
Ніл
Асуан
Мединa
Мекка
АРАВІЯ
ЧЕРВОНЕ МОРЕ
МУКУРРА
ЛАХСА
АКСУМ
ЄМЕН
Сана
Аден
Баб-ель-Мандебська прот.
п-ів Сомалі
о. Сокотра
ІНДІЙСЬКИЙ ОКЕАН
Територія Арабської держави станом на 632 р.
Завойовницькі походи арабів
732
Місця і роки боїв
Території, які завоювали араби до 750 р.
Кордони Арабського халіфату в період найвищого піднесення (750 р.)
Подальші арабські завоювання
Міста, які араби заснували на завойованих землях
Повстання проти панування арабів

дерева. Численні племена арабів, які здавна жили тут, займалися здебільшого скотарством — розводили коней, верблюдів, овець. Віддавна арабів-кочовиків називають бедуїнами, що означає «жителі пустелі». Їх вірним другом був верблюд — «корабель пустелі», адже він міг переносити вантаж вагою 250 кг, долати відстань до 160 км за день за температури +40 °С і 8 днів без води. Молоко верблюдів у пустелі замінювало арабам воду, м'ясо вживали в їжу, а з вовни робили одяг.

Осілі племена арабів жили в невеликих оазах. На родючих землях урожай збирали 2–3 рази на рік. Маючи воду, араби вирощували пшеницю, ячмінь, бавовну, дині, фінікові пальми, створювали сади та виноградники. У давнину Аравійський півострів зажив слави «країни пахощів» та «країни прянощів». Там росли ладан, мірра, кориця, алое, шафран, що користувалися величезним попитом у країнах Стародавнього Сходу та античного світу.

Через територію Аравії пролягала низка важливих торговельних шляхів, що з'єднували Європу з країнами Сходу (Індією, Китаєм та Східною Африкою). Тож араби були знаними купцями. На торговельних шляхах ще за давнини виникли міста, де перепочивали купецькі каравани, найбільшими з яких були Мекка і Ясриб.

ДОСЛІДІТЬ

За попереднім текстом та ілюстраціями опишіть життя арабів у середньовіччі.

1. *Розмова біля аулу. Арабська мініатюра XIII ст.*
2. *Плавання по Євфрату. Малюнок VIII ст.*

3. Вулиці Мекки. Сучасний малюнок

4. А. Пазіні. Табір арабів. Друга половина XIX ст.

До VII ст. араби здебільшого були язичниками. Вони поклонялися Сонцю, Місяцю й зорям, вірили в добрих і поганих духів. Головною язичницькою святинею була Кааба (від арабського — «куб»). До неї сходилися прочани з усієї пустелі. Вони молилися біля вмурованого в Каабу Чорного Каменя. Його походження невідоме, можливо, це рештки метеорита чи вулканічна порода. Згідно з арабською легендою, камінь був спочатку білим, але через гріхи людей почорнів. Раз на рік усі війни та чвари припиняли, щоб будь-хто міг прийти до Кааби й помолитися. Цю кубічну споруду і сьогодні можна побачити в Мецці.

2. Як виник іслам

ПОМІРКУЙТЕ

Розкажіть, як Мухаммад став пророком.

Людиною, якій судилося створити нову світову релігію, став **Мухаммад** (близько 570–632 рр.). Він народився у знатній родині, але його батьки рано померли, хлопчик став погоничем верблюдів і разом з торговими караванами ходив у далекі краї. Під час подорожей Мухаммад ознайомився з релігійними вченнями християн та іудеїв. Він багато міркував про Бога й не раз вирушав на поклоніння до Кааби.

Мухаммад одружився з багатою вдовою Хадіджою, яка першою повірила в його особливий дар — дар пророцтва. Через де-

який час на Мухаммада зійшло божественне одкровення. Чоловік стверджував, що йому з'явився архангел Джебраїл (Гавриїл) і сповістив, що він обраний єдиним Богом — Аллахом — бути його пророком (посланцем). Архангел допоміг йому прочитати Небесну Книгу, хоча пророк був неписьменним. Після цього Мухаммад звернувся до одноплемінників із проповідями. Людей, які повірили в Аллаха, стали іменувати мусульманами, що означає «ті, які доручили себе Богу», а релігія Мухаммада дістала назву іслам.

Кожну главу Корану арабською називають «сурою» — «одкровенням» або «зібранням кількох одкровень». Усього їх є 114.

Іслам (з арабської — покірність, смирення) — одна із трьох світових релігій, яка сповідує віру в єдиного Бога — Аллаха. Виник у VII ст.

Коран — головна священна книга мусульман, запис проповідей, виголошених пророком Мухаммадом головним чином у Мецці та Медині (610–632 рр.).

ДОСЛІДІТЬ

Назвіть основні заповіді мусульман. Чи нагадують вони християнські? Чому?

Коран про основні обов'язки мусульман

Вірити, що існує лише один Бог — Аллах, а Мухаммад — пророк його.

Молитися п'ять разів на день.

Додержуватися головного посту протягом місяця всім, крім хворих і малих дітей, від світанку до заходу сонця.

Витрачати п'яту частину прибутку чи здобичі на милостиню для допомоги бідним і сиротам, аби звільнитися від гріхів.

Здійснити один раз у житті паломництво у святі місця — Мекку і Мединy.

Сторінка Корану

Проповіді Мухаммада викликали невдоволення у племінних вождів і торговців, які були язичниками. Тому в 622 р. Мухаммад і його послідовники, рятуючись, були змушені тікати з Мекки

в місто Ясриб. Переселення Мухаммада з Мекки започаткувало мусульманське літочислення, а місто Ясриб було назване Мединою, тобто «Містом пророка». Через кілька років Мухаммад завоював Мекку. Він очистив Каабу від язичницьких ідолів і проголосив її головним святилищем ісламу.

Перемога мусульман в Аравії зумовила виникнення єдиної ісламської держави на чолі з Мухаммадом, який об'єднав у своїх руках релігійну (духовну) і світську (державну) владу. Проте в 632 р. пророк раптово занедужав і помер.

3. Як відбувався розквіт і занепад перших халіфатів

ПОМІРКУЙТЕ

Чому арабам вдалося швидко завоювати країни Європи та Сходу?

Після смерті Мухаммада на чолі ісламської держави стали його найближчі сподвижники — халіфи. Халіфу належала вся повнота релігійної, політичної, адміністративної влади, він також був головнокомандувачем і верховним суддею. Важливу роль у халіфаті відігравав візир із широкими повноваженнями: міністр, очільник військового, фінансового відомств, охоронець печатки халіфа тощо.

До середини VIII ст. внаслідок завоювань сформувалася величезна мусульманська держава — **Арабський халіфат**, що простягалася від Атлантичного океану до річки Інд. Ці території завоювало могутнє арабське військо, головною силою якого була кіннота. Кожного бедуїна з дитинства привчали володіти зброєю, їздити верхи, бути невтомним у поході й невибагливим у їжі, мужньо переносити тягар походів.

Араби заволоділи священним містом християн та іудеїв — Єрусалимом, захопили Сирію, Палестину, Межиріччя, Єгипет, майже всю Іспанію. Лише франки на чолі з Карлом Мартеллом у 732 р. біля міста Пуатьє змогли зупинити арабів.

Халіфат — держава, очолювана халіфом. Перші Арабські халіфати існували за династій: **Омейядів** (VII–VIII ст.), столиця — Дамаск; **Аббасидів** (VIII–XIII ст.), столиця — Багдад.

ДОСЛІДІТЬ

1. За допомогою карти на початку параграфа (с. 34) установіть основні напрямки завоювань арабів у VII–IX ст. Які території і держави увійшли до Арабського халіфату за династій Омейядів і Аббасидів?
2. Розгляньте ілюстрації. Опишіть озброєння арабського війська. Як сучасні історики-реконструктори підкреслюють його міць?

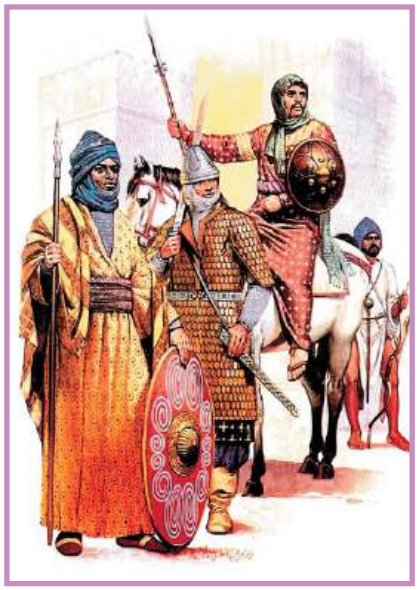

Арабське військо. Сучасні історичні реконструкції

У VIII–IX ст. перші Арабські халіфати досягли піку своєї могутності. Тоді відбувався розквіт сільського господарства, ремесел і торгівлі, що позитивно вплинуло на повсякденне життя. Заможні люди оздоблювали помешкання вишуканими речами: витонченим посудом, розкішними тканинами й килимами.

Більшість населення перших халіфатів становили підкорені народи, які прийняли іслам. Управляти великою державою було складно, до того ж її розхитували повстання й заколоти. Тому до X ст. халіфат втратив більшість володінь. На місці величезної держави виникло багато мусульманських країн, де розмовляли арабською. Але іслам поширювався і далі: у країнах Азії, Африки, Європи його поширювали не тільки воїни, а й купці та мореплавці.

У XIII ст. під тиском нових завойовників — монголів — ослаблений внутрішніми чварами Арабський халіфат припинив існування.

4. Як розвивалися знання та культура арабського світу

ПОМІРКУЙТЕ

Працюючи з текстом, виписуйте ключові слова з кожного абзацу. Спираючись на них, визначте основні напрями розвитку арабської культури та її досягнення.

До складу перших халіфатів увійшли країни з давніми культурними традиціями, які сприйняли та переосмислили араби. Це дало їм змогу створити власну унікальну культуру, велику роль у становленні та розвитку якої відігравав іслам. Арабська мова стала не лише спільною для населення підкорених країн, а й мовою науки і культури.

Уміння читати, писати, а також знання арифметики вважали необхідними для розуміння й засвоєння Корану. За наказом халіфів створювали медресе — релігійні школи, де молодь і дорослі мали змогу продовжити освіту.

При дворі халіфа, у Багдаді, виник Будинок мудрості — своєрідна академія наук, що мала велику бібліотеку. Арабські перекладачі зробили зрозумілими для всіх освічених мусульман праці Платона, Арістотеля й Архімеда. Тут було створено й видатну пам'ятку літератури — зібрання казок «Тисяча й одна ніч».

Арабські мандрівники і купці подорожували від Іспанії аж до Індії. Вони описували побачене, завдяки цьому ми знаємо більше про середньовічне життя різних народів. Араби розвивали математичні знання і виокремили алгебру. А ще арабські вчені запозичили в Індії цифри, які ми зараз іменуємо арабськими. Далеко за межами мусульманського світу шанували **Аль-Біруні** — ученого-енциклопедиста із Середньої Азії. Він був географом, істориком, астрономом і висловив припущення, що Сонце є центром Всесвіту, а Земля рухається навколо нього.

Іслам визначав особливості архітектури. У кожному мусульманському поселенні будували мечеть — місце для молитви та богослужіння. До мечеті прибудовували мінарет — вежу, з якої правовірних закликали до молитви. Мечеть відігравала у житті мусульман велику роль. Тут не тільки молилися, а й навчалися, чинили суд, обговорювали важливі питання. У мечетях зберігалися книжки та пожертви для бідних.

Закони мусульманської релігії забороняли малювати зображення людей і тварин. Тому на тогочасних будівлях, у книжках, на килимах переважають візерунки й орнаменти, складені з арабських букв, поєднаних у слова: цитати з Корану чи висловлювання пророка Мухаммада. Значного поширення в халіфаті набуло мистецтво вишуканого письма — каліграфія. Культура Арабського халіфату поєднала досягнення різних країн і народів та розвинула їх на основі ісламу.

ДОСЛІДІТЬ

На основі ілюстрацій опишіть мечеть (1); розкажіть, як було організовано навчання в арабських школах та астрономічні дослідження (2–3). Поясніть задуми авторів пам'ятників (4–6), установлених визначним діячам науки і культури арабського світу (с. 42).

1

2

3

1. *Блакитна мечеть. Стамбул. Сучасне фото*
2. *Середньовічна школа. Копія з мініатюри XV ст.*
3. *Арабські астрономи вивчають небо. Копія з гравюри XVI ст.*

4. *Фігура вченого-енциклопедиста Аль-Біруні, монумент «Перські вчені». Офіс ООН, Відень, Австрія*
5. *Фігура історика і географа Аль-Масуді, дах Музею природознавства. Відень, Австрія*
6. *Пам'ятник Аль-Мутанаббі, одному з найвизначніших поетів, хто писав арабською. Багдад, Ірак*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Коли починається ісламське літочислення?
2. Хто і коли створив іслам?
3. Якими є основні положення ісламу?
4. Чим можна пояснити військові успіхи арабів?
5. Які риси характеру дали змогу Мухаммаду створити нову релігію — іслам, а які — стати державним діячем?
6. Як іслам вплинув на жителів Аравії? Чому, на твою думку, ця релігія стала світовою?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

За ілюстраціями і матеріалом параграфа опиши повсякденне життя та світосприйняття населення Арабського халіфату. Використай технологію сторітелінгу.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 6 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Узагальнюємо знання й уміння за розділом 1

ВИКОНУЄМО ПРОЄКТ

Об'єднайтесь у групи. Кожна група має підготувати постер про ті народи й держави, з історією яких ви ознайомилися під час роботи з матеріалом розділу 1 «Становлення перших держав середньовіччя». Це може бути постер про кілька країн або про одну. Наведеним нижче прикладом ви можете скористатися як шаблоном, а можете виробити власний підхід.

Пам'ятайте, що постер — це результат вашого дослідження, презентація найважливішої інформації у вигляді плаката, стислий метод подання результатів вашої роботи за допомогою поєднання тексту і графіки.

Тож обговоріть зміст та ескіз вашого постера, план розташування інформації, розподіліть обов'язки між членами групи: хто і яку інформацію шукає, хто працює над текстом (фрагмент постера) або добирає ілюстрації. Визначте терміни виконання завдань. Візьміть до уваги, що постер треба презентувати класу, що теж потребує підготовки.

Імперія франків, або Каролінгська імперія — європейська держава, що існувала в IX ст.

До її складу входили території Франції, Німеччини та Італії, а також низки інших сучасних держав Європи. Державу також називали «Імперія Заходу»

Пік її розвитку — правління Карла Великого

Перейди за покликанням https://vse.ee/cfww.
Оціни підсумки своєї роботи над проєктом.

Розділ 2. Середньовічний світ Західної Європи

§ 7. Взаємозв'язок людини і природи. Рух середньовічного населення

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Як природа впливала на життя людей у давнину? Чи здійснювала людина вплив на природу? Поясніть на прикладах.

ДОСЛІДІТЬ

Розгляньте інфографіку.

1. Визначте, як різні природні чинники впливали на людей у середньовіччі. Схарактеризуйте детально вплив кожного з них на різні сфери життя людини.
2. Поміркуйте, як діяльність людини у середні віки позначалася на довкіллі. До яких наслідків це могло призвести у майбутньому?

Вплив природи на життя людей

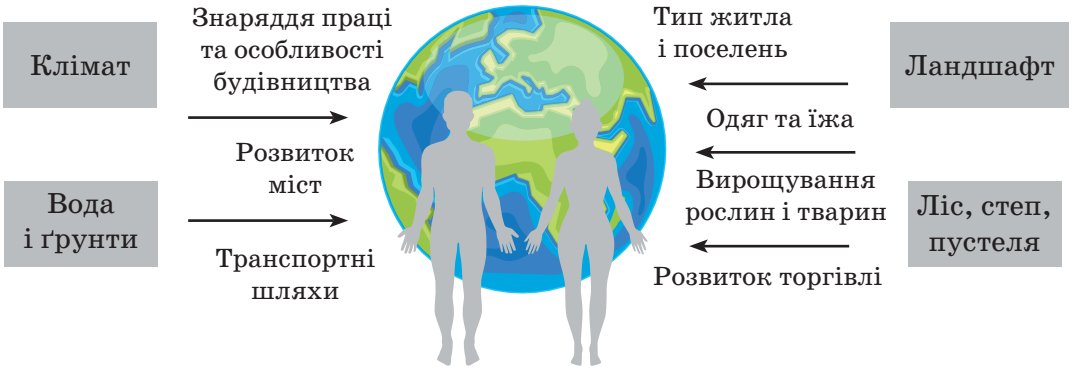

Вплив людини на природу

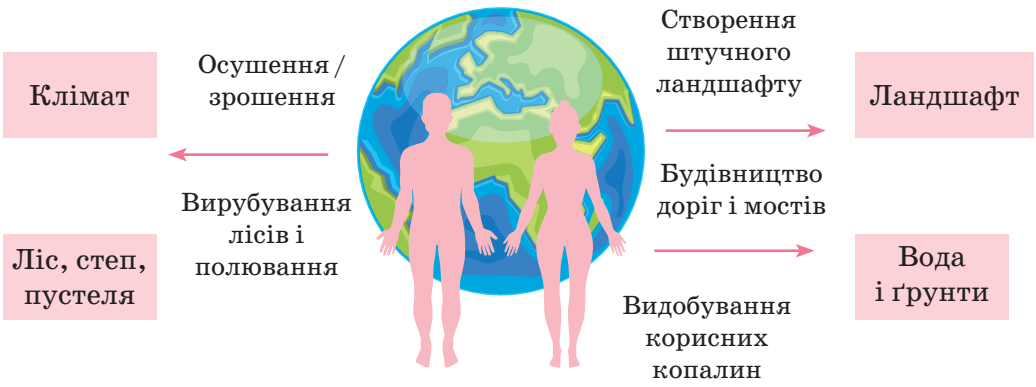

1. У чому полягав зв'язок людини і природи в середні віки

ПОМІРКУЙТЕ

Порівняйте ваші припущення з текстом. Знайдіть нові для вас думки. Чи погоджуєтеся ви з ними?

В епоху середньовіччя, як і раніше, життя людей залежало від природно-кліматичних чинників. У V–XV ст. кілька разів змінювався клімат, поки не встановився такий, що зберігається донині. Географічні умови визначали тип житла, одяг та їжу, транспорт і знаряддя праці, впливали на появу та розвиток міст і торгівлі, на політичне, духовне і повсякденне життя населення.

На життя людей завжди впливав ландшафт: на рівнинах будували села, пагорби використовували для зведення оборонних споруд, річки слугували кордонами між державами. Зручні бухти і річки сприяли розвитку мореплавства, водного транспорту, рибальства й торгівлі. Ліс постачав будівельний матеріал — деревину та багато їжі. Взаємодія людини і природи, фантастичні істоти та уявлення людини про світ були важливою частиною середньовічного життя, фольклору і традицій.

Водночас люди бездумно нищили природу та її багатства. Так, в Англії, Франції, Іспанії, Голландії вирубка лісів призвела до зменшення родючості ґрунтів, обміління річок та інших водойм, збіднення флори та фауни, вичерпання природних багатств.

Гармонійнішими були відносини між людиною та природою на Сході. Це значною мірою пояснювалося світоглядом населення, яке під впливом східних релігій вважало людину частиною природи й намагалося зберігати довкілля, не завдаючи йому шкоди.

ДОСЛІДІТЬ

1. Які думки тексту пояснюють зображення? Уявіть, про що могли говорити люди, які сидять біля каміна (1). Чи зміниться їхня розмова, якщо вони спілкуватимуться у Кам'янець-Подільській фортеці?

1

1. *Родина біля каміна. Мініатюра XIV ст.*
2. *Кам'янець-Подільська фортеця. Україна. Сучасне фото*

2

2. Як на мініатюрах із середньовічного календаря «Розкішний часослов герцога Беррійського» (XV ст.) зображено взаємодію людини та природи?

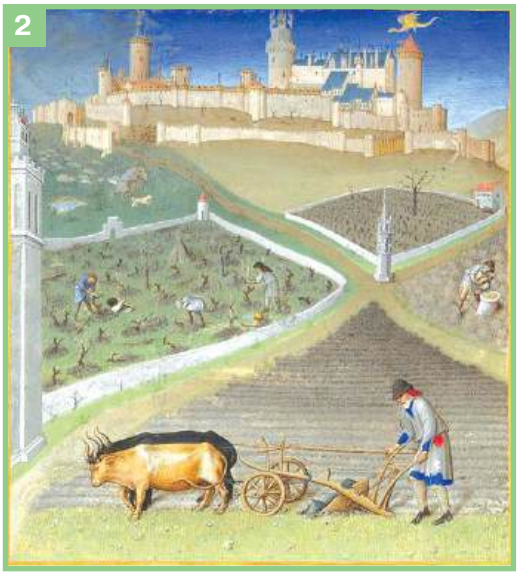

Брати Лімбурги. Сільськогосподарські роботи:
1. лютий *2. березень*

2. Чому і як відбувався рух населення в середньовіччі

ПОМІРКУЙТЕ

За текстом параграфа поясніть, як і чому відбувався рух населення в середньовіччі.

Крім Великого переселення народів, в епоху середніх віків відбувалися й інші міграції, що пройшли трьома потужними хвилями. До XV ст. європейські народи в основному розселилися на тих територіях, де вони живуть і донині.

ДОСЛІДІТЬ

1. На основі схеми (с. 48) назвіть три хвилі масових міграцій населення. В які періоди середньовіччя вони відбувались? Які, на вашу думку, були причини і наслідки міграцій?

Середньовічні міграції населення

Велике переселення народів (*IV—VII ст.*)	Розселення територією Європи слов'ян, арабів, угрів, вікінгів (*V–X ст.*)	Монгольська навала (*XIII ст.*), хрестові походи (*XI–XIII ст.*)

2. Хто брав участь у міграціях? Чому до воїнів приєднувалося й мирне населення? Які транспортні засоби використовували в той час?

1

2

3

1. *Король Франції Людовик IX під час Сьомого хрестового походу. Зображення XIV ст.*
2. *Монголи у поході. Сучасна реконструкція*
3. *Корабель паломників. Середньовічна мініатюра. XV ст.*

Попри тривалість і небезпеку тодішніх подорожей, рух середньовічного населення був доволі інтенсивним. Постійно пересувалися королі з придворними, рицарі і монахи-проповідники, школярі і студенти у прагненні відвідати найкращі школи, а згодом — університети. Для багатьох людей найпоширенішою причиною подорожей було відвідування святих місць. У пошуках нових земель і кращих ринків змінювали місце проживання селяни, ремісники і купці. Важливими причинами для пересування були й трагедії середньовіччя: епідемії, голод та війни. Рятуючись від лихоліть, середньовічний люд освоював нові території та шляхи, здобував інші професії й створював свою культуру і традиції.

На освоєних землях поставали нові міста й села. Великі землевласники — королі, князі, герцоги, графи — були зацікавлені, аби їхні володіння давали врожаї, отже, приносили прибуток. Тому поселенцям часто надавали різні пільги, наприклад на тривалий час їх звільняли від повинностей. Так розвивалася **внутрішня колонізація** в Європі. Якщо нові поселення виникали за межами певної країни, то йшлося про **зовнішню колонізацію**.

Проте освоєння територій не завжди відбувалося мирно. Протягом усього середньовіччя нові землі захоплювали силою зброї. У такому випадку історики говорять про **воєнну колонізацію**. Прикладом такої колонізації є хрестові походи.

ДОСЛІДІТЬ

У середньовіччі говорили: «Хоч куди б ви збиралися, подорож за межі вашого міста чи села завжди буде пригодою». Чому?

1

2

1. *Паломники дорогою в Кентербері. Середньовічна мініатюра*
2. *Подорож у середні віки. Сучасний малюнок*

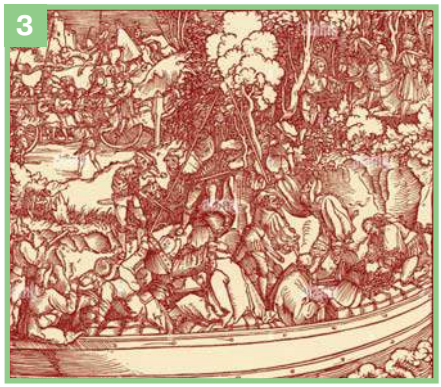

3. Барони-розбійники, що грабують корабель. Г. Шойфеляйн, XVI ст.

4. Напад на мандрівних купців. Середньовічний барельєф

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Як у середньовіччі люди впливали на природу?
2. Хто брав участь у міграційних процесах?
3. Що таке внутрішня і зовнішня колонізація?
4. Уяви себе журналістом/журналісткою, блогером чи блогеркою і сформулюй кілька запитань до середньовічних мандрівників. Попередньо визнач, до представників якої групи населення ти звертаєшся.
5. Чому, на твою думку, кількість міграцій населення із часом зростала?
6. Як ти вважаєш, чи була середньовічна людина більш залежною від природи, ніж сучасна? Обґрунтуй свою думку.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Визнач, як людина впливала на природу і як природа впливала на життя людей у середньовіччі. Запиши свої міркування в таблицю в зошиті. Поясни висновки.

Вплив людини на природу	Вплив природи на життя людини

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 7 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 8. Середньовічне європейське суспільство

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Що таке суспільство? З яких груп складалося суспільство різних країн у стародавньому світі? Чи були рівними люди за стародавніх часів? Чому ви так думаєте?

ДОСЛІДІТЬ

Які групи населення називає автор? Які були їхні обов'язки? Чи були ці групи рівними в правах? Чому ви так думаєте?

Священника уділ — за всіх молиться.
А рицаря — на полі битися
І славою в борні покритися.
Обов'язок селян — трудитися.

Етьєн де Фужер, XII ст.

1. Чому середньовічне суспільство називають феодальним

ПОМІРКУЙТЕ

Визначте й запишіть у зошиті причини утворення станів середньовічного суспільства.

Нові європейські держави, що сформувалися після Великого переселення народів, часто воювали між собою. Тож їх правителі були зацікавлені в постійному війську із професійних воїнів. Щоб створити боєздатну регулярну армію, королі за несення військової або іншої служби надавали людині в тимчасове користування наділ землі разом із селянами, які на ній жили та працювали. Із часом такі володіння почали успадковувати. Наділ став називатися **феодом**, а його власник — **феодалом**, або **сеньйором**. Церква та мо-

Феод — спадкове земельне володіння, яке надавалося людині за несення військової або придворної служби. **Феодалізм** — суспільний устрій середньовіччя, для якого характерні власність феодалів на землю та працю селян; особливі феодальні відносини між різними верствами населення.

настирі теж були феодалами. Поступово протягом раннього середньовіччя з феодалів сформувалася панівна частина суспільства (2–5 % населення). Устрій, заснований на таких відносинах, називають **феодалізмом.**

Нове феодальне суспільство утворювали три окремі верстви населення — **стани.** Середньовічні богослови, прагнучи обґрунтувати цей устрій, стверджували, що суспільство розділено на три стани Богом, який і визначив місце кожної людини в одному з них.

Суспільні стани — великі групи людей, об'єднані майновим становищем, правами та обов'язками.

ДОСЛІДІТЬ

На які стани поділялося середньовічне суспільство? Як автор документа пояснює необхідність трьох станів? Що передбачала належність до певного стану?

Єпископ Адальберон Ланський (XI ст.) про три стани

Так дім Божий (суспільство) поділяється на три частини: одні моляться, другі воюють, треті працюють. Один стан — воїни, покровителі церкви й захисники народу, всіх без винятку, і сильних, і слабких... Другий стан — селяни; ці нещасні люди мають щось лише ціною важкої праці. Усім — грошима, одягом, харчами — забезпечують вони світ. Жодна вільна людина не змогла б прожити без селян... Три... частини не потерпають від своєї відокремленості: послуги, які надаються одній з них, створюють умови для праці двох інших; у свою чергу, кожна частина піклується про ціле.

2. Чим відрізнялися стани феодального суспільства

ДОСЛІДІТЬ

Об'єднайтесь у групи «по три». Кожен/кожна в групі має прочитати фрагмент тексту, розглянути ілюстрації з характеристикою одного зі станів середньовічного суспільства і відповісти на запитання: якою була роль цього стану в суспільстві? Хто належав до нього? Якими були особливості становища цієї суспільної групи?

Після завершення роботи поділіться своїми результатами з групою, а потім — із класом.

1. Духовенство

Першим серед трьох станів суспільства було духовенство. Його головним завданням було піклування про спасіння християнських душ. Це заняття в уявленні тогочасних людей було важливішим за будь-які земні справи.

За середньовіччя духовенство розділилося на біле і чорне. Білими називали *священників*, які не давали чернечої обітниці й несли службу серед людей — у миру. Чорне духовенство — *ченці* — жили общинами в монастирях. Слово «монах» (чернець) означає «одинак», адже ченці намагались усамітнитися від інших людей. Вони працювали в монастирському господарстві, забезпечували себе всім необхідним, невтомно молилися, навчали людей і переписували книги. Великі монастирі на сході Європи називали *лаврами*, а на заході — *абатствами*. Чернецтво відіграло важливу роль у господарському житті середньовіччя. Нові типи упряжі, найдосконаліші млини та плуги спочатку з'явилися в монастирях, а вже потім у господарствах світських сеньйорів і селян.

Представники духовенства не служили у війську, не платили податків, підпорядковувались виключно церковному суду. Натомість миряни сплачували *церковну десятину* — десяту частину врожаю та інших прибутків.

Складіть кластер[7] із термінів. Поясніть кожен із них.

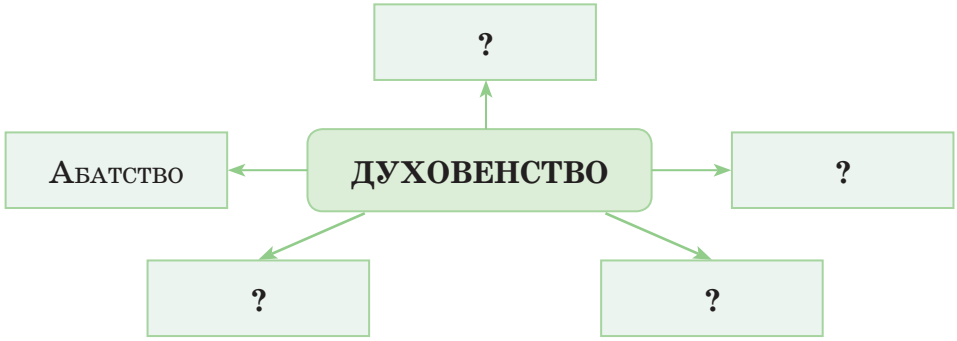

[7] **Кластер** має відображати зв'язки між явищами. Схема може бути іншої форми, ніж показано вище.

Яку інформацію в тексті ілюструють зображення?

1. *Монастир Монтекасіно, заснований у VI ст. Сучасний вигляд. Італія*
2. *Діяння монахів. Фреска з капели Караччоло-дель-Соле. Італія*

2. Сеньйори і васали

В умовах постійних війн влада покладала захист від зовнішніх ворогів на великих землевласників. Водночас дрібні землевласники самі стали шукати порятунку і переходити під захист сильних покровителів. Таких людей називали **васалами.** За надання захисту вони присягали на вірність своєму покровителю — **сеньйору** (від лат. senior — старший) і зобов'язувалися служити йому. Під час захисту земель від численних завойовників феодали були зобов'язані приєднатись до сеньйора та привести із собою загін під його командування.

Щоб мати у своєму розпорядженні загін важкоозброєних вершників **(рицарів),** землевласник міг надавати частину своєї землі воїнам за службу, а вони так само могли передати землю за службу своїм васалам. Так склалися особливі відносини між сеньйорами і васалами — **васалітет.**

Сеньйор і васал укладали при свідках усну угоду, за якою васал зобов'язувався віддано служити господарю, а той обіцяв васалові підтримку і захист.

Користуючись схемою «Феодальна ієрархія», назвіть пари: сеньйор — васал. Як середньовічна мініатюра доповнює текст і схему?

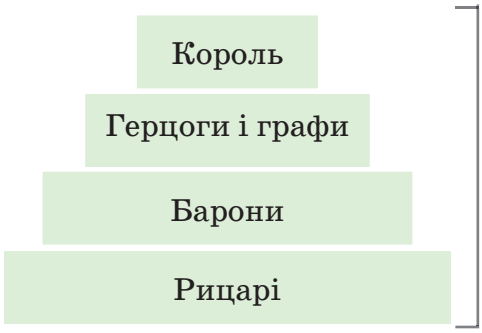

Васалітет — особливі відносини всередині стану феодалів, згідно з якими одні феодали — сеньйори — надавали земельні володіння за службу іншим — васалам.

Феодальна ієрархія — послідовне підпорядкування феодалів.

ПОМІРКУЙТЕ

Ким були зображені особи? Уявіть, які слова могли казати один одному учасники церемонії, що міг занотувати писар. Що означала така церемонія?

Церемонія васальної клятви. Середньовічна мініатюра

3. Селянство

Селянство було найчисленнішою верствою середньовічного суспільства. Життя в середньовічній Європі було сповнене небезпек, і селянинові доводилося шукати захисту, наприклад у сеньйора чи в монастирі, і відмовлятися від власності на землю та особистої свободи на користь свого покровителя. Так поступово виникали залежність і певні обов'язки селян щодо покровителів. Почасти селяни втрачали свободу через борги, провину або під примусом феодала. За користування землею, лісами, луками, ріками селяни відбували **феодальні повинності**, тобто виконували примусові роботи.

Селяни обробляли панське поле, будували помешкання, лагодили мости, чистили ставки тощо. Вони також віддавали феодалу оброк — частину продуктів свого господарства (зерно, худобу, птицю, яйця, сало, мед) та виготовлені ними вироби (полотно, посуд тощо).

ДОСЛІДІТЬ

1. Роздивіться мініатюру і поясніть, чому, на вашу думку, вона ілюструє статтю про феодалізм в англомовній версії Вікіпедії.

Феодальні повинності на королівській землі. Мініатюра з Псалтиря Цариці Марії, бл. 1310 р. Британська бібліотека, Лондон

2. Опишіть становище (що робили, від кого залежали, які права мали) кожного зі станів і відносини між ними, спираючись на інфографіку.

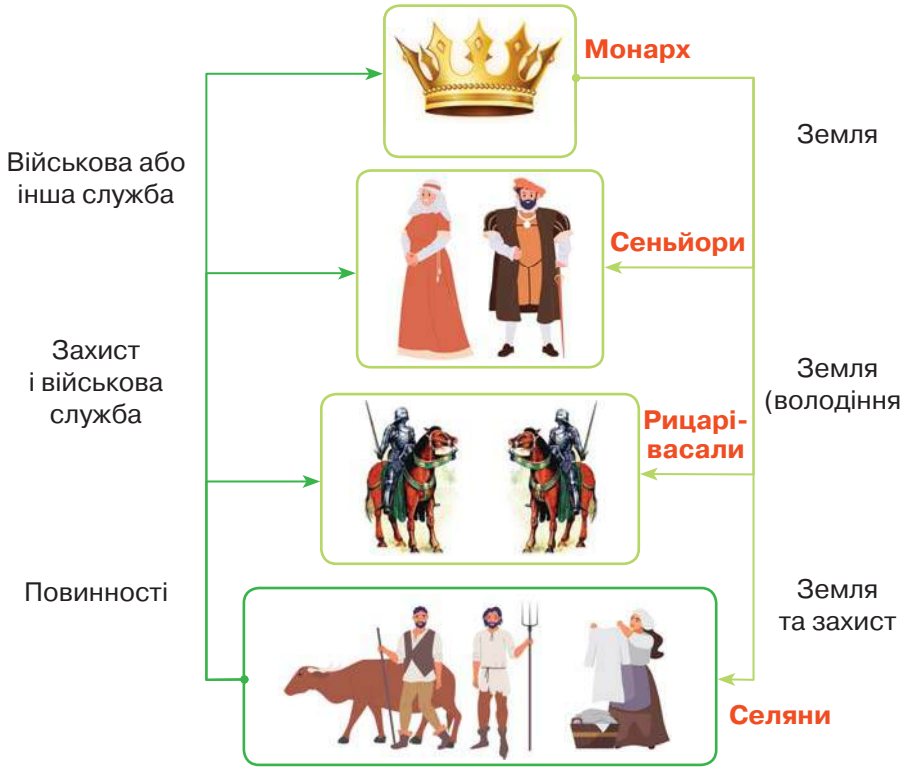

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке феод і хто такі феодали?
2. Що таке суспільні стани у середньовіччі?
3. Яким було становище різних станів у середньовічній Європі?
4. Як і чому вільні селяни поступово перетворювалися на залежних?
5. Чому, на твою думку, ідея співіснування трьох станів залишалася поширеною і після доби середньовіччя?
6. Прокоментуй вислови середньовіччя. Припусти, яким верствам населення вони належали: «Мій сеньйор Рауль — людина більш зрадлива, ніж сам Юда, але він мій сеньйор»; «Сільське життя є вчителем ощадливості, старанності, справедливості»; «Не одяг прикрашає рицаря, а рицар одяг»; «Сонце світить усім».
7. Чому стосунки між сеньйорами і васалами були важливою ознакою періоду середньовіччя?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Склади власну схему «Три стани середньовічного суспільства». Добери з відкритих джерел достовірні ілюстрації, які демонструють життя представників та представниць цих трьох станів. Поясни свій вибір.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 8 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 9. Християнська церква в ранньому середньовіччі

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Коли, де і як виникла християнська церква? Як поширювалось християнство? Які центри християнства існували наприкінці періоду стародавнього світу?

ДОСЛІДІТЬ

Що поєднує зображення, наведені на с. 58? Які події відбуваються? Про які процеси у християнській церкві та європейському суспільстві це свідчить? До яких історичних джерел належать наведені пам'ятки?

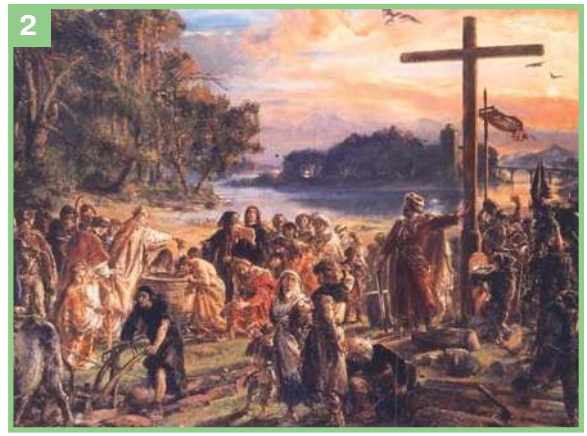

1. *Хрещення Володимира Великого. Мініатюра з Радзивіллівського літопису*
2. *Ян Матейко. Запровадження християнства у 965 р., 1888–1889 рр.*

1. Як відбувалася християнізація Європи

ПОМІРКУЙТЕ

Які зміни відбулись у християнській церкві протягом раннього середньовіччя?

Упродовж майже двох останніх століть існування Римської імперії християнство було державною релігією. Проте як світова релігія воно сформувалося в середні віки, тоді ж посилилась його організація — церква. Після падіння Західної Римської імперії у V ст. центрами християнства залишились Рим і Візантія. Розділені просторово і мовно (латинською та грецькою) дві церкви поступово віддалялись одна від одної. У них складались різні правила й обряди, накопичувалися суперечки, які призвели до розгортання тривалої боротьби між Константинополем і Римом за верховенство у церковній царині. На межі IV–V ст. римського єпископа почали іменувати «**Папою**» (з грец. — «батько»), тобто главою церкви. А на Сході головна роль належала **Патріарху** Константинопольському, або, як його називали, Вселенському патріарху.

Християнська церква активно займалася місіонерством — проповідями своєї віри в найвіддаленіших куточках Європи. У V–VI ст. християнство від римської церкви прийняли варварські племена на території Італії, Британії, Шотландії та Ірландії. Франкські королі підтримували християнську церкву. Карл Великий узаконив збирання десятини (десятої частки врожаю та прибутків усіх

вірян). У VIII–X ст. Константинополь поширював християнство серед слов'ян: болгар, сербів, чехів, словаків та ін. 988 року Володимир Великий запровадив християнство як державну релігію Русі-України. Завдяки слов'янській абетці, створеній проповідниками Кирилом і Мефодієм, Святе Письмо було перекладено і почало поширюватись серед слов'ян.

ДОСЛІДІТЬ

Визначте за схемою наслідки християнізації Європи і поясніть кожен із них.

Наслідки християнізації Європи

1. *Рафаель Санті. Святий Павло проповідує в Афінах. 1515 р.*
2. *Саймон Бенінг. Селяни на шляху до церкви. Ймовірно, 1550 р.*
3. *Таїнство Хрещення. Мініатюра, XIV ст.*
4. *Сандро Боттічеллі. Святий Августин у своєму кабінеті. Фреска, 1480 р.*

2. Яку роль відігравала християнська церква у становленні середньовічного суспільства

ПОМІРКУЙТЕ

Як християнська церква впливала на життя середньовічної людини?

Людина, яка присвячувала себе Богу, ставала частиною великої спільноти — духовенства.

Головним завданням священників було здійснення богослужіння. Також вони молилися, хрестили та сповідали, благословляли на працю й боротьбу, одружували, причащали та відспівували людей.

Церква стала центром життя середньовічної Європи. Майже кожна громада мала храм, а більші міста — собор. За традицією храми мали бути постійно відкритими, а вогонь у світильниках — горіти. Церковні дзвони відбивали години, скликали людей на богослужіння і попереджали про небезпеку. Богослужіння проходило кілька разів на день. Міські збори, вистави, концерти також відбувалися в будівлях церков. Купці мали лавки навколо площі перед церквою. Селяни продавали свою продукцію на площі поблизу храму і на ринках.

Церкви і монастирі сприяли розвитку освіти і культури. Ченці переписували книги, до яких середньовічні люди ставилися як до скарбу. Іноді книги виготовляли й прикрашали впродовж кількох років, а потім дбайливо зберігали в монастирських бібліотеках. Діяли при монастирях також школи для дітей.

Релігія була надважливою частиною повсякденного життя людей. Наприклад, час для варіння яйця вимірювали кількістю молитов, які можна прочитати. Події у світі пояснювали з погляду релігії: бурі, хвороби і голод вважали карами, посланими Богом, від яких могли уберегти молитви і відданість церкві. Лише церква могла спасти душу людини після смерті. Християнський богослов, єпископ Аврелій Августин стверджував, що поза церквою немає спасіння. Він і проголосив церкву єдиним посередником між Богом і людьми.

ДОСЛІДІТЬ

Як наведені зображення ілюструють роль духовенства в житті людей? Як на картинах середньовічних художників можна простежити ставлення суспільства до духовенства?

1. *Король Луї IX Святий вирушає у хрестовий похід. Середньовічна мініатюра*
2. *Шлюб короля Англії Генріха V і Катерини Валуа. Хроніка Карла VII, бл. 1494 р.*
3. *Навчання у монастирі. Середньовічна мініатюра*
4. *Виготовлення рукописної книги. Мініатюра XIII ст.*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке місіонерство?
2. Що називають християнізацією Європи?
3. Який внесок зробили церкви і монастирі в розвиток освіти і культури?
4. Чому християнізація Європи була важливою для розвитку суспільства?
5. Прокоментуй вислів Аврелія Августина «Поза церквою немає спасіння».

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Яке місце посідала християнська церква в житті середньовічного суспільства? Напиши есе.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 9 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 10. Життя і традиції рицарів та селян

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

З яких верств складалося середньовічне населення Європи? Чим відрізнялося становище в суспільстві рицарів і селян?

1. Які були традиції рицарів та селян

ДОСЛІДІТЬ

1. Кого називали рицарями?

Із праці сучасних українських істориків Василя Балуха, Віктора Коцура

Німецьке слово «рицар» (лицар) спочатку означало «вершник» і через польську мову ввійшло до української. Так називали вояка — феодала, який ніс військову службу для свого сеньйора, зазвичай кінну.

Пізніше, у XI–XII ст., термін «рицар» набув ширшого значення. Він став синонімом знатності й шляхетності... Рицар мав боротися за християнську віру, оберігати слабшого, дотримувати слова, бути вірним своєму сеньйору, вміти постояти за себе.

2. Як ставали рицарями?

Із праці українського історика XX ст. Івана Крип'якевича про посвяту в рицарі

Це відбувалося дуже святочно. Кандидат перебував ніч на молитві, а потім одягався в білий і червоний одяг на знак того, що готовий жертвувати кров за віру. Після богослужіння один зі старших лицарів[8] ударяв його тричі в рам'я зі словами: «Вибиваю тебе на лицаря в ім'я Бога, Св. Михаїла, Св. Георгія»[9]. У Франції був звичай, що молодий лицар вскакував на коня, об'їздив довкола подвір'я й списом ударяв манекен...

[8] **Лицар** — відповідно до української традиції таке написання використовується для увиразнення шляхетності людини.

[9] Це був єдиний у житті рицаря ляпас, на який він мав право не відповідати.

3. Прочитайте уривки з творів. Про які деталі життя рицарства ви дізналися? Що об'єднує ці твори?

Англійський письменник кінця XIX — початку XX ст. Генрі Райдер Хаггард про рицарський турнір

...Через головний вхід на арену виїхав маркіз Морелла. Під ним був чудовий вороний кінь, і сам він був у чорних обладунках. На його червоному щиті був герб із зображенням орла з короною, що свідчило про звання, і гордий девіз «Те, що я беру, я знищую». Маркіз зупинив свого коня в центрі арени, підняв його на диби і змусив зробити коло на задніх ногах. Натовп вітав маркіза вигуками.

Знову пролунали труби, і верхи на білому коні, у білому одязі, виїхав високий і суворий сер Пітер Брум. На його щиті був зображений золотий, спрямований донизу сокіл і девіз «За любов і честь». Він також зробив коло, при цьому підняв свого списа на знак вітання. Цього разу натовп мовчав — рицар був іноземець.

З твору сучасної української поетеси Ліни Костенко «Апологія лицарства»

Там, за віками, за гірким туманом,
де трубить вічність у Роландів ріг,
любов була єдиним талісманом,
а талісман ще звався — оберіг.
Було життя осяяне красою,
любов і честь цінились над життя.
І що там смерть з великою косою? —
мужчина, лицар, сонячне дитя!

В монастирях, фортецях і столицях,
з глухих палаців, схожих на тюрму,
якщо він лицар, —
о, якщо він лицар! —
вона троянду кидала йому[10].
<...>

[10] Однією із традицій рицарського середньовіччя був культ «прекрасної дами». Аби завоювати серце коханої, рицарі здійснювали подвиги та складали на її честь вірші. А на турнірах вояки прикріплювали стрічки своєї обраниці до шолома.

4. Яку нову для вас інформацію містять ілюстрації? Поясніть зображені сюжети і дайте назву кожному з них.

1. *Мініатюра з ілюстрованої хроніки. XIV ст.*
2. *Мініатюра з Манеського кодексу. XIV ст.*
3. *Панна допомагає рицарю вдягти обладунки. Мініатюра початку XIV ст.*

Проте не варто ідеалізувати рицарів. Пограбування селян і купців, зухвалість щодо інших людей, войовничість і неосвіченість так само були притаманні рицарям, як і рицарські чесноти.

2. Який вигляд мав рицарський замок

ДОСЛІДІТЬ

1. На основі тексту й ілюстрацій опишіть замок (або проведіть ним уявну екскурсію), використовуючи слова: рів, звідний міст, мури, вежі, донжон, підземелля, підземний хід.

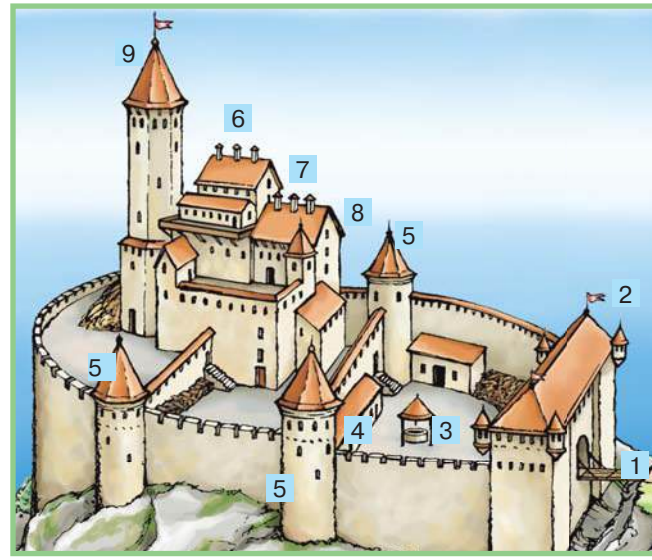

Середньовічний замок

1. *Перекидний міст, який на ніч та під час нападу ворога піднімали за допомогою ланцюгів*
2. *Надбрамна вежа, з якої варта постійно оглядала місцевість і, помітивши ворога, сурмила сигнал тривоги: тоді воїни поспішали зайняти свої місця на мурах і вежах*
3. *Замковий двір*
4. *Господарчі споруди*
5. *Башти*
6. *Житло феодала*
7. *Жіночі помешкання*
8. *Капела*
9. *Головна замкова вежа — донжон, у якій феодал зі своїми воїнами та слугами могли витримати тривалу облогу, навіть якщо інші укріплення було захоплено*

2. Розгляньте загальний вигляд замків, які збереглися дотепер у Німеччині, Польщі та Україні. Що об'єднує всі ці споруди? Поясніть, чому замки є важливими історико-культурними пам'ятками середньовіччя.

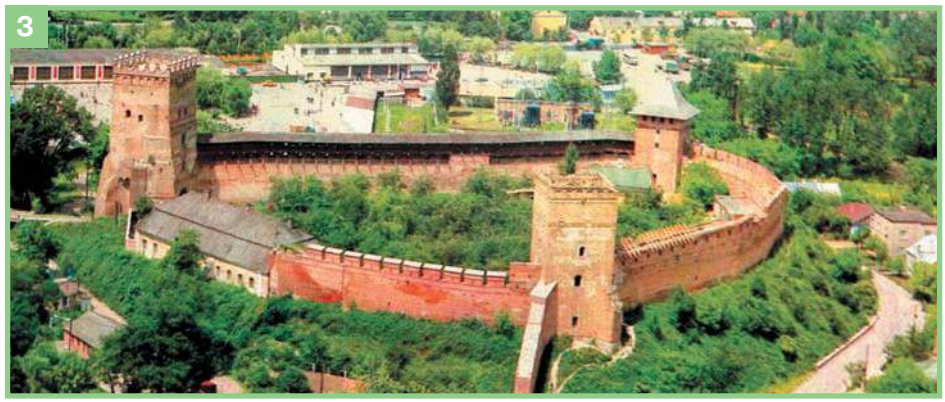

1. *Замок Ельц у Німеччині. Сучасне фото*
2. *Замок Марієнбург у Польщі. Сучасне фото*
3. *Замок Любарта в Луцьку. Сучасне фото*

3. Яким було життя селян

ДОСЛІДІТЬ

Поєднуючи інформацію з тексту й ілюстрації, поясніть, що таке натуральне господарство. Складіть схему «Завдання середньовічної сільської общини».

Селянство становило найчисленнішу верству середньовічного суспільства. Господарство селян і феодалів мало *натуральний характер*, тобто все необхідне для життя — від продуктів харчування до ремісничих виробів — виготовляли в самому господарстві або ж в маєтку, здебільшого для власних потреб. А от за металами та сіллю доводилося вирушати до місць, де їх видобували, і там обмінювати на продукти своєї праці. Гроші в селян водилися рідко.

Селяни одного села становили громаду (общину). Її головним завданням було регулювання земельних відносин. Також на зібраннях общини селяни визначали, коли і скільки риби можна ловити, де косити сіно, де пасти худобу. Громада надавала допомогу бідним, удовам, сиротам, ремонтувала дороги, будувала церкву або каплицю й утримувала священника. Сільські свята зазвичай влаштовували за рахунок громади, зберігаючи культурні традиції. Усі жителі села мусили підкорятися рішенням, ухваленим громадою.

Трипільна система землеробства — це поділ поля на три частини, де чергувались посіви озимих, ярих культур і пар (не засіяна протягом року частина поля). Почали також застосовувати й органічні добрива. Ці прогресивні зміни збільшували врожайність.

Селянська праця. Середньовічні зображення

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Кого називали рицарями?
2. Які були особливості побудови середньовічного замку?
3. Якими були заняття і становище селян?
4. Які були особливості способу життя рицарів? З чим був пов'язаний такий спосіб життя?
5. Чому така будівля, як замок, з'являється й існує лише у середні віки?
6. Чому, на твою думку, селяни об'єднувались у громаду і підкорялись її рішенням?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Знайди в інтернеті інформацію щодо життя рицарів, наприклад про озброєння чи проведення турнірів, побудову замків тощо. Підготуй коротке усне повідомлення для однокласників/однокласниць.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 10 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 11–12. Світ середньовічного міста

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Чому виникали міста за часів стародавнього світу? Який вигляд вони мали?

ДОСЛІДІТЬ

Спираючись на текст документа, з'ясуйте, чим відрізнялось європейське середньовічне місто від античного та сучасного. Знайдіть у кожному випадку не менше 3–4 відмінностей.

Французький історик Люсьєн Февр про зовнішній вигляд середньовічного міста

Місто оточують зубчасті стіни з круглими вежами. Вторована, вибита дорога веде до вузьких воріт, до звідного мосту; вдень і вночі їх охороняє сторожа. Праворуч — грубо збитий хрест. Навпроти, на узвишші, — монументальна шибениця (предмет гордості городян)… .

… [За міською брамою] починається вулиця, прокладена примхливо й недбало, зі стічним ровом посередині проїжджої частини; у непролазній багнюці, коли дощить, ані проїхати, ані пройти, а коли припікає сонце, здіймається така пилюка, що немає чим дихати. Й усе вперемішку: хлопчики, качки, кури, собаки, навіть свині (попри офіційну заборону) копошаться в ній…

1. Як виникали міста в Європі

ПОМІРКУЙТЕ

Використовуючи текст, ілюстрації (с. 69–70), поставте ланцюжок послідовних запитань, які допоможуть вам з'ясувати, який вигляд мали міста.

У IX ст. середньовічні міста розвивалися там, де за часів Римської імперії існували міцні традиції міського життя, як, наприклад, в Італії — Венеція і Флоренція, а століттям пізніше — на півдні Франції: Марсель, Тулуза та ін. У X–XI ст. виникли міста й у Північній Франції, Нідерландах, Англії, Німеччині та інших країнах. Так почався новий етап середньовічного суспільства — становлення та розвиток міст. Переважна більшість середньовічних міст були невеликими (одна-дві тисячі городян). Міста Західної Європи були більшими: у Парижі, Мілані, Венеції, Флоренції, Кордові у різний час проживало 80–100 тис. городян. Виникнення міст було зумовлено багатьма причинами.

Забудова західноєвропейського міста найчастіше була прямокутною чи круглою. Площа території обмежувалася кількома сотнями гектарів. Серцем міста була ринкова площа, де купці і ремісники вели жваву торгівлю, укладали угоди, дізнавались останні новини. Гордістю міста була будівля міської ради — ратуша, де розміщувались міський архів, печатка і казна, там приймали почесних гостей. Недалеко від ратуші розташовувався міський собор.

ДОСЛІДІТЬ

На основі схеми (с. 69) назвіть причини виникнення та зростання міст і поясніть кожну з них.

Причини виникнення та зростання міст у Європі

Зростання продуктивності сільськогосподарської праці

Розвиток торгівлі, ремесел

Припинення набігів норманів, арабів та угорців

Продаючи продукти, селяни купували (міняли) вироби ремісників

Потреба в захисті

Втеча селян від феодалів

Ремісники залишали помістя феодалів

Виникали поселення ремісників і торговців (міста)

- Біля великих замків (бургів): *Гамбург, Страсбург*
- Біля монастирів, резиденцій архієпископів: *Кельн, Трір*
- Поблизу річкових переправ, мостів: *Оксфорд, Кембридж, Франкфурт,* ***Броди***
- Біля морських портів: *Марсель, Генуя*

Необхідність ховатися за фортечними мурами змушувала містян економити кожен метр території. Тому вулиці були вузькими, «не ширше довжини списка». Будинки не мали номерів, їх розпізнавали за символом або гербом власника. Щоб збільшити площу будинку, городяни споруджували верхні поверхи будівель так, що вони виступали над нижніми.

1. Йорк (Велика Британія). Сучасне фото

ДОСЛІДІТЬ

Які основні ознаки середньовічного міста відображено на світлинах (с. 69–70)?

2. *Таллінн (Естонія). Сучасне фото*
3. *Ратуша в Бремені (Німеччина). Сучасне фото*
4. *Львів (Україна). Сучасне фото*

2. Чому і як міста боролися за самоврядування

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту розтлумачте поняття: «міська комуна», «самоврядування», «магдебурзьке право». Коротко перекажіть текст одне одному, користуючись цими словами та словосполученнями як ключовими.

Середньовічні міста виникали на землях короля, світських чи церковних феодалів, тому вважалися їхньою власністю. Король, феодали, єпископи, монастирі мали неабиякий зиск від містян, адже міське ремесло й торгівля суттєво їх збагачували.

Тиск із боку власників міст змушував городян боротися за свої права, домагатися міського самоврядування, встановлення **кому-**

ни, почасти за допомогою зброї. Спочатку містяни обмежувалися суто економічними питаннями, вимагаючи скасування окремих, найобтяжливіших повинностей на користь феодала. Згодом городяни почали висувати й політичні вимоги — домагалися допуску до адміністративних посад, установлення самоврядування.

Міська комуна *(від італ. «комуніс» — «спільний»)* — у середньовіччі міська громада, що домоглася незалежності від феодала та права на самоврядування.

Наприкінці XII — на початку XIII ст. в Німеччині у місті Магдебург було впорядковано *магдебурзьке право* — звід норм, що врегулював права міст на самоврядування, власне судочинство та систему оподаткування, свободу містян у виборі занять.

Зі зміцненням міст їхні мешканці перетворилися на окремий стан. Повноправних містян називали в Німеччині *бюргерами (від нім. «бург» — фортеця)*, у Франції — *буржуа́*. Вони формували магістрат — орган міського самоуправління, вели судочинство. Серед бюргерів виокремилася міська верхівка, яку становили великі землевласники, заможні купці та майстри.

Містяни могли купувати чи орендувати земельні ділянки, мати свої садиби, могли заснувати цех, вільно торгувати, будувати млини. Ці права поширювалися й на бідноту, хоча та здебільшого не платила податків і не мала права голосу на виборах до магістрату. У незалежному місті селянин, який втік від свого феодала і прожив у місті один рік і один день, теж ставав вільним.

3. Яку роль відігравали цехи в розвитку ремесла

ПОМІРКУЙТЕ

Складіть стислий (2–3 пункти) план розповіді «Середньовічні цехи». Обговоріть його з однокласником/однокласницею. Перекажіть текст одне одному за пунктами плану.

Важливою верствою населення міста були ремісники — це дрібні самостійні виробники, які використовували ручні знаряддя праці. На відміну від селян, вони працювали на замовлення чи для продажу виробів на ринку. Міське ремесло розвивалося жва-

віше, ніж сільське господарство, та й ремісник значно менше залежав від сеньйора, ніж селянин. У містах ремісники однієї професії об'єднувалися в **цехи**.

Цех — об'єднання середньовічних ремісників однієї або споріднених професій, поширені в містах Західної Європи починаючи з XI–XII ст.

ДОСЛІДІТЬ

1. На основі схеми визначте причини, що спонукали ремісників об'єднуватися в цехи, та поясніть кожну з них.

Причини об'єднання в цехи

- Потреба в організації та контролі виробництва і збут ремісничих виробів
- Збереження рівності серед майстрів
- Необхідність захисту від свавілля сеньорів, конкуренції із сусідами-майстрами та ремісниками з інших міст

Кожен цех мав свій герб, прапор, церкву, святого покровителя та приймав свій *статут* — правила, обов'язкові для всіх майстрів. Цехи мали чітку структуру, до якої входили майстри, підмайстри та учні.

2. Використайте схему, ілюстрацію і документ для характеристики відносин усередині цеху. Визначте, які обмеження накладали цехи. Які з них, на вашу думку, гальмували розвиток ремесла?

Майстер
Власник майстерні, знавець ремесла, основний виробник, член цеху

Підмайстер
Найманий працівник, мав виготовити шедевр — зразковий виріб, щоб стати майстром

Учень
Прислуга у майстерні й домі майстра, працював переважно безкоштовно за проживання і харчування у сім'ї майстра

Зі статуту паризьких ткачів вовни (XIII ст.)

§ 1. Жоден не може бути в Парижі ткачем вовни, якщо він не купив право на це в короля...

§ 3. Кожен ткач вовни може мати лише одного учня не менш як на 4 роки служби за плату... або на 7 років без грошей...

§ 17. Старшина і двоє присяжних повинні дивитися, чи має майстер достатньо майна і чи здатен він передати майстерність своєму учню...

§ 40. Кожен ткач має сплачувати торгове мито з кожного шматка тканини...

§ 47. Жоден не має права починати роботу до сходу сонця під загрозою штрафу.

Отже, у різні періоди цехи відігравали і позитивну, і негативну роль, вони були суперечливим явищем у добу середньовіччя.

4. Як розвивалася торгівля

ПОМІРКУЙТЕ

Визначте особливості внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Розвиток міст Західної Європи в XI–XV ст. зумовив значне піднесення внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

Для захисту своїх інтересів і привілеїв купці створювали особливі організації — **гільдії**. У XIII ст. склався міцний союз міст — **Га́нза**, що міг виставити проти піратів власний флот — 1000 суден. Численні ганзейські контори охоплювали торгівлю всієї Північної й почасти Західної Європи. Нині діяльність Ганзи вважають однією з перших спроб економічного об'єднання Європи.

Важливу роль у розвитку середньовічної торгівлі відігравали ярмарки (з нім. — «щорічний ринок») — торги, що регулярно, незалежно від пори року, влаштовували у містах і селах. Важливими особами на ярмарках були міняйли, які обмінювали гроші, позичали їх купцям чи ремісникам, вимагаючи повернути більше, ніж було взято. Так виникло **лихварство**.

Лихварство — надання грошей у борг з умовою сплати відсотків при поверненні боргу.

З лихварів сформувалась особлива група містян — *банкіри* (від італ. — «банка» — стіл у конторі, де зберігалися гроші). Перші банківські контори виникли на півночі Італії, у Ломбардії, тому слово *«ломбардець»* у середні віки було синонімом до слів *«банкір»* та *«лихвар»* і дотепер збереглося в назві *«ломба́рд»*.

ДОСЛІДІТЬ

1. На основі схеми визначте, хто і з ким торгував у середні віки. Де розташовувалися основні центри торгівлі в Європі? Як пов'язані розвиток торгівлі та грошовий обіг?

Розвиток торгівлі

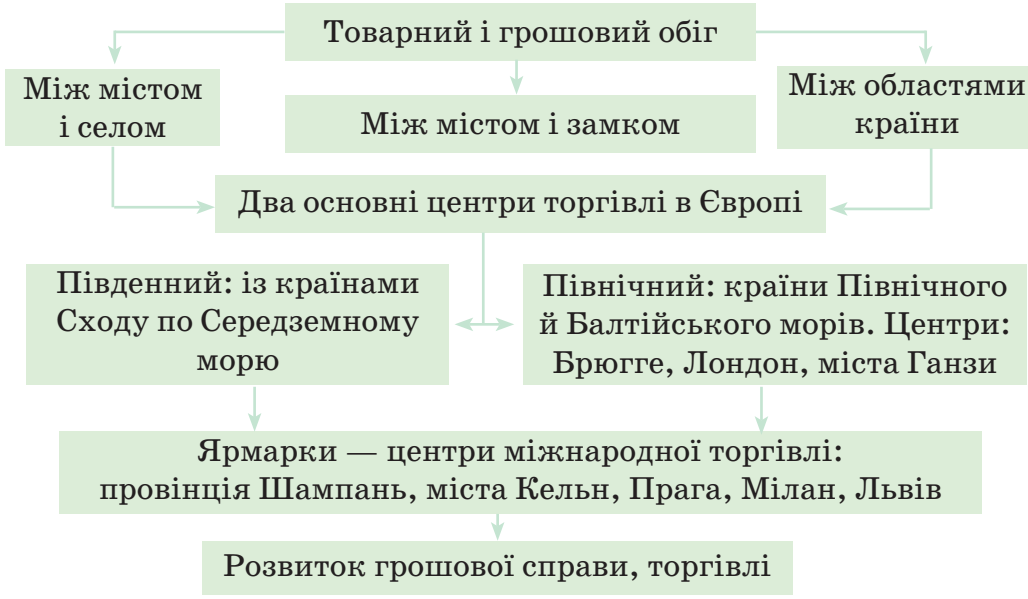

2. Яке явище відображає мініатюра? Опишіть його.

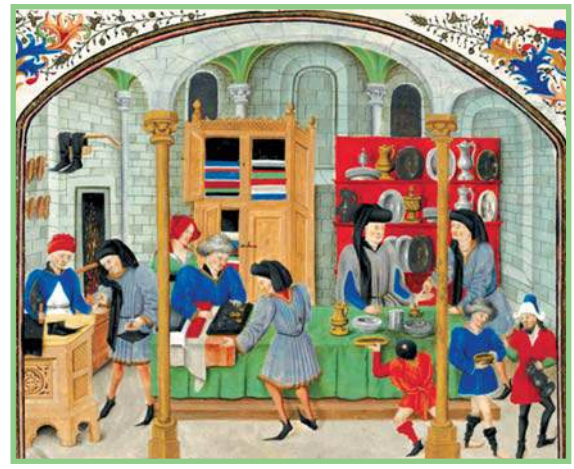

Середньовічний ринок. Мініатюра XV ст.

5. Чому городянин перетворився на людину нового типу

ПОМІРКУЙТЕ

Охарактеризуйте нову верству населення, яка виникла у середньовіччі. Порівняйте її становище з іншими.

Життя в місті та селі різнилося за темпом, адже побут селянства більше залежав вид зміни дня і ночі, літа й зими, релігійних свят і пам'ятних подій. У місті люди вже навчилися цінувати час. Тому на головній — ратушній — вежі міста зазвичай розміщався годинник. Городяни здобували освіту, аби орієнтуватися у складній ринковій економіці й досягати успіхів в органах самоврядування. До міст постійно приїздили люди з різних місць, які привозили не тільки товари, а й новини. Ініціативний містянин був новим типом особистості для середньовіччя. Ці люди значною мірою змінили обличчя Європи в наступні століття.

Відрізнялося від сільського і міське дозвілля. Коли вшановували святого, якого вважали покровителем міста, яскраво вдягнені містяни несли вулицями запалені свічки, статуї святих, символіку ремісничих цехів. На сценах просто неба, на ринкових площах мандрівні артисти й артистки жонглювали, танцювали, грали на музичних інструментах та демонстрували фокуси.

ДОСЛІДІТЬ

Про що свідчить поява в середньовіччі таких зображень? Знайдіть у тексті підписи до ілюстрацій (с. 75–76).

1

2

3

Артисти. Середньовічні зображення

4. Ратушна площа середньовічного міста в Іспанії. Сучасний малюнок

5. Баштовий годинник у Руані (Франція)

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Де з'явилися найперші середньовічні міста?
2. Що таке магдебурзьке право?
3. Що означають поняття *«цех», «гільдія», «лихварство»*?
4. З якими чинниками пов'язано виникнення середньовічних міст?
5. Чому, на твою думку, в середні віки виникло прислів'я: «Повітря міста робить людину вільною»?
6. У місті Единбурзі була вулиця «корів», у Страсбурзі — вулиця «биків», у Брюсселі — вулиця «однієї людини». Як ти можеш пояснити такі назви?
7. Схарактеризуй особливості світосприйняття містян в епоху середньовіччя.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Знайди у підручнику з історії України або в іншому джерелі інформацію про поширення магдебурзького права на українських землях. Які міста ним користувалися? Коли це відбувалося? Підготуй невелику розповідь для однокласників/однокласниць.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 11–12 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Узагальнюємо знання й уміння за розділом 2

ВИКОНУЄМО ПРОЄКТ

5 ЦІКАВИХ ФАКТІВ

Історія — дуже цікава наука. Але, на відміну від багатьох інших наук, вона заснована на подіях життя окремих людей, груп людей чи цілих народів. Кожна така подія, що реально відбулася в певний час і в певному місці, є історичним фактом. Але коли ми дивимось на події минулого сьогодні, фактом можна вважати лише ті, що підтверджені вивченням достовірних історичних джерел.

Запрошуємо тебе пошукати історичні факти, пов'язані з вивченням **раннього середньовіччя (кінець V — кінець IX ст.)**. Як і будь-який інший історичний етап, раннє середньовіччя відрізнялось від інших яскравими подіями і діяльністю видатних особистостей: тих, про які говорили на уроках, й інших, про яких не йшлося.

Ти можеш дізнатися про найцікавіші факти цього періоду, виконуючи проєкт. Для цього:

1. Об'єднайтесь у групи й оберіть, з якою країною (якими роками) ви будете знайомитись. Ваше завдання — знайти й описати (кількома реченнями) 5 цікавих фактів із життя людей раннього середньовіччя.

2. Розподіліть обов'язки в групі, бо вам потрібно знайти інформацію, написати відповідні тексти, дібрати ілюстрації, створити комп'ютерну презентацію (відео чи постер), підготувати розповідь за презентацією для учнів/учениць класу.

3. Після презентації результатів роботи всіх груп не забувайте підбити підсумки й оцінити себе.

Перейди за покликанням https://vse.ee/cfww.
Оціни підсумки своєї роботи над проєктом «5 цікавих фактів».

Розділ 3. Європейське суспільство і держави в X–XV ст.

§ 13. Походи і завоювання вікінгів

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Вікінги — воїни середньовічної Скандинавії, які брали участь у походах в інші країни. У Західній Європі їх називали «північними людьми» — норманами, а предки українців — варягами. Чому існували різні назви цих людей? У зв'язку з якими подіями ці назви виникли? Що ви знаєте про варягів?

ДОСЛІДІТЬ

Що нового ви дізналися про вікінгів (варягів) з «Енциклопедії»? Якими рисами, на вашу думку, мали бути наділені ці люди?

«Енциклопедія історії України» про варягів

Варяги (від давньосканд. var — «обітниця», «клятва» — найменування скандинавських воїнів, що, очевидно, виникло на руському ґрунті в середовищі скандинавів-найманців наприкінці IX — на початку X ст. і первісно позначало

скандинавських воїнів, прийнятих на певних умовах (за угодою) до війська руських князів. Перша згадка про наймане військо міститься в «Повісті минулих літ» від 941 р. в оповіді про підготовку великого князя київського Ігоря до походу на Візантію. В ісландському «Пасмі (сазі) про Еймунда» докладно описується процедура укладання та умови угоди найму вікінгів до руського війська за Ярослава Мудрого.

1. Якою була Скандинавія в добу середньовіччя

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту й зображень археологічних знахідок опишіть життя скандинавів у середні віки.

У VIII–IX ст. у північних морях Європи панували **вікінги** — воїни середньовічної Скандинавії, які брали участь у походах в інші країни. Водночас вони були відкривачами нових земель, колоністами й торговцями.

Батьківщина вікінгів — Ютландський і Скандинавський півострови на півночі Європи. Тут панував суворий клімат. Зима була холодною, тривалою і сніжною. Більшість території вкривали гори й густі ліси. Природні умови мало сприяли заняттю землеробством. Але берегова лінія обох півостровів була довгою, тому місцеві жителі споживали багато риби. Багато було і бухт, зручних для мореплавства, оскільки прибрежна смуга із часів льодовика була порізана фьордами — довгими вузькими протоками моря між високими скелями.

З дитинства вікінги вчилися плавати та використовувати кораблі для риболовлі та подорожей. Своє житло вони зводили поблизу води, як прісної, так і морської. Багато їжі добували з річок і моря.

Частина населення займалася сільським господарством, а інші вдавалися до морських подорожей, під час яких вони воювали, грабували, торгували та колонізували нові землі.

У той час вікінги не мали власної держави. Вони жили племенами, кожне з яких очолював військовий вождь — **ярл**, або **конунг**.

Вождь мав постійну дружину, воїни якої присягали йому на вірність. Зазвичай такі дружини здійснювали грабіжницькі набіги на інші території чи ставали найманими вояками. Вікінгів вважали найкращими воїнами того часу в Європі. Шануючи верховного бога Одіна — покровителя звитяжців, вікінги цінували сміливість і доблесть у бою. За високі бойові якості їх наймали на службу європейські правителі, зокрема руські князі.

Над могилами своїх співвітчизників скандинави насипали кургани, у яких археологи знаходять останки людей, тварин, кораблі, прикраси, зброю, предмети домашнього вжитку й навіть санчата — усе, чим користувалися люди за життя.

ДОСЛІДІТЬ

На основі ілюстрацій і документа обговоріть, що ви дізналися про світогляд і життя скандинавів у мирний та військовий час.

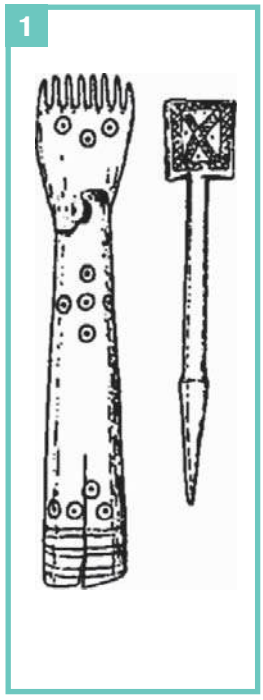

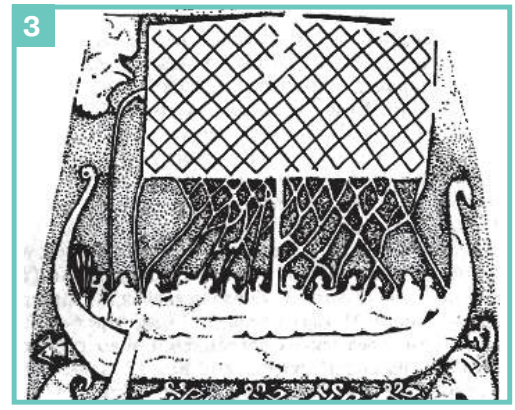

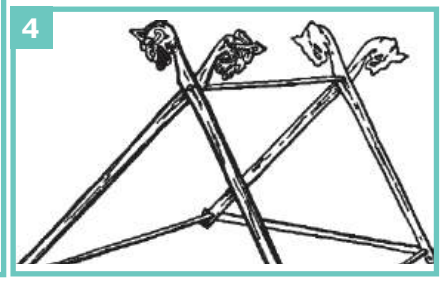

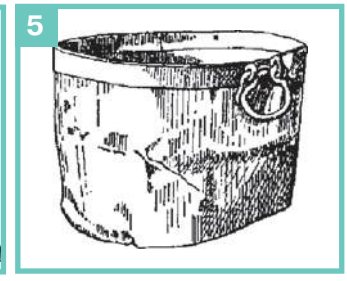

1. *Приладдя для прядіння*
2. *Чоловіча брошка-півмісяць. IX ст.*
3. *Корабель під парусом. Зображення на камені з Готланду*
4. *Рама для намету з «Гокстада»*
5. *Котел із «Гокстада»*

Семунд Сигфуссон. Уривки зі «Старшої Едди»[11]

1. Роздивляйся вхід, перш ніж увійти: бо ніколи не знаєш, де сховався ворог.

2. Гостю, який прийшов до вас із холодними ногами й колінами, дайте вогню.

3. Тому подайте води, хто сідає за ваш стіл, йому потрібний рушник, щоб витерти руки. Вітайте його чемною промовою, якщо хочете, щоб він розмовляв із вами.

8. Ненажера їсть свою смерть…

16. Вставайте рано, якщо хочете бути багатими й випередити свого ворога…

21. Хваліть день, коли він пройде; дружину, коли її добре пізнаєте; меч, коли він був у бою; дівчину, коли вона вийде заміж; лід, коли ви через нього перейшли; пиво, коли ви його скуштували.

2. Якими були кораблі вікінгів

ПОМІРКУЙТЕ

Чому кораблі вікінгів давали їм змогу здійснити далекі подорожі? Аргументуйте свою думку.

Військові кораблі вікінгів називали «дракарами». Деякі з них були достатньо великими, з 50 або 60 веслярами. Кают для моряків не було. Вони спали та їли на палубі. Кожен мав по одній скрині для речей. Вікінги використовували вітрила та веслярів, щоб швидко пересуватися. Вітрила робили з плетеної вовни. У негоду вітрило опускали й використовували як намет.

Завдяки малій осадці кораблі могли йти на незначних глибинах, а невелика маса давала змогу транспортувати судно волоком (перетягувати суходолом за допомогою мотузок) та розвивати високу швидкість. Мореплавці тримали свої щити над бортом корабля, щоб за потреби швидко скористатися ними, а також захистити борти судна від пошкоджень. Один кінець кожного човна завжди був дуже високий, із зображенням дракона чи змії для відлякування морських чудовиськ.

[11] **«Старша Едда»** — збірка міфологічних і героїчних пісень, створених приблизно в X ст. і записаних у XII ст.

ДОСЛІДІТЬ

Опишіть військовий корабель вікінгів. Які його деталі відповідали військовим потребам вікінгів, а які — релігійним уявленням?

Корабель вікінгів, XI ст., знайдений 1904 року. Зберігається в музеї в Осло, Норвегія

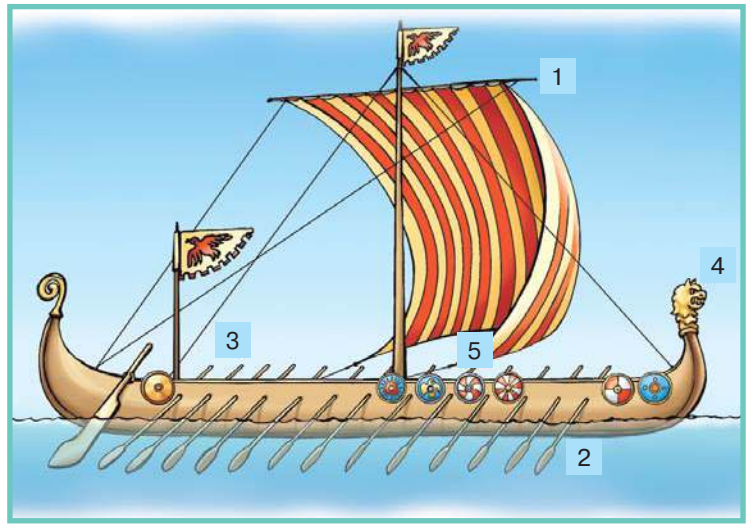

Корабель вікінгів. Сучасна реконструкція

1. *Чотирикутні смугасті вітрила*
2. *Довжина корабля залежала від статків власника (20–45 м)*
3. *Легкі весла, невелика маса — таке судно можна було в разі необхідності переносити на руках*
4. *Ніс корабля з фігурою дракона або змії*
5. *Борти корабля прикрашали особисті щити вікінгів*

3. Чому і як відбувалися завоювання вікінгів

ПОМІРКУЙТЕ

Опрацьовуючи матеріал пункту, схему, з'ясуйте причини, перебіг і наслідки походів вікінгів.

З IX ст. вікінги організовували грабіжницькі набіги на території Франції і Німеччини, спустошували узбережжя Піренейського півострова та Італії. Недарма в Європі молилися: «Боже, врятуй нас від жорстокості норманів!»

Причини походів вікінгів

Брак у Скандинавії земель, придатних для сільського господарства
Розвиток торгівлі та мореплавства у скандинавів, прогрес у суднобудівництві
Прагнення родової знаті та верхівки племен до збагачення й політичного впливу
Політична слабкість сусідніх держав

У середньовічних англійських хроніках вікінгів описували як «вовків серед овець». У X ст. французький король навіть змушений був віддати конунгу Роллану північну частину Франції. Ці землі стали називати герцогством Нормандія, а її завойовників — нормандцями. Нормандці швидко змішалися з французами, перейняли їхню мову, звичаї та прийняли християнство. Утім, вони не лише воювали, а й торгували та досліджували інші землі, європейські культури, їхні знання змінювали уявлення про тогочасний світ. Торгуючи, вікінги здійснювали довгі подорожі суходолом через територію Русі-України, досягаючи на південь Константинополя (нині — Туреччина) й далі на схід Багдада (Ірак). Кілька сміливих дослідників здійснили подорожі до Ісландії і далі, подорожуючи через Атлантичний океан до Північної Америки.

Згодом вихідці з Нормандії захопили Південь Італії й острів Сицилію, де заснували Сицилійське королівство. У той же час сформувалися держави Скандинавії на території сучасних Данії, Норвегії та Швеції. Набіги вікінгів припинилися лише в XI ст.

ДОСЛІДІТЬ

На основі тексту, карти (с. 85) та схеми визначте напрямки походів вікінгів і назвіть створені ними держави. Доведіть, що вікінгів недарма вважали не тільки найкращими мореплавцями тодішньої Європи, а й успішними завойовниками.

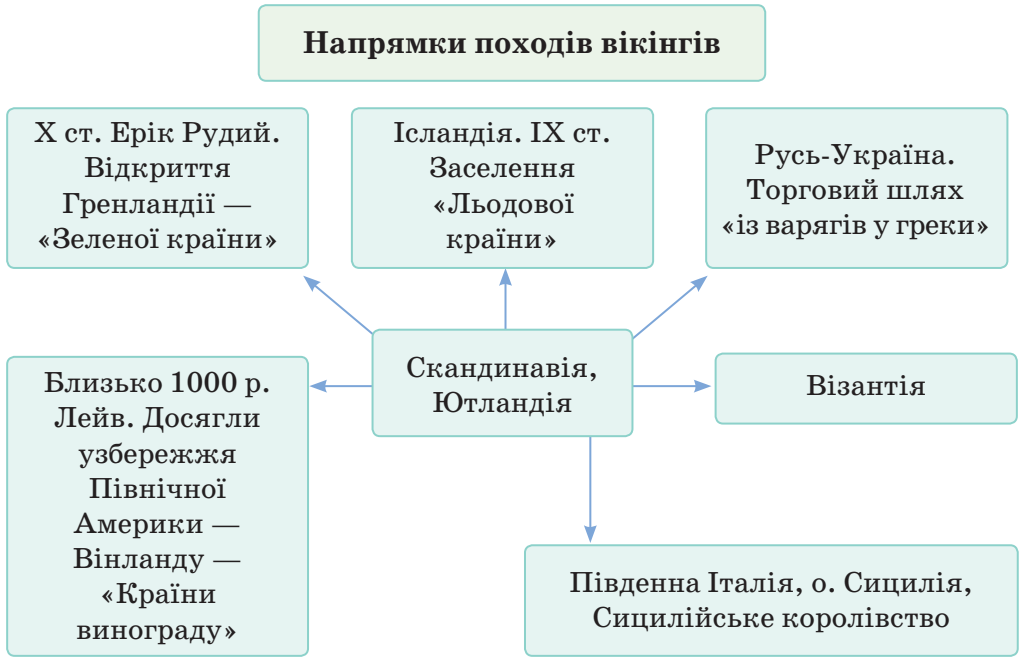

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Як і чому в різних країнах називали воїнів середньовічної Скандинавії?
2. Які були природні умови Скандинавії та заняття вікінгів?
3. Чим нормани відрізнялися від нормандців?
4. У чому полягали особливості способу життя вікінгів?
5. Чому в середньовічних англійських хроніках вікінгів описували як «вовків серед овець»?
6. Схарактеризуй наслідки нормандських завоювань для подальшого розвитку Європи.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Напиши мінітвір «Щоденник учасника походу вікінгів». Скористайся для цього достовірними історичними деталями з відкритих джерел або книжок.

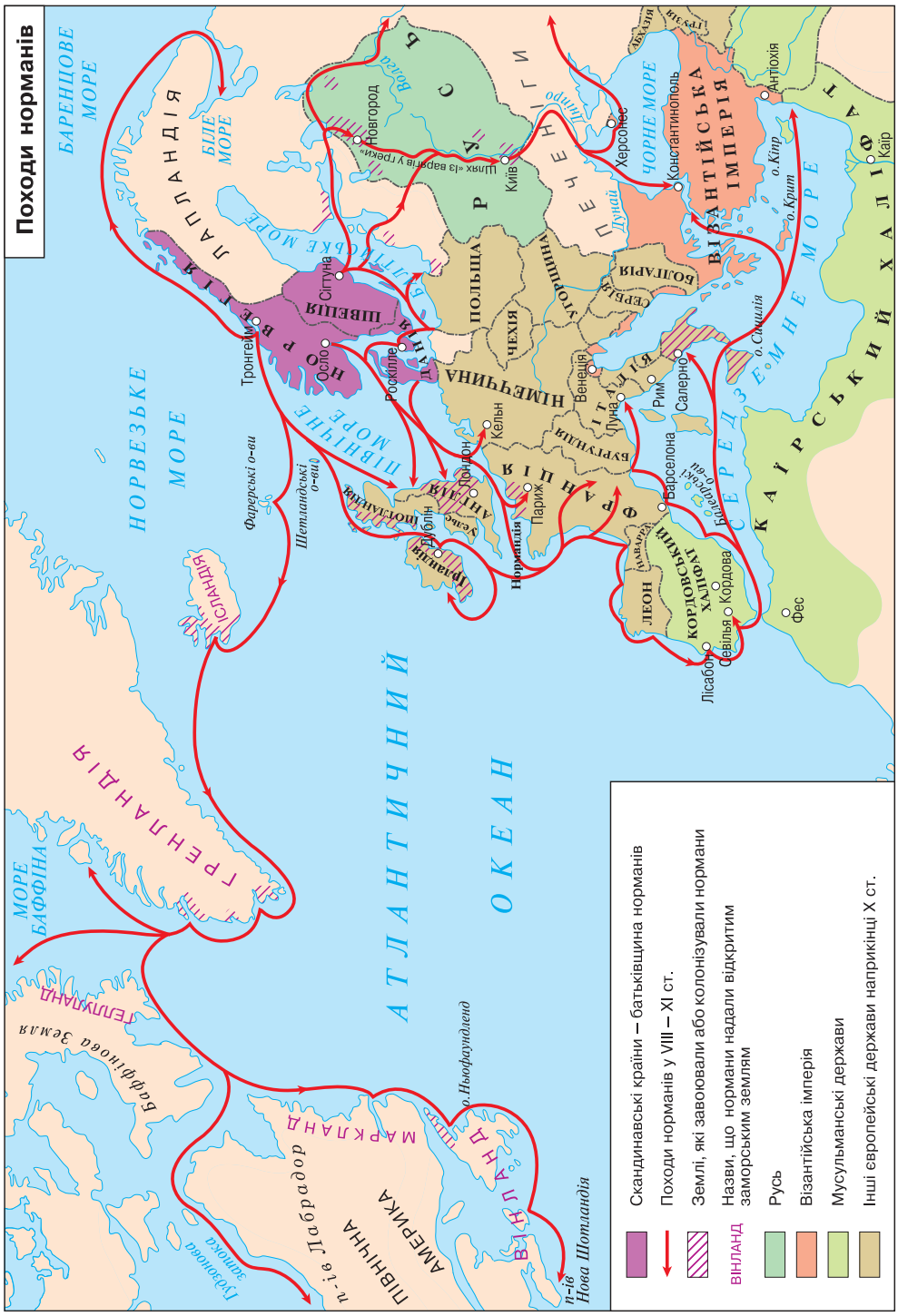

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 13 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 14. Хрестові походи

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Які причини спонукали мешканців Європи до міграцій у середньовіччі?

ДОСЛІДІТЬ

В XI–XIII ст. відбулися хрестові походи. Це був організований і підтриманий католицькою церквою масовий військовий рух під гаслом визволення Гробу Господнього від мусульман. Зробіть припущення, хто і чому міг брати участь у цих походах.

1. Чому і як почалися хрестові походи

ПОМІРКУЙТЕ

Поставте до тексту пункту 3–4 запитання. Обговоріть з однокласником / однокласницею відповіді на них. Найважливіші та найцікавіші запитання і відповіді презентуйте класу.

У листопаді 1095 р. в місті Клермон перед численною юрбою виступив Папа Римський Урбан II. Він заявив, що Свята земля[12] з її головною святинею — Гробом Господнім у Єрусалимі — захоплена турками-сельджуками.

ДОСЛІДІТЬ

Які ідеї промови Папи Урбана II, на вашу думку, найбільше зацікавили присутніх? Як мініатюра (с. 87) доповнює текст?

З виступу Папи Урбана II на Клермонському соборі

Народ далекий від Бога, спустошив землі християн.., а храми Божі знищив. Вирушайте до Святого Гробу, вихопіть Святу землю в нечестивого народу, підкоріть її собі. Єрусалим... не припиняє молитви, аби ви допомогли йому...

Усім, які йдуть туди, у разі їхньої смерті на суходолі, чи на морі, чи в бою з поганцями віднині хай буде відпущення гріхів. Цю обіцянку я даю тим, котрі йдуть як уповноважені Бога.

[12] **Свята земля** — назва території Палестини, де розташований Єрусалим.

Цей заклик був гаряче підтриманий, а слова «Так хоче Бог!» об'єднали різні верстви європейського суспільства. На знак готовності негайно вирушити в похід чоловіки нашивали на одяг хрести із червоної тканини. Відтак воїнів стали називати хрестоносцями. Розпочалася епоха **хрестових походів.** Усього протягом XI–XIII ст. відбулося вісім хрестових походів. Найвідоміші з них — перший і четвертий.

Виступ Папи Урбана II на Клермонському соборі. Мініатюра з хронік хрестових походів XV ст.

ДОСЛІДІТЬ

На основі схеми визначте, що змушувало людей вирушати в далекий, незвіданий шлях.

Причини участі різних верств населення у хрестових походах

Прагнення християн звільнити Гроб Господній від мусульман	Бажання феодалів, яким не вистачало спадкових земель, збагатитися і прославитися	Прагнення великих феодалів розширити землеволодіння за рахунок нових земель
Стремління духівництва зміцнити авторитет церкви і здобути нові землі	Сподівання селян отримати наділ та особисту свободу	Намагання купців отримати нові прибутки від торгівлі на Сході

2. Якими були події Першого хрестового походу

ПОМІРКУЙТЕ

Порівняйте очікування перших хрестоносців із подіями реального життя.

Не дочекавшись рицарів, першими навесні **1096 р.** до Палестини вирушили французькі й німецькі селяни на чолі з монахом

Петром Пустельником. Тисячі бідняків продали своє майно й разом із сім'ями подалися до Святої землі. Але змогли дістатися лише Візантії, де на контрольованих турками-сельджуками територіях потрапили в засідку і майже всі загинули.

А вже влітку й восени 1096 р. до Святої землі вирушило рицарство Франції, Німеччини, Італії та інших країн. Так почався **Перший хрестовий похід**. Попри те, що у хрестоносців не було єдиного командування, вони мали добре підготовлене військо, оснащене спеціальними облоговими баштами для здобуття міст. Долаючи спрагу, голод і хвороби, лише через три роки рицарі підійшли до Єрусалима й після облоги та штурму захопили його. Нарешті мети було досягнуто: у звільненому від турків Єрусалимі хрестоносці прихилили коліна біля храму Гробу Господнього. Проте, увірвавшись після штурму в місто, рицарі зчинили там страшну різанину, а їхня жадібність і жорстокість не знали меж.

Радісна звістка про взяття Єрусалима облетіла всю Європу. Рицарів прославляли як мужніх і безстрашних героїв, а їхній приклад надихав нових учасників приєднуватися до походів.

ДОСЛІДІТЬ

Як художник показав тріумф і трагізм взяття Єрусалима? Обговоріть, чому на задньому плані картини — мечеть і православний храм.

Е. Сіньоль. Взяття Єрусалима хрестоносцями 15 липня 1099 року, 1847 р.

На захоплених територіях хрестоносці утворили чотири держави: Єрусалимське королівство, князівство Антіохія, графства Триполі та Едеса. Найвпливовішим серед них було Єрусалимське королівство. У цих державах запанували феодальні порядки. Населення не бажало підкорятися рицарям, тому їхня влада не була міцною. Згодом європейських феодалів розгромили турки-сельджуки.

3. Як розгортався Четвертий хрестовий похід

ПОМІРКУЙТЕ

Поєднайте інформацію карти (с. 90), документа, ілюстрації (с. 91) і складіть розповідь про перебіг подій Четвертого хрестового походу.

Наприкінці XII ст. італійське місто Венеція вело боротьбу з Константинополем за першість у Середземному морі. Венеціанці вирішили використати хрестоносців, аби витіснити Візантію з торговельних шляхів. Тому замість звільнення Святої землі від мусульман рицарське військо взяло в облогу столицю Візантії. У **1204 р.** Константинополь було захоплено хрестоносцями. Уперше за свою історію місто не витримало облоги.

Розгром Константинополя призвів до занепаду Візантії.

Візантійський історик про пограбування Константинополя хрестоносцями

Про пограбування головного храму (Святої Софії) не можна байдуже навіть слухати. Коштовні речі надзвичайної краси було порубано на шматки й поділено між воїнами. Коли їм потрібно було вивезти з храму священний посуд, предмети надзвичайної майстерності та унікальності, срібло і золото, вони ввели у притвори храмів мулів і коней із сідлами.

Важко й неможливо було пом'якшити благаннями і вмилостивити цей варварський народ. Кожен мусив боятися за своє життя; на вулицях — плач, крики і стогін, на роздоріжжях — ридання, у храмах — жалібні голосіння. Отак-от чинили беззаконня західні війська, усіх позбавляючи грошей і майна, житла та одягу.

ДОСЛІДІТЬ

Опишіть маршрути Першого і Четвертого хрестових походів. Знайдіть Едесу, Антіохію, Єрусалим, Триполі — центри держав, утворених хрестоносцями. Визначте особливості їх розташування.

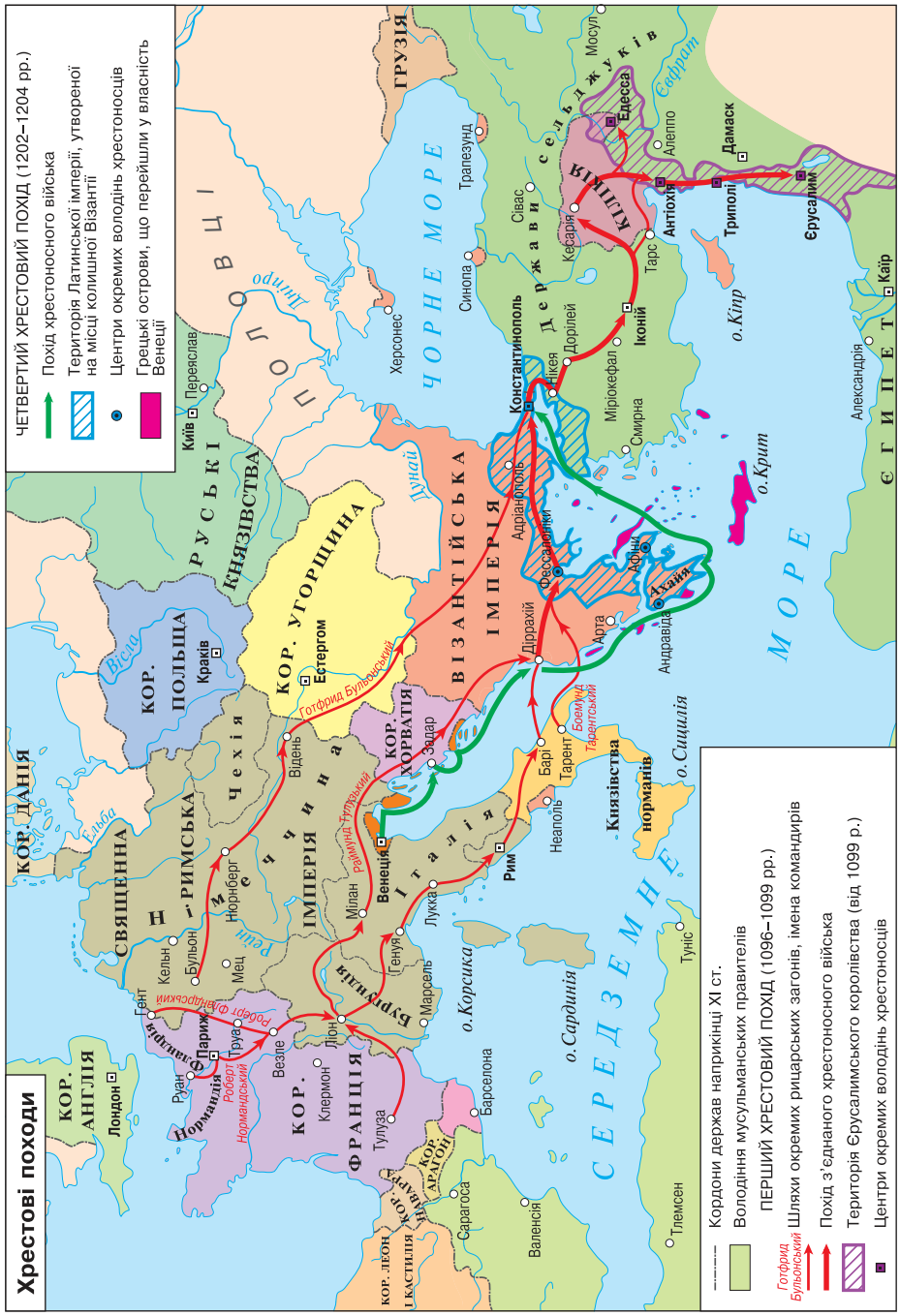

Взяття Константинополя хрестоносцями 1204 р. Мініатюра XV ст.

4. Як утворилися духовно-рицарські ордени

ПОМІРКУЙТЕ

Чому ордени називалися духовно-рицарськими? Якою була їхня діяльність у Європі?

Під час хрестових походів на Сході у XII–XIII ст. сформувалися духовно-рицарські ордени. Вони мали послужити святій справі — звільненню від мусульман, збереженню святих місць у Палестині й захисту паломників від «невірних».

Найпомітніший слід в історії залишили духовно-рицарські ордени госпітальєрів[13], тамплієрів[14] і тевтонців. Рицарі ордену госпітальєрів уславилися як воїни та засновники перших шпиталів. Орден тамплієрів захищав паломників, а його фінансова діяльність стала праобразом роботи сучасних банків. Тамплієри були найбільшими кредиторами Європи, послугами яких користувалися різні верстви населення і навіть королі. Тевтонці колонізували та поширювали християнство в Центральній і Східній Європі.

Поступово рицарські ордени перетворилися на могутні організації і навіть держави, що мали великі землеволодіння і статки.

[13] Назва «госпітальєри» походить від госпіталю і церкви Святого Івана Хрестителя, де його було створено. Інші назви: іоаніти та Мальтійський орден.
[14] Назва «тамплієри» походить від слова «тампль» (храм) — Храм Господній.

ДОСЛІДІТЬ

Як озброєні воїни? Що свідчить про їхню готовність захищати віру Христову?

Рицарі Тевтонського (Німецького) ордену

Рицар ордену тамплієрів

Рицарі ордену госпітальєрів

Сучасні історичні реконструкції

5. Якою була взаємодія європейського і східного світів під час хрестових походів

ПОМІРКУЙТЕ

Якими були позитивні й негативні наслідки хрестових походів?

Хрестові походи, які тривали близько 200 років, сприяли взаємодії європейської та східної цивілізацій. Різні народи більше дізнавались один про одного, про навколишній світ, обмінювалися знаннями, що сприяло піднесенню національних культур.

Завдяки створенню нових карт пожвавилася й стала безпечнішою торгівля на Середземному морі, що було вигідно і Сходу, і Заходу. Від арабів європейці навчилися виготовляти сталь і дзеркала, килими й шовкові тканини.

Після хрестових походів у Європі набули поширення вітряки і голубина пошта. У європейські звичаї увійшли лазні й звичка мити руки перед прийманням їжі. У Європі почали споживати рис, гречку, лимони, абрикоси та кавуни. Хрестоносці на Сході вперше скуштували тростинний цукор та ознайомилися з його ви-

робництвом. Унаслідок хрестових походів частина селян звільнилася від кріпацтва. За сприяння католицької церкви утворилися духовно-рицарські ордени.

Водночас хрестові походи супроводжувалися руйнуваннями, грабунками і вбивствами людей. Незалежно від релігії їх жертвами ставали тисячі людей: і християни, і мусульмани, й іудеї. Тільки на початку 2000-х років Папа Римський Іван Павло II просив вибачення за насильства, вчинені під час хрестових походів.

ДОСЛІДІТЬ

Про що свідчать подані візуальні джерела? Який рівень розвитку культури вони відображають? Чому ви так думаєте?

1

2

3

1. *Церква у місті Брюгге (Бельгія), де зберігається вивезена з Єрусалима святиня «Краплі Крові Господа»*
2. *Християнин і мусульманин грають у шахи. Середньовічна мініатюра*
3. *Вітряки в Ламанчі. Іспанія*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Чому військові експедиції християн у XI–XIII ст. називають хрестовими походами?
2. Назви хронологічні межі Першого і Четвертого хрестових походів.
3. Поясни причини хрестових походів.
4. Наведи приклади духовно-рицарських орденів.
5. Порівняй Перший і Четвертий хрестові походи.
6. Як ставилися до хрестових походів європейці, а як — араби й турки-сельджуки?
7. Чи досягли хрестоносці своїх цілей? Чому ти так думаєш?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Підготуй коротке повідомлення про відомих історичних діячів — учасників хрестових походів.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 14 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 15. Середньовічні держави: від роздробленості до станово-представницьких монархій

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

На які століття припадає зріле (високе) середньовіччя? Які зміни відбулись у житті європейців за часів раннього середньовіччя? Які держави існували в ті часи, хто і як ними правив?

ДОСЛІДІТЬ

1. Розташуйте наведені словосполучення (терміни) в логічній послідовності, що відображає розвиток середньовічного суспільства, і поясніть цю послідовність: *роздробленість, зростання влади місцевих феодалів, міжусобні війни, монархії раннього середньовіччя, централізована держава.*

2. Опрацьовуючи параграф, відстежуйте, чи правильними були ваші міркування.

1. Що таке роздробленість держави

ПОМІРКУЙТЕ

Працюючи в парах, визначте, що таке роздробленість держави і якими були її причини. Обговоріть свої міркування з однокласниками та однокласницями.

Хоч яким різноманітним був історичний шлях європейських держав, на кожному етапі вони мали спільні характеристики розвитку. Так, IX–XV ст. були періодом якісних змін для більшості з них.

Європейські монархії раннього середньовіччя контролювали значні території, проте не були міцними. У різні періоди середньовіччя країни Західної Європи переживали **роздробленість** — розпад великих держав на низку дрібних володінь.

Роздробленість держав була спричинена кількома важливими процесами, що відбувалися у країнах Європи. Насамперед передумовою роздробленості було натуральне господарство. У кожному феодальному володінні залежні селяни забезпечували власника й себе продуктами харчування та ремісничими виробами. Торгівля була розвинута слабко, адже феодали купували тільки те, що не виробляли в їхньому маєтку.

Окремі землі ставали все більш незалежними. Монархи, розплачуючись із васалами за службу земельними наділами, створювали умови для появи незалежних великих землевласників із замками, власними васалами і військом. Так з'являлися маленькі держави, де сеньйори збирали податки із залежного населення, вели війни, видавали укази й навіть карбували власні монети. Тому, наприклад, герцогів і графів називали ще «сеньйорами в короні», а короля — «першим серед рівних».

Між цими «державами» часто спалахували війни, від яких найбільше потерпали селяни, чиє майно знищувалося. Посиленню роздробленості значною мірою сприяв усталений порядок, коли монархи наділяли своїх синів частиною батьківських земель. Водночас у результаті роздробленості у Європі виникли нові держави і сформувались народи із власною культурою та способом життя.

ДОСЛІДІТЬ

Пригадайте, про якого короля йдеться на початку уривка з документа. Як ставиться автор до роздробленості Франкської держави? Як ви вважаєте чому? Про які риси роздробленості можна дізнатися з уривка?

Із твору диякона Флора Ліонського «Скарга про розділ імперії» (XI ст.)

Франкська нація сяяла в очах усього світу. Іноземні королівства... посилали до неї посольства. [У] Римі її голова, міцний підтримкою Христа, отримав свою діадему як апостольський дарунок... Але тепер ця велика держава в занепаді, втратила відразу і свій блиск, і найменування імперії; держава, яка ще недавно була єдиною, поділена на три частини, і нікого вже не можна вважати імператором; замість государя — дрібні правителі, замість держави — один лише шматочок. Загальний добробут зник, кожен переймається власними інтересами...

2. Чим характеризується станово-представницька монархія

ПОМІРКУЙТЕ

Сформулюйте й поставте однокласникам та однокласницям 2–3 запитання про сутність станово-представницької монархії.

Хай якими сильними були феодали, роздробленість не могла тривати вічно. Слабкість центральної влади стримувала економічний розвиток. Поступово у XIII ст. в багатьох європейських країнах виникла потреба в міцній королівській владі.

ДОСЛІДІТЬ

Проаналізуйте інформацію зі схеми й ілюстрацій та виконайте завдання: 1) поясніть, які верстви населення і чому були зацікавлені у зміцненні королівської влади; 2) зіставте зміст схеми і зображення. Які з чинників зміцнення королівської влади відображено на ілюстраціях? Поясніть свою думку.

Чинники зміцнення королівської влади

Швидке зростання міст, населення яких підтримувало королівську владу сплатою податків

Утримання королями боєздатного й дисциплінованого війська — опори в боротьбі з непокірними феодалами

Підтримка духівництва, адже церква теж потерпала від свавілля феодалів

Підтримка короля дрібними феодалами, які шукали захисту від могутніх сусідів

1. *Жан Фуке. Прибуття Карла IV у місто Сен-Дені. XV ст.*
2. *Військо феодалів. Середньовічна мініатюра XIV ст.*

У період розвиненого середньовіччя в Західній Європі почалося нове зміцнення держав. Королівська влада перетворювалася на силу, що долала опір непокірних феодалів і зосереджувала владу у своїх руках. Поступово складалися єдині для всієї країни органи управління, закони та податки, що свідчило про початок **централізації держав**.

Проте ці зміни королівська влада мусила проводити за підтримки найвпливовіших станів тогочасного суспільства. Із цією метою у XII–XV ст. почали створюватися нові органи влади, у діяльності яких брали участь не лише духовні та світські феодали, а й третій стан: найчастіше купці, банкіри. Тому і ці органи, і монархії називалися **станово-представницькими**.

Система суду в середньовічній Європі також розподілялася за станами: феодали мали свій суд, духівництво — свій, а містяни — свій. Виняток становили лише селяни: вони підлягали судовій владі своїх панів та призначених ними суддів. Сеньйор міг на власний розсуд милувати чи карати підданих. Найвищим суддею був король. Якщо справа була складною, король призначав «Божий суд» — змагання між двома сторонами, що не порозумілися. Рицар міг брати участь у двобої сам чи виставити свого бійця. Вигравав справу той, хто перемагав у поєдинку.

Станово-представницька монархія — централізована держава, де влада монарха обмежується **станово-представницьким** органом.

Часто за вироком суду правих і винуватих виявляли шляхом випробувань окропом, розпеченим залізом. Пізніше на вимогу церкви такі випробування було скасовано.

ДОСЛІДІТЬ

Поєднайте інформацію мініатюри та документа, поясніть: хто і кому виносить вирок? Які елементи середньовічного суду представлені на мініатюрі? Чи було справедливим рішення суду, яке ухвалювали на основі поданого нижче закону? Чому?

Із «Золотої булли»

Залізний брусок, призначений для випробування в суді… має бути завдовжки з долоню, товщиною — у два пальці. Той, кого випробовують, повинен… взяти залізо й зробити, тримаючи його в руці, дев'ять кроків, а потім поволі опустити його на землю…

Через три дні після цього суддя повинен оглянути його руку. Якщо на ній залишилися сліди опіку, того, хто не витримав випробування, слід спалити живцем чи покарати інакше за вироком суду.

Суддя допитує засудженого. Середньовічна мініатюра XV ст.

3. Якими були станово-представницькі органи в Європі

ПОМІРКУЙТЕ

Визначте особливості європейських станово-представницьких органів і їх роль у житті держави.

Станово-представницькі органи відігравали важливу роль у розвитку середньовічної Європи. Загальним для них був принцип представництва різних верств населення. Тривалий час рішення станових органів не були обов'язковими для виконання, а слугували тільки порадами для короля. Проте обрані представники намагалися контролювати ухвалення законів і нових податків, питання оголошення війни й миру та престолонаслідування.

У більшості країн вони працювали нерегулярно, скликалися королями в найскрутніших для країни обставинах.

ДОСЛІДІТЬ

Як наведені ілюстрації пов'язані з текстами пунктів 2 і 3? За таблицею з'ясуйте, у яких європейських державах, коли та які представницькі органи виникли. Зробіть висновки про розвиток станово-представницьких органів у Європі.

1

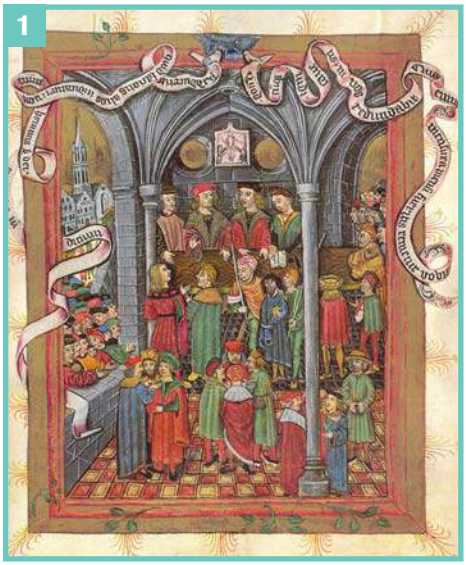

2

1. *Засідання Гамбурзького суду. Мініатюра XV ст.*
2. *Засідання парламенту. Середньовічне зображення*

Станово-представницькі органи в європейських державах

Країна	Час утворення	Назва
Іспанія (Кастилія)	XII ст.	Кортеси
Англія	1265 р.	Парламент
Франція	1302 р.	Генеральні штати
Швеція	1435 р.	Риксдаг
Німеччина	XV ст.	Рейхстаг
Нідерланди	1463 р.	Генеральні штати
Польща	Кін. XIV–XV ст.	Сейм

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. У який період панувала феодальна роздробленість?
2. Чому нові органи й монархії називали станово-представницькими?
3. Добери синоніми до слова «рейхстаг».
4. Склади хронологічну задачу, використавши дати створення представницьких органів у країнах Європи.
5. Схарактеризуй зв'язок між причинами та наслідками феодальної роздробленості.
6. Що сприяло процесам централізації в європейських країнах?
7. Вислови судження щодо причин появи та ролі станово-представницьких органів влади в країнах Європи.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Визнач і запиши 2–3 реченнями найсуттєвіші, на твою думку, зміни, що відбувались у розвитку держав у зрілому середньовіччі.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 15 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 16. Франція в XI–XV ст.

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Які чинники зумовили виникнення в Європі централізованих держав?
Чому централізовані держави зрілого середньовіччя були станово-представницькими?

ДОСЛІДІТЬ

Про які зміни в державному житті Франції в IX–XV ст. свідчить середньовічне зображення?

Засідання Генеральних штатів у Франції. 1468 р. Середньовічний малюнок

1. Як розвивалася Франція в XI–XV ст.

ПОМІРКУЙТЕ

Працюючи з текстом, виділіть і стисло запишіть основні події, пов'язані з правлінням Філіппа IV Красивого. Обговоріть свої висновки.

У X ст. Західнофранкське королівство стало називатися Францією. В XI ст. влада французьких монархів була слабкою і поширювалася лише на землі навколо Парижа й Орлеана. Правителі не мали права видавати загальні закони й карбувати єдину монету. Спроби подолати роздробленість країни у XII–XIII ст. здіснили королі Філіпп II Август і Луї IX Святий, які зміцнили королівську владу, реформували військо, суд і грошову систему.

Їхній наступник **Філіпп IV** (1285–1314 рр.), якого завдяки привабливій зовнішності прозвали Красивим, був рішучим та жорстоким політиком і досягав мети за будь-яку ціну. За його правління до королівства були приєднані багаті графства на півдні Франції — Шампань і Наварра. Філіппу IV постійно бракувало грошей. Він навіть оподаткував землі монастирів, за що був відлучений від церкви Папою Римським.

ДОСЛІДІТЬ

Які якості Філіппа IV підкреслюють його зображення?

1

2

1. *Статуя Філіппа IV із Собору Паризької Богоматері*
2. *Печатка Філіппа IV*

У 1302 р. Філіпп IV, щоб заручитися підтримкою всіх станів у своїй політиці, вперше скликав **Генеральні штати**. Вони стали опорою королівської влади у Франції. Традиційно основна їх функція зводилася до питань прийняття нових податків.

Генеральні штати — вищий станово-представницький орган Франції, де окремо засідали представники трьох станів: духівництво, дворянство та бюргери великих міст.

ДОСЛІДІТЬ

Визначте на основі документа, як Філіпп IV пояснює причини скликання Генеральних штатів. Поверніться до мініатюри на початку параграфа й опишіть: хто розташований у центрі, як сидять присутні, як вони одягнені.

Із грамоти Філіппа IV Красивого про запрошення представників від міст на Генеральні штати

Бажаючи обговорити з прелатами (духівництвом), баронами та іншими нашими і нашого королівства підданими складні питання, наказуємо містам і містечкам обрати по два чи три з кращих і досвідчених людей, які мають з'явитися в неділю, перед Вербним тижнем, до Парижа для спільного з нами обговорення, прийняття до відома, виконання, схвалення того, що вже нами було вирішено.

2. Як розгорталася Столітня війна

ПОМІРКУЙТЕ

Визначте причини Столітньої війни. Чому французькі війська тривалий час зазнавали поразки?

У XIV ст. в Європі розпочалася **Столітня війна**. Так назвали війну між Англією і Францією у 1337–1453 рр.

Початок війни зумовлений кількома причинами. Англійський король прагнув посісти французький престол. Франція планувала приєднати південно-західні землі (*Аквітанію*), перебування яких під владою Англії заважало французьким правителям завершити централізацію держави. Крім того, і Англія, і Франція прагнули захопити економічно розвинену *Фландрію*[15].

У 1337 р. англійський король Едуард III висунув претензії на французький престол й оголосив війну Франції. Нечисленна, але дисциплінована англійська армія, вдало поєднуючи дії піхоти та кавалерії, виявилася більш підготовленою до військових дій. Французька армія хоч і переважала кількісно, проте не мала єдиного командування. Вояки часто нехтували військовою дисципліною, а феодали зверхньо ставилися до воїнів-селян. Французький флот не зміг зберегти свого панівного становища.

Тому на початку війни англійські армія та флот здобули кілька важливих перемог: потопили більшу частину французького флоту, розгромили французьку армію біля Кресі, захопивши порт Кале — «морські ворота Франції», а 1356 р. — в битві при Пуатьє — навіть полонили французького короля. Захоплення Кале дало англійцям змогу закріпитися у Фландрії, звідки вони нападали на французькі області, спалювали та грабували міста й села.

Для Франції настали складні часи: її армія була знищена, скарбниця спорожніла, велику частину країни захопили англійці. Але французи не здавалися.

Війна тривала зі змінним успіхом для обох країн. Проте в 1415 р. Англія розгромила французьке військо під Азенкуром і нав'язала французам мирний договір, за яким Франція й Англія об'єднувалися, а правителем держави тимчасово ставав англійський король.

[15] **Фландрія** — історична область у Північно-Західній Європі (сучасні Нідерланди, Бельгія, Франція); у середні віки — невелика феодальна держава.

ДОСЛІДІТЬ

1. Покажіть на карті території Англії та Франції напередодні війни. Знайдіть Фландрію й поміркуйте, чому через цю територію виникали суперечки між країнами. Покажіть місця вказаних у тексті битв, опишіть походи англійських і французьких військ. Оцініть масштаб військових дій.

2. Розгляньте ілюстрації та розкажіть, як відбувалися військові дії на суходолі й на морі.

1

2

3

4

1. *Англійська піхота у Столітній війні. Сучасний малюнок*
2. *Битва при Пуатьє. Середньовічний малюнок*
3. *Облога Орлеана, 1429 р. Середньовічне зображення*
4. *Морська битва при Слейсі, у якій було розгромлено флот Франції. Середньовічний малюнок*

3. Як Жанна д'Арк наблизила завершення війни й об'єднання країни

ПОМІРКУЙТЕ

Розкажіть історію Жанни, спираючись на текст, карту та ілюстрацію. Які думки, почуття викликає у вас героїзм Жанни д'Арк? Чи відповідає зображення хороброї дівчини вашим уявленням?

Спадкоємець французького престолу Карл VII продовжив боротьбу. Доля Франції вирішувалася під стінами фортеці Орлеан, яку англійці тримали в облозі. Несподівано до короля з'явилася вісімнадцятирічна дівчина на ім'я Жанна д'Арк.

Жюль Ежен Ленепве. Легенда про Жанну д'Арк. 1889 р.

Жанна була впевнена, що її обрано Богом для спасіння Франції. Їй вдалося переконати в цьому й військових, тож вона очолила загін і за підтримки досвідчених воєначальників завдала кількох поразок англійцям. У квітні-травні 1429 р. було знято облогу з Орлеана, яка тривала більш ніж пів року. Відтоді Жанну стали називати Орлеанською дівою. Надалі Жанна переконала Карла VII вирушити в похід на Реймс — місто, де здавна коронували французьких королів.

Проте наступного року Жанну захопили в полон бургундці[16] та продали її англійцям. Проти неї організували судовий процес, на якому дівчину звинуватили в чаклунстві, пояснюючи перемоги французів допомогою диявола. На слідстві дівчина відповідала на всі запитання вчених богословів мужньо й розумно. Однак Жанну д'Арк спалили в Руані, так і не довівши її вини.

[16] **Бургундія** — середньовічна держава на сході сучасної Франції. Бургундці були противниками французького короля Карла VII.

Після загибелі Жанни д'Арк визвольна війна розгорнулася з новою силою. Король Карл VII посилив свою владу, створив постійну армію, збільшив артилерію та зміцнив дисципліну. Французи згуртувалися задля об'єднання країни, армія успішно виганяла англійців із країни. У 1453 р. Столітня війна завершилася перемогою Франції, її територію було визволено. Лише портом Кале ще століття володіли англійці.

4. Як завершилося об'єднання Франції

ПОМІРКУЙТЕ

Поміркуйте, чому сучасники дали Луї XI прізвисько Всесвітній Павук.

Перемога над Англією сприяла посиленню королівської влади у Франції. Насамперед це пов'язано з діяльністю короля Луї XI. Він був вправним політиком і дипломатом, усі складні проблеми прагнув розв'язати шляхом переговорів. Він зневажав рицарські чесноти, міг пересварити своїх ворогів і підкупити всіх, хто був йому потрібен. Далекоглядний Луї XI посилив армію, розширив і зміцнив кордони Франції, підтримував науку й мистецтво, книгодрукування і медицину, заохочував розвиток промисловості й сільського господарства.

Якоб де Літтемонт. Портрет Луї XI. Бл. 1469 р.

Наприкінці XV ст. Франції вдалося завершити об'єднання країни. Формувалися й поширювалися єдина французька мова та французька культура.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Яку війну називають Столітньою? Скільки років насправді вона тривала?
2. Що таке Генеральні штати? Які їх функції?
3. Якими були наслідки Столітньої війни для Франції?
4. Опиши, як ти уявляєш життя мешканців Франції у воєнний час.

5. Чому перемогу у війні здобули французи? Обґрунтуй свою думку.
6. Ознайомся з поданими нижче визначеннями Столітньої війни в англійській та французькій Вікіпедії. Яке з них англійське, а яке — французьке? Обґрунтуй свій вибір.

Столітня війна — це конфлікт, у якому протистояли Франція та Англія наприкінці середньовіччя. Це почалося в 1337 році, коли король Англії зажадав корону Франції, і закінчилося в 1453 році перемогою французів. Таким чином, конфлікт тривав понад сто років, але переривався мирними періодами.

Столітня війна була низкою конфліктів з 1337 по 1453 рік між англійською династією Плантагенетів і французькою династією Валуа за право керувати Королівством Франція. Війна ознаменувала як зростання рицарства і його подальший занепад, так і розвиток сильної національної ідентичності в обох країнах.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Уяви, що тобі запропонували написати сценарій науково-популярного фільму[17] про Столітню війну. Склади розгорнутий план такого сценарію та добери до нього ілюстрації з відкритих джерел.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 16 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 17–18. Англія в XI–XV ст.

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Чому Британські острови мають таку назву? Що вам відомо про розвиток Англії з попередніх параграфів? Де розташовано і як виникло герцогство Нормандія?

ДОСЛІДІТЬ

В Англії централізована держава почала утворюватися в другій половині XI століття, тобто раніше, ніж у Франції. Висловіть припущення, чому і як це могло статися. Перевірте ваші здогадки, опрацьовуючи параграф.

[17] **Науково-популярний фільм** — жанр кінодокументалістики, завданням якого є оприлюднити наукові відомості, факти й результати дослідження.

1. Хто такий Вільгельм Завойовник

ПОМІРКУЙТЕ

Як Вільгельму I Завойовнику вдалося посісти англійський престол? Які заходи він здійснив у внутрішній політиці та з якою метою?

У другій половині X ст., після смерті англійського короля, герцог Нормандії Вільгельм заявив про свої претензії на англійський престол. Восени 1066 р. **Вільгельм** зібрав рицарів із різних країн Європи й висадився на півдні Британії. Долю Англії та її короля Гарольда було вирішено в битві біля Гастінгса.

ДОСЛІДІТЬ

1. До якої військової хитрості вдався Вільгельм, аби перемогти англів? Що визначило результат битви?

З «Великої історії Англії, або Хроніки від 1066 до 1259» (XIII ст.)

Англи… піші, озброєні своїми двогострими сокирами, і, з'єднавши свої щити… утворили непроникну стіну… Гарольд — також піший стояв разом із братами біля свого прапора, щоб… нікому не спало на думку втікати…

Билися несамовито… Обидві сторони… не хотіли поступатися… Раптом з'явився Вільгельм і дав своєму війську сигнал до удаваної втечі. Побачивши це, англи розладнали свої щільні ряди і швидко погналися за втікачами… Нормандці, повернувши проти ворогів, напали на них і, зі свого боку, змусили втікати англів…

Утім, перемога не схилялася рішуче ні на один, ні на другий бік… Врешті-решт Гарольда було поранено стрілою в голову, і він упав на полі битви й тим надав перемогу нормандцям…

Невідомий художник кін. XVI — поч. XVII ст. Вільгельм I Завойовник

2. Розпізнайте на гобелені англів і нормандців. Якою зброєю вони користувалися? Як наведені джерела доповнюють одне одного?

1

2

3

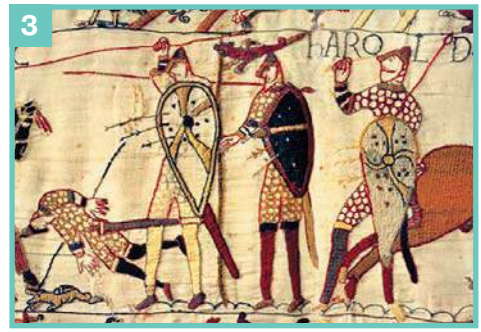

Фрагменти гобелена з Байо[18]

1. *Кораблі нормандців*
2. *Зустріч саксів і нормандців на полі бою*
3. *Загибель Гарольда*

Після поразки Гарольда під Гастінгсом Лондон здався на милість переможцям. А нормандський герцог став королем Англії й увійшов в історію як **Вільгельм I Завойовник** (1066–1087 рр.).

Територію країни було поділено на дрібні графства, землі в яких роздали воїнам. Нормандці жорстоко придушували будь-які спроби опору місцевого населення. Вільгельм Завойовник увів посади *шерифів* — чиновників, відповідальних за збирання податків, яких призначав король. Згодом вони стали командувати

[18] **Гобелен із Байо** — настінний вишитий килим (0,5 м × 68,38 м), який зображує події, що передували завоюванню Англії нормандцями і власне завоювання; має пояснювальні написи (латиною). Є національним скарбом Франції.

місцевим військом й очолювати суд. Він наказав провести перепис населення, щоб уточнити кількість своїх підданих і розмір їхнього майна, яке обкладалося податком. Призначені королем переписувачі вимагали, щоб місцеві жителі говорили їм тільки правду, як на Страшному суді, тому матеріали перепису дістали назву «Книга Страшного суду».

Нормандське завоювання знаменувало новий етап у розвитку Англії. Насамперед нормандська верхівка розмовляла французькою, а місцеве населення — давньоанглійською, тож завойовники та завойовані не розуміли, а часом і ненавиділи одне одного.

Французьке походження правителів тісніше пов'язало Англію з континентальною Європою і заклало основу для суперництва із Францією, яке тривало протягом багатьох століть.

2. Яким було правління Генрі II Плантагенета

ПОМІРКУЙТЕ

Як Генрі II вдалося зміцнити королівську владу? Поміркуйте, як це вплинуло на подальший розвиток Англії.

У другій половині XII ст. англійський престол обіймав **Генрі II Плантагенет**[19] **(1154–1189 рр.).** Він був талановитим правителем, мав гарну пам'ять і володів шістьма мовами, але спілкувався переважно латиною чи французькою. Був невибагливим у побуті, нехтував зручностями, маючи запальний характер, намагався поводитися стримано й розважливо. Завдяки вдалому одруженню мав великі земельні володіння не тільки в Англії, а й у Франції.

Генрі II Плантагенет. Портрет з ілюстрованої історії Британії видавництва Дж. Кассела. Поч. XX ст.

[19] Прізвисько Плантагенет, що стало іменем нової династії, Генрі II успадкував від батька. Популярна версія пояснення значення «Плантагенет» стверджує: король прикрашав свій шолом квіткою однойменної рослини.

Для зміцнення влади Генрі запровадив низку важливих реформ. *Військова* реформа полягала в частковому або навіть повному звільненні феодалів від військової служби. Натомість із них утримували спеціальний податок — «щитові гроші», на які король наймав армію, підпорядковану тільки йому. Завдяки цим змінам залежність короля від феодалів значно зменшилася.

Суть *судової* реформи полягала в тому, що кожна вільна людина могла за певну платню перенести розгляд своєї справи із суду феодала до суду короля. Розслідування в королівському суді проводили 12 місцевих жителів, які присягали на Біблії в тому, що чесно вестимуть справу. Відтак цей суд назвали **судом присяжних**. Так в Англії поступово складалося *загальне право* — єдині для всієї країни закони.

Суд присяжних — суд, у якому беруть участь присяжні засідателі — люди, яких на певний час залучають до участі в розгляді судових справ.

3. Що таке Хартія вольностей і в чому її значення

ПОМІРКУЙТЕ

Які права закріпляла Велика хартія вольностей? У чому полягало її значення для сучасників?

Документ, відомий як **Велика хартія вольностей**, підписав **Іоанн Безземельний** (1199–1216 рр.) — син Генрі II Плантагенета. Жоден із тогочасних хроністів не знайшов для нього доброго слова. Сучасники глузували з нього через те, що Генрі II обділив його під час розподілу спадку. До того ж унаслідок невдалої війни з Францією Іоанн утратив на континенті всі спадкові землі Плантагенетів. Тож Безземельним його прозвали не без підстав.

У **1215 р.** барони змусили Іоанна Безземельного підписати грамоту — Велику хартію вольностей **(Magna Carta)**, що гарантувала його підданим певні права та привілеї. Документ виготовили в кількох копіях, аби кожне графство отримало примірник з оригінальним підписом короля.

Нині Хартію вважають першим у Європі документом, що засвідчив основні права людини.

ДОСЛІДІТЬ

1. На основі документа визначте права, закріплені Великою хартією вольностей. Відповіді запишіть у подану нижче таблицю в зошиті.
2. Випишіть статтю 39. Поясніть, у чому полягає принцип недоторканності особи, який сьогодні входить до конституцій демократичних держав.

Витяг із Великої хартії вольностей

1. По-перше, ми дали перед богом згоду і підтвердили цією хартією за нас та наших нащадків на віки, щоб англійська церква була вільною і повною мірою й недоторканністю володіла своїми правами і свободами.

12. Ані щитові гроші, ані будь-які інші платежі не повинні стягувати в нашому королівстві інакше, ніж за загальною радою королівства нашого…

13. Місто Лондон… всі інші міста, і бурги, і містечка, і порти мали всі свободи й вільні свої звичаї.

14. Щоби мати загальну раду королівства для призначення нових платежів чи обкладення щитовими грішми, ми накажемо скликати архиєпископів, єпископів, абатів, графів, старших баронів нашими листами кожного окремо…

20. Вільна людина буде штрафуватися за дрібний проступок відповідно до виду цього проступку, причому повинно залишатися недоторканним основне майно відповідача…

39. Жодна вільна людина не буде заарештована, ув'язнена, або позбавлена майна, або оголошена поза законом, або відправлена у вигнання інакше, ніж за законним вироком рівних цій людині та за законом країни.

41. Усі купці повинні мати право вільно й безпечно виїздити з Англії та в'їздити до неї, перебувати та їздити Англією, як суходолом, так і водою, для того щоб купувати і продавати без будь-яких незаконних мит, сплачуючи лише старовинні та справедливі, звичаєм установлені мита, за винятком воєнного часу…

61. Ми [король] створюємо гарантію, а саме: щоб барони обрали двадцять п'ять баронів із королівства, кого забажають, а ті повинні всіма силами охороняти і змушувати охороняти мир і вольності, які ми їм надали…

Основні питання	Як Хартія вольностей захищала різні верстви англійського населення
Які права надавали церкві	
Якими були права вільної людини	
Якими були права загальної ради	
Якими були права Лондона та інших міст	
Якими були права купців	
Як стягувалися податки	
Як штрафували людину	

ДОСЛІДІТЬ

Чому нині у Великій Британії зберігають пам'ять про підписання Великої хартії вольностей?

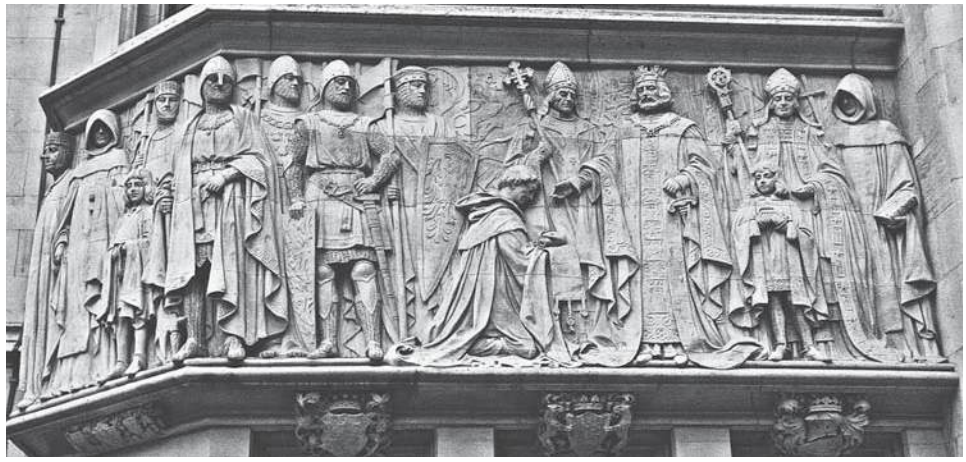

Іоанн підписує хартію в оточенні єпископів, ченців і баронів. Барельєф на будівлі Верховного суду Великої Британії

У другій половині XIII ст. Англія пережила війну між прихильниками обмеження влади короля та військами монарха. Армія баронів, містян і рицарів під проводом графа Симона де Монфора здобула перемогу над військом короля. У **1265 р.** Монфор, аби мати підтримку населення, уперше скликав *парламент* — зібрання, куди ввійшли барони, вище духівництво та по два представники від графств і великих міст.

4. Яку війну називають «Війною троянд»

ПОМІРКУЙТЕ

Які були причини й наслідки війни Червоної та Білої троянд?

Після Столітньої війни до Англії повернулися тисячі розчарованих вояків, для яких війна була справою життя. Незабаром почалася кровопролитна боротьба за владу, яку вели два впливові феодальні роди Ланкастерів та Йорків. За родовими емблемами суперників ця війна отримала назву війни Червоної та Білої троянд (1455–1486 рр.). Незважаючи на романтичну назву, це було надзвичайно жорстоке і виснажливе протистояння, у якому ані Ланкастери, ані Йорки не досягли бажаного. Перемогу здобув Генрі VII Тюдор, далекий родич Ланкастерів. Завдяки династичному шлюбу Генрі VII замирився з прибічниками Йорків і поєднав у своєму гербі обидві троянди — червону й білу. Генрі VII примусив аристократів розпустити свої загони і зруйнував замки непокірних феодалів. У війні загинуло багато знатних родів, і Генрі VII ввів до парламенту особисто відданих йому людей. Так до влади прийшла нова династія Тюдорів, яка правила Англією до початку XVII ст.

ДОСЛІДІТЬ

Знайдіть на карті (с. 104) володіння Ланкастерів і Йорків. Доберіть синоніми до поняття «Війна троянд».

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Яке значення битви при Гастінгсі в історії Англії?
2. Що таке Велика хартія вольностей?
3. Коли й чому було скликано англійський парламент?
4. Чому протистояння в англійському суспільстві в XV ст. дістало назву війни Червоної та Білої троянд? Які наслідки мала ця війна?
5. Порівняй діяльність Вільгельма I Завойовника і Генрі II Плантагенета.
6. Нині в багатьох демократичних державах існує суд присяжних. Як ти думаєш, чому? Зроби висновок про значення появи суду присяжних для розвитку європейської демократії.

7. Чому Велику хартію вольностей вважають першим у Європі документом, що засвідчив основні права людини?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Знайди додаткову інформацію і склади історичний портрет (на вибір) Вільгельма Завойовника, Генрі II Плантагенета або Генрі VII Тюдора.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 17–18 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 19. Священна Римська імперія

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Як і коли відбувся поділ Франкської імперії за умовами Верденського договору? Які наслідки він мав для середньовічної Європи?

ДОСЛІДІТЬ

За Верденським договором землі східних франків отримав Людвіг Німецький. Саме на цих землях згодом постало **Німецьке королівство**. Пізніше ця держава отримала назву Священна Римська імперія. Як ви думаєте, що означала ця назва і яку державу вона наслідувала? Працюючи на уроці, перевірте свої передбачення.

1. Як було утворено Священну Римську імперію Оттоном I Великим

ПОМІРКУЙТЕ

Які риси характеру допомогли Оттону I створити нову державу? Обміняйтеся думками в парах

Після розпаду єдиної Франкської держави в її східній частині в IX ст. на карті середньовічної Європи з'явилася німецька держава, а вже через століття постала *Німецька імперія*, творцем якої був Оттон I (936–973 рр.). Об'єднуючи державу, Оттон I застосовував для боротьби з непокірними німецькими феодалами і військову силу, і вдалі династичні шлюби. До того ж він заручився підтримкою церкви, якій дарував багато земель і численні привілеї. Ство-

ривши сильне кінне військо, Оттон I завдав нищівної поразки угорцям і назавжди припинив їхні набіги на Німеччину. Через те, що угорці були язичниками, Оттон I здобув репутацію рятівника християнського світу.

Зміцнивши становище всередині країни, король звернувся до ідеї відновлення Римської імперії. Для цього він здійснив походи в Північну Італію, а також допоміг Папі приборкати римську знать. Вдячний за допомогу, Папа Римський у **962 р.** в соборі Святого Петра в Римі увінчав Оттона I імператорською короною. Так 962 р. в Європі постала нова імперія, яка як спадкоємиця Риму стала називатися **Священною Римською імперією**. Проте, незважаючи на гучну назву, держава виявилася неміцною.

Лукас Кранах Старший. Оттон I (із хроніки Тюрингів, XVI ст.)

Імператор відновив «Академію» Карла Великого і в дорослому віці навчився читати, щоб розуміти Біблію. За словами сучасників, велич сили поєднувалася в Оттоні I з величчю душі. Недарма імператора було названо «Великим».

ДОСЛІДІТЬ

Як зобразив правителя та його оточення художник? Які деталі картини вказують на союз Оттона I із церквою?

Гуго Фогель. Оттон I та його дружина Едіт прибувають до Магдебурга. 1898 р.

2. Як відбувалася боротьба за політичне керівництво між світськими і духовними володарями

ПОМІРКУЙТЕ

Словосполучення «ходіння до Каносси» стало крилатим висловом. Поміркуйте, що воно означає і чи може використовуватись сьогодні.

В XI — на початку XII ст. розгорілося протистояння правителів Німеччини з папами римськими за право призначати і затверджувати духівництво на посади єпископів та абатів. У боротьбу за верховенство у церковних і політичних справах були втягнуті різні верстви населення. Про це протиборство яскраво свідчать події, що увійшли в історію як **«ходіння до Каносси»** (XI ст.). Один із найвідоміших пап середньовіччя Григорій VII намагався підкорити духівництву світських феодалів та імператорів. Йому протистояв німецький імператор Генріх IV. У розпал боротьби Папа Римський відлучив його від церкви, а його підданих звільнив від васальної клятви. Генріх мусив урочисто вибачитися перед Папою. Зустріч призначили в замку Каносса. Генріх був готовий навіть поцілувати папську туфлю. Щоправда, за кілька років Генріх IV усе-таки переміг Папу Григорія VII і навіть був коронований у Римі.

ДОСЛІДІТЬ

Як описує український письменник Павло Загребельний стан імператора й умови прощення? Що, на вашу думку, відчував Генріх?

З роману українського письменника Павла Загребельного «ЄВПРАКСІЯ». Похід до Каносси

У січні 1077 року імператор прибув до Каносси. Замок мав потрійні мури. Генріха впущено за другу стіну, почет лишився зовні. Між мурами, знявши імператорські прикраси, без будь-якої пишноти, простоволосий, босий, стояв він, очікуючи присуду папи, постився з ранку до вечора, стояв без сну, непорушно, заклякло, ніби вмер. Так тривало три дні. Лише на четвертий його було допущено до папи. Після тривалої розмови і прийняття ганебних умов папа зняв відлучення.

Урешті, протистояння імператорів і пап закінчилося компромісом. На думку істориків, ця боротьба послабила зв'язки між імператорами й різними верствами німецького суспільства, що стало однією з причин роздробленості Священної Римської імперії.

3. Чим уславився Фрідріх II

ПОМІРКУЙТЕ

Уявіть себе вченим-дослідником / ученою-дослідницею. У вашому розпорядженні лише ілюстрації та невеликий текст. Доберіть інформацію для інтернет-довідки про Фрідріха II, використовуючи тільки джерела підручника.

Фрідріх II (1212–1250) був одним із найосвіченіших імператорів Священної Римської імперії. Крім німецьких земель, Фрідріху II належав південь Італії та великий багатий острів Сицилія. Тут він провів більшу частину свого життя і звідси правив імперією. Фрідріх II був досвідченим дипломатом. Під час Шостого хрестового походу він домовився з єгипетським султаном про передачу Єрусалима та інших святих місць під владу християн.

Фрідріх II заснував університет в Неаполі, оточував себе арабськими, візантійськими і єврейськими вченими, виявляв великий інтерес до медицини й зоології, влаштовував при дворі математичні змагання та створив сицилійську школу поезії. Фрідріх II надав німецьким князям великі повноваження й не втручався в їхні справи. Тому його діяльність посилила роздробленість Німеччини.

1. Зображення Фрідріха II з його книжки «Мистецтво полювання з птахами». XIII ст.

2. Сучасна поштова марка із зображенням Фрідріха II

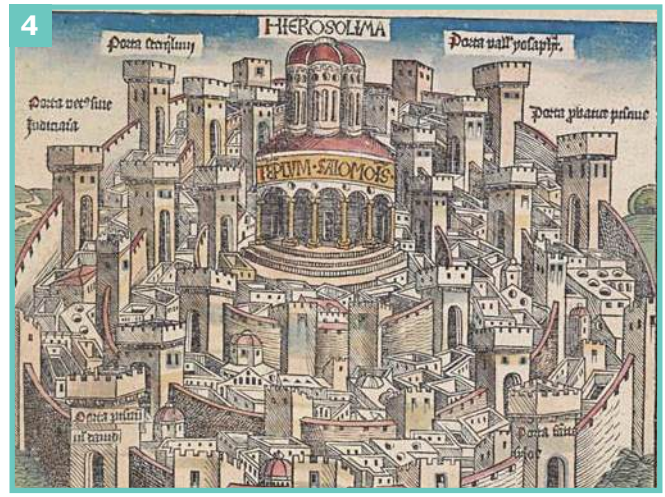

3. *Августаль — монета Фрідріха II*
4. *Священний Єрусалим — столиця королівства хрестоносців, був відбудований Фрідріхом II. Середньовічна гравюра*
5. *Замок Кастель-дель-Монто, у спорудженні якого брав участь Фрідріх II, один із найвідоміших у світі*

4. Чому закріпилася територіальна роздробленість Священної Римської імперії

ПОМІРКУЙТЕ

Чому в Німеччині, на відміну від інших європейських країн, не склалася сильна централізована монархія?

Розвиток німецьких держав в епоху середньовіччя характеризувався кількома важливими процесами, що унеможливили централізацію країни багато століть поспіль.

ДОСЛІДІТЬ

Поясніть, як кожен з наведених чинників пов'язаний з територіальною роздробленістю Священної Римської імперії.

Чинники територіальної роздробленості / децентралізації Священної Римської імперії

Внутрішні чинники

Королівський трон не передавався у спадок

Початок піднесення господарства, розвиток зовнішньої торгівлі

Обрання імператора найвпливовішими феодалами та єпископами

Жодне з великих міст не стало центром об'єднання країни

Слабкість дрібних, середніх феодалів, які не могли стати підтримкою центральній владі

Міста віддавали перевагу зовнішній торгівлі над внутрішньою

Зовнішні чинники

Зовнішня колонізація східноєвропейських земель, війни в Італії, боротьба з папами

Як ви дізналися зі схеми, одним із визначальних зовнішніх чинників роздробленості стала зовнішня колонізація — просування німецьких колоністів на східноєвропейські землі, зокрема заселені слов'янами. Цей рух почався ще в X ст. і тривав із перервами впродовж майже всього середньовіччя. Рицарі та священники, селяни й ремісники зводили на завойованих слов'янських землях міста — Бранденбург, Берлін, Любек тощо. На східному узбережжі Балтійського моря, заселеному племенами лівів, естів і прусів, європейські рицарі заснували міста Ревель (сучасний Таллінн) і Ригу.

Захоплення нових земель на східному кордоні, війни в Італії призвели до послаблення влади імператора. Протягом XII–XIII ст. імперія перебувала в кризі. Цим скористалися князі, які збільшували свої володіння і зміцнювали владу.

ДОСЛІДІТЬ

Знайдіть на карті підтвердження факту роздробленості Німеччини. Назвіть держави, які входили до складу Священної Римської імперії в XI–XIV ст. Які факти з історії України відображено на карті?

У 1356 р. імператор Карл IV Люксембург видав «Золоту буллу»[20], що остаточно закріпила роздробленість країни. Вона визначала порядок передачі трону у Священній Римській імперії та закріплювала за курфюрстами[21] право на вищий суд, карбування власної монети, стягування мита й навіть право вести війну один з одним.

ДОСЛІДІТЬ

Який порядок успадкування престолу визначала «Золота булла»? Кому вона була вигідна?

Із «Золотої булли»

Щоб установити єдність між курфюрстами і ввести узгоджені вибори й запобігти роздробленості, ми... оголосили виконувати таке... Коли стане відомо про смерть короля чи імператора, хай курфюрсти... зберуться протягом трьох місяців у Франкфурті та виберуть Римського короля як майбутнього імператора. Питання про вибір має вирішуватися простою більшістю голосів. Обраний повинен одразу затвердити лени[22], привілеї, права і свободи курфюрстів...

У роздробленій Німеччині не існувало єдиних для всієї країни армії, уряду, загальної скарбниці, спільних законів. Органом станового представництва був *рейхстáг*, до нього входили князі, рицарі та представники великих міст. Рейхстаг вирішував лише загальнодержавні питання, не втручаючись у справи князівств. І хоча на початку XVI ст. династія Габсбургів володіла найбільшими територіями в Європі, проте в них, як і раніше, панувала роздробленість.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Коли утворено Священну Римську імперію?
2. Що таке «Золота булла»?

[20] **Булла** — особливий документ імператорів і пап із печаткою.
[21] **Курфюрсти** — сім князів, які мали право обирати імператора.
[22] **Лен** — спадкове земельне володіння.

3. Як діяльність Фрідріха II посилила роздробленість Німеччини?

4. Визнач, якими перетвореннями Оттон I зміцнив Німецьке королівство.
5. Сучасники називали Фрідріха II «Дивом світу». Яке значення, позитивне чи негативне, на твою думку, мало його прізвисько?
6. Поясни, чому, на відміну від Англії та Франції, у Німеччині не утворилася єдина централізована держава.
7. У чому проявлялася роздробленість Німеччини? Як поєднувалася влада короля і влада місцевих феодалів?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Роз'ясни значення понять: «Священна Римська імперія», «курфюрст», «Золота булла», «рейхстаг». Постав до них кілька запитань.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 19 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 20. Держави Середземномор'я в середні віки

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Що таке централізована держава? Які з європейських держав були централізованими у XIV–XV ст.? Кому належала влада в цих державах?

ДОСЛІДІТЬ

Рим називають «вічним містом», Флоренцію поетично іменують «новими Афінами». Як у назвах міст відображено зв'язок минулого й сьогодення?

1. Якими були італійські торговельні республіки

ПОМІРКУЙТЕ

Чим вражали сучасників італійські міста?

Середньовічна Італія неодноразово зазнавала чужоземних вторгнень. Постійним фактором її розвитку була політична роздробленість країни. Так само, як і в Німеччині, в Італії не було сильної ко-

ролівської влади. У центральній Італії існувала **Папська держава**, яка претендувала на роль лідера, а на півдні увесь час хазяйнували загарбники. Серед держав середньовічної Італії були монархії: Сицилійське королівство, Міланське герцогство і, звісно ж, Папська держава. Існували й республіки: **Венеційська, Генуезька і Флорентійська**.

Заснована в V ст. Венеція була одним із найбільших торговельних міст-держав Італії. Розташоване на численних острівцях, місто дивувало всім: і каналами-вулицями, якими венеційці пересувалися на човнах-гондолах, і величними соборами, і традиціями дожів — пожиттєвих правителів Венеції.

За переказами, щороку дож виходив у море, кидав каблучку і промовляв: «Ми обручаємося з тобою, море!», адже основним заняттям венеційців була морська торгівля. Вони привозили різноманітні східні товари та продавали власну продукцію: шовкові тканини, скло, бурштинові намиста та дзеркала, які славилися по всій Європі. Венеційські купці торгували з усіма країнами Середземномор'я.

У Чорному морі панувала Генуя, купці якої зводили нові й захоплювали вже наявні торговельні порти, розташовані на землях сучасної України, як-от: Кафа (нині Феодосія), Солдайя (Судак), Чембало (Балаклава).

Одним із найбагатших було місто Флоренція (у перекладі — «квітуча»), яке славилося своїми ремеслами. Місто було відоме в Європі як центр лихварських і банківських операцій. Визнаною монетою був золотий флорин, названий на честь Флоренції.

Флорентійський флорин

Частина італійських міст в XI–XII ст. перетворилися на **республіки** — самоуправні комуни, очолювані консулами (радниками). У Флоренції навіть були прийняті закони «Встановлення справедливості», що закріплювали права містян. Проте зазвичай виборче право в італійських республіках мали тільки заможні верстви.

Поступово міста-держави розрослися, і комуни вже не могли управляти ними, забезпечувати стабільну політичну обстановку. Наприкінці XIV — на початку XV ст. республіканський устрій змінився монархічним.

ДОСЛІДІТЬ

1. Які держави розташовані в Середземномор'ї? Що ви пам'ятаєте про історію цього регіону? Які з держав вже були централізованими?

2. Використовуючи ілюстрації та світлини (с. 126–127), визначте особливості розвитку італійських міст, торгівлі та ремесел. Про які досягнення свідчать представлені споруди та вироби?

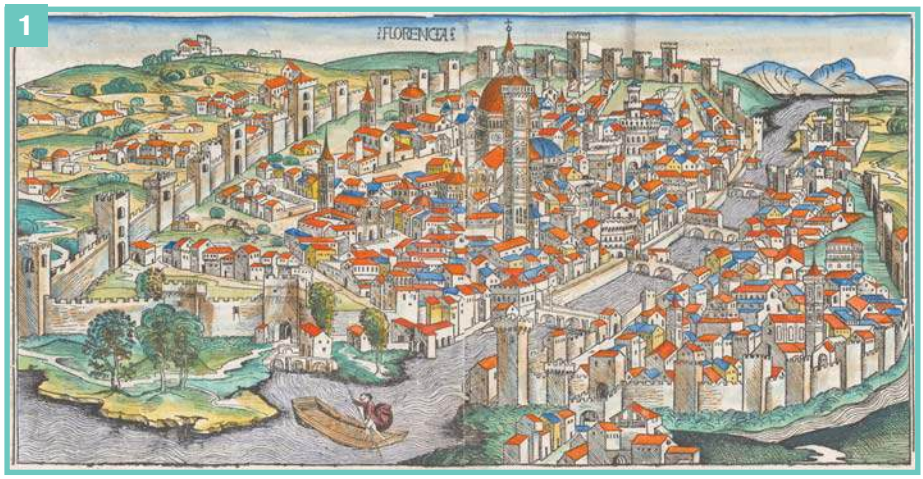

1. Середньовічна панорама Флоренції

2. *Кафедральний собор Сан-Лоренцо в Генуї. Сучасний вигляд*

3. *Д. Каналь (Каналетто). Свято заручин дожа з Адріатичним морем. XVIII ст.*

4. *Предмети побуту знатних італійців: рукавиця герцога, тарілка*

2. Якою була Іспанія під владою мусульман

ПОМІРКУЙТЕ

Якими, на вашу думку, були наслідки арабського завоювання Піренейського півострова?

На початку VIII ст. арабські війська захопили майже весь Піренейський півострів, за винятком гірських північних районів Піренеїв. На завойованих землях араби, яких європейці називали маврами, утворили в X ст. нову державу — *Кордовський халіфат*. Його столиця — Кордова — була одним із найбільших і найкрасивіших міст середньовічної Європи. Тут мешкало майже пів мільйона жителів, височіло багато палаців і мечетей. У всьому світі були відомі виготовлені на Піренеях скляний посуд, вироби з дорогоцінних металів, шкіри, шовкових і вовняних тканин.

Араби вдосконалили сільськогосподарські знаряддя праці та розширили зрошувальні канали. Це сприяло піднесенню землеробства й дало змогу жителям Піренейського півострова вирощувати фінікові пальми, гранатові дерева і шовковицю, рис, бавовну, цукрову тростину, апельсини й лимони. Крім того, у жителів східних країн іспанці запозичили секрет китайського паперового виробництва та чимало ремісничих навичок.

Будівлі, зведені мусульманськими архітекторами, вражають красою та оригінальністю оздоблення. Цей стиль архітектури, що дістав назву *мавританського*, вирізняє велика кількість арок і куполів, витончена настінна різьба й вишуканий орнамент.

ДОСЛІДІТЬ

Опишіть пам'ятки культури, звертаючи увагу на деталі будівель, характерні для мавританського стилю.

1

2

3

4

1. *Мечеть у Кордові*
2. *Арабески (різновид орнаменту) на стінах кордовської мечеті*
3. 4. *Альгамбра — пам'ятка мавританської архітектури, зовні та всередині (XIII–XIV ст.)*

Спочатку в мусульманській Іспанії доволі мирно співіснували християни, мусульмани та іудеї. Проте із часом релігійна поміркованість змінилася примусовим навернення населення до ісламу. Сім століть поспіль на Піренейському півострові взаємодіяли різні цивілізації — християнська, арабо-мусульманська та іудейська.

3. За що воювали іспанці під час Реконкісти

ПОМІРКУЙТЕ

Чому Реконкісту називають священною війною?

Підкорені жителі Піренейського півострова не хотіли жити під чужою владою. Тож після завоювання маврами Іспанії починається **Реконкіста** — священна війна християн проти мусульман.

Боротьбу за звільнення Піренейського півострова, освячену Папою Римським, вели всі верстви християнського населення. Феодали, які брали участь у Реконкісті, здобували нові титули, посади та землі. Селяни, які становили значну частину війська, отримували ділянки землі й особисту свободу. Міста, відвойовані в маврів, домагалися самоврядування. У боротьбі проти арабів допомагали рицарі Франції, Англії, Німеччини та Італії.

Реконкіста (від ісп. і порт. — «відвоювання») — боротьба за звільнення Іспанії та Португалії від арабів-завойовників, що тривала у VIII–XV ст.

На відвойованих у маврів територіях поступово виникли християнські держави — королівства Кастилія, Наварра, Арагон тощо. Хоча між цими державами й велась жорстока боротьба за території та лідерство, вони все одно об'єднувалися проти маврів. Важливу перемогу християни здобули наприкінці XI ст., захопивши Толедо — одне з найкращих міст мусульманської Іспанії. Толедо став столицею Кастилії, яка відіграла чималу роль у Реконкісті.

ДОСЛІДІТЬ

Якою була політика іспанського короля Альфонсо після взяття Толедо? Чи погоджуєтеся ви з його рішеннями? Чи сприяла така політика успіху Реконкісти?

Середньовічна хроніка про один з епізодів Реконкісти

У цьому (1085) році зібрав король Альфонсо велике військо, більше ніж будь-коли, і пішов на Толедо… І змушені були маври здати місто королю Альфонсу… І звернулися маври до короля з проханням, аби залишив їх у місті, і щоб зберегли вони свої будинки й майно, і все те, чим вони володіють, і король дон Альфонсо дозволив їм жити… І трон короля був перенесений у королівський палац Толедо. Крім того, оселилися в Толедо люди, які сповідували християнську релігію.

Реконкіста не була періодом суцільних військових дій. Періоди битв змінювалися мирним співіснуванням християн і мусульман. Лише у XII ст. розпочався новий, вирішальний етап Реконкісти. У результаті відвоювань утворилася Португалія зі столицею в місті Лісабон, розширилось Арагонське королівство з головним містом Сарагосою. Поступово правителям християнських держав Піренейського півострова вдалося об'єднати свої сили й повністю розгромити війська маврів та їхніх союзників із Північної Африки. Наприкінці XIII ст. в арабів залишилась одна область на півдні Піренейського півострова — Гранадський емірат, якому протистояли чотири християнські держави: Наварра, Португалія, Кастилія та Арагон.

ДОСЛІДІТЬ

1. Як митці підкреслили успіх Альфонсо й поразку маврів? Яку інформацію про учасників подій можна дізнатися з ілюстрації?

Альфонсо вступає в Толедо. Керамічне зображення на площі Іспанії в Севільї

2. Користуючись картою, установіть основні етапи Реконкісти. Знайдіть на карті місто, до якого король Альфонсо переніс свою столицю. На території якого королівства воно розміщено?

4. Як утворилось Іспанське королівство

ПОМІРКУЙТЕ

Складіть і запишіть план «Утворення Іспанського королівства». Схарактеризуйте основні напрями діяльності Ізабель I та Фернандо II.

За Реконкісти на Піренейському півострові утворилися нові християнські держави. Перед їх правителями постали складні політичні й військові завдання — насамперед установити панування католицизму й вигнати арабів з Піренейського півострова. Під час Реконкісти ці завдання були успішно виконані. Водночас Кастилія та Арагон поступово об'єднали навколо себе іспанські держави.

Ще в 1188 р. король Кастилії вперше скликав раду з феодалів, містян і духівництва. Так виник представницький орган — **кортеси**, які затверджували нові податки, брали участь у створенні законів.

Слідом за Кастилією представницькі органи почали формуватися і в інших державах Піренейського півострова. Наприкінці XV ст. відбулося об'єднання двох найсильніших держав на Піренеях під владою подружжя Фернандо II Арагонського та Ізабель I Кастильської. Сталося це завдяки їхній **династичній унії**.

Фернандо II та Ізабель I. Середньовічне зображення

Водночас в об'єднаній Іспанії почали жорстоке переслідування нехристиян, тож мусульмани та іудеї змушені були залишити Піренеї. Так Іспанія втратила багатьох підприємливих, досвідчених банкірів, торговців і ремісників, що негативно вплинуло на її подальший розвиток.

За правління подружжя Фернандо II Арагонського та Ізабель I Кастильської було завершено Реконкісту, відбулося об'єднання країни й відкриття Америки.

Династична унія — об'єднання двох держав, яке управляється однією династією, водночас кордони держав, закони та інтереси залишаються різними.

Для зміцнення своєї влади подружжя реорганізувало армію, укріпило державний апарат і зруйнувало замки непокірних дворян. Натомість вірні дворяни-гранди отримували посади при дворі. Королівське подружжя реформувало фінансову систему і сприяло розвитку міст.

На відміну від монархів Португалії, Англії і Франції, Ізабель I та Фернандо II зрозуміли перспективність проєктів Христофора Колумба. Збереглася легенда, що королева віддала свої коштовності, аби спорядити експедицію Колумба. Відкриття Америки зробило Іспанію однією з найвпливовіших держав Європи.

Ізабель I та Фернандо II сприяли розвитку національної культури. Королева стала покровителькою мистецтв, допомагала університетам, талановитим письменникам і вченим.

Найпочеснішим своїм титулом Ізабель I та Фернандо II вважали звання католицьких королів, надане їм Папою Римським за успішне закінчення Реконкісти. Ревні католики, Фернандо II та Ізабель I прагнули утвердження католицької віри на всіх підвладних землях. Для цього в Іспанії було утворено **інквізицію** — церковний орган, який мав судові повноваження. Усіх, кого підоз-

рювали в порушенні католицького вчення, чаклунстві та інших гріхах, піддавали жорстоким тортурам і страчували (нерідко привселюдно спалювали на вогнищі). Діяльність інквізиції мала для Іспанії страшні наслідки.

ДОСЛІДІТЬ

Яка нова інформація щодо діяльності Ізабель I та Фернандо II міститься на зображеннях (с. 133–134)?

1

2

3

1. *Франсіско П. Ортіс. Капітуляція Гранади в 1492 р. Живопис, 1882 р.*
2. *Королівський замок Фернандо II та Ізабель I в Сеговії. Сучасне фото*
3. *Христофор Колумб перед королевою Ізабель I і королем Фернандо II. Картина невідомого іспанського художника XIX ст.*

4

4. Визволення католицьким подружжям міста Альмерія під час Реконкісти (керамічне зображення на площі Іспанії в Севільї, поч. XX ст.)

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Які держави існували в середньовічній Італії?
2. Коли і чому були утворені кортеси?
3. Чому Ізабель I та Фернандо II називають католицькими королями?
4. Чим розвиток італійських республік відрізнявся від інших країн середньовічної Європи?
5. Заповни пропуски в тексті.
   Реконкіста почалась у … і завершилась через … століть відвоюванням … .
   Наприкінці … століття весь … півострів опинився під владою … церкви.
6. Назви причини й наслідки Реконкісти. Що спільного в Реконкісти та хрестових походах і чим вони відрізняються?
7. Оціни державницьку діяльність Ізабель I та Фернандо II.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Кастилія в перекладі означає «країна замків». Знайди інформацію, яка підтверджувала б справедливість цієї назви, та підготуй презентацію (4–5 слайдів).

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 20 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Узагальнюємо знання й уміння за розділом 3

ВИКОНУЄМО ПРОЄКТ

ЧИ МОЖЕ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДОПОМОГТИ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СВІТУ

У сучасному світі стрімко розвиваються технології, які називають штучним інтелектом (далі — **ШІ**). Це широка галузь комп'ютерних наук, спрямованих на імітацію інтелекту людини машинами.

Фахівці та фахівчині стверджують, що **ШІ** може стати ефективним помічником у навчанні. За його допомогою простіше створити відео чи презентацію, щоб представити класу результати проєкту. Він допоможе з ідеями для есе, підкаже, як цікаво оформити текст для сторітелінгу, запропонує різні джерела інформації.

Проте в царині історії варто бути обережними й дотримуватися принципів доброчесності — не видавати тексти, згенеровані **ШІ**, за результат своєї роботи.

Штучний інтелект може допомогти з добором інформації, але її варто ретельно перевіряти, оскільки комп'ютерні програми не можуть удосконалювати володіння українською мовою й залучати достовірні джерела.

Пам'ятаймо також, що **ШІ** легко розпізнає власний продукт. Тож учитель / учителька може розпізнати матеріали, створені **ШІ**.

Пропонуємо вам продовжити розпочату раніше роботу з розпізнавання історичних джерел, текстів досліджень та продуктів, створених **ШІ**.

1. Порівняйте два тексти. Визначте, який із них — цитата з історичного джерела, а який — згенерований **ШІ**. Запропонуйте критерії, за якими можна схарактеризувати такі тексти.

Текст 1

Цього року на землю нортумбрійців прийшли погані знамена, і нещасні люди здригалися; там були величезні вихори, блискавки і в небі бачили летючих вогняних драконів. За цими знаками наступив великий голод, а трохи пізніше, в цьому ж році, за шість днів перед січневими ідами, нікчемні язичники розорили і знищили Божу церкву в Ліндісфарні.

Текст 2

Вікінги здійснювали грабіжницькі набіги на Європу з IX по XI століття. Вони були майстерними мореплавцями й використовували довгі кораблі для своїх походів. Набіги вікінгів були причиною значних руйнувань і людських жертв. Однак вони також сприяли культурному обміну між Скандинавією та іншими частинами Європи.

2. Застосуйте визначені вами критерії та з'ясуйте, у якому з двох текстів нижче вміщено достовірну інформацію про Оттона I, а де подано матеріал, згенерований ШІ.

Дайте відповіді на запитання.

- Чи просто визначити, який текст створено людиною, а який — мовною моделлю ШІ? Чому?
- Як можна перевірити достовірність інформації?

Текст 1

Оттон I, або Оттон Великий (912–973 рр.), німецький король (з 936 р.), імператор Священної Римської імперії (962–973 рр.), який зміцнив централізовану владу, придушивши бунтівних васалів, і здобув вирішальну перемогу над угорцями. За підтримки церкви заснував нову імперію.

Текст 2

Оттон I був королем Німеччини з 936 по 973 рік. Він був коронований імператором Священної Римської імперії в 962 році. Його правління було періодом політичної та економічної стабілізації в Центральній Європі. Оттон I був відомий своєю підтримкою церкви й мистецтва.

3. Як ви пам'ятаєте, ШІ може генерувати ілюстрації. Розгляньте зображення. Дайте відповіді на запитання.

Яка з ілюстрацій — реальна пам'ятка середньовічного мистецтва, а яка — продукт роботи ШІ?

- Чи просто визначити зображення, створене ШІ? Чому?
- Як перевірити достовірність зображення? Які цифрові інструменти можна використати в такому випадку?

4. Працюючи в групах, виберіть тему з розділу «Європейські держави в X–XV ст. Доба вікінгів. Хрестові походи», до якої ви доберете уривок з історичного джерела та згенеруєте текст за допомогою мовних моделей ШІ (**Chat GPT, Perplexity AI** або **Bard**). Це можуть бути, наприклад, відомості про важливу подію, історичну постать чи окрему історичну пам'ятку. Запропонуйте іншим групам визначити, які тексти представляють історичні джерела, та пояснити свій вибір.
   Спробуйте згенерувати 1–2 ілюстрації за допомогою DEEP DREAM GENERATOR. Для створення зображення важливий ПРОМТ — коротка текстова інструкція, яка допомагає ШІ правильно виконати завдання людини. Вона має бути чіткою, відображати найважливіші деталі. Скористайтесь у роботі одним з інструментів:

   https://hotpot.ai/art-generator або https://creator.nightcafe.studio/.

5. Доберіть з відкритих джерел зображення, створені в середньовіччі, які ілюструватимуть історію завоювань вікінгів, хрестові походи чи інші події, явища, діяльність персоналій, яких ви досліджували на уроках всесвітньої історії. Запропонуйте іншим групам визначити ті візуальні матеріали, які генерував ШІ, та пояснити свій вибір.

6. Обговоріть, скориставшись цими прикладами, чому важливо перевіряти на достовірність історичні матеріали, поширені в соцмережах і медіа.

Перейди за покликанням https://vse.ee/cfww.
Оціни підсумки своєї роботи над проєктом «Чи може штучний інтелект допомогти у вивченні історії середньовічного світу».

Розділ 4. Виникнення й розвиток держав Центральної та Східної Європи в XI–XV ст. Османська імперія

§ 21-22. Держави Центральної та Східної Європи в X–XV ст.

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Знайдіть на карті (с. 139) і назвіть країни Центральної та Східної Європи, що існували у XIII ст. Що ви знаєте про них?

ДОСЛІДІТЬ

Де розташований Тевтонський орден? Чи був він, зважаючи на інформацію карти, державою? Як ви вважаєте, як ордену вдалося перетворитися на державу? Що таке Ганзейський союз? Які міста він охоплював? Які держави сусідили з Волинсько-Галицьким князівством? Перевірте свої припущення протягом уроку.

1. Яку роль відіграли духовно-рицарські ордени у християнізації Східної Європи

ПОМІРКУЙТЕ

Назвіть причини й наслідки наступу духовно-рицарських орденів на Схід Європи.

Від XIII ст. на життя і розвиток земель прусів, естонців, латишів, литовців та інших народів, які мешкали на східному узбережжі Балтійського моря, вплинули чернечі рицарські ордени. У ті часи значна частина балтійських народів сповідувала язичницьку віру. Орден мечоносців і Тевтонський орден почали християнізацію населення Східної Балтії. Папа Римський «дарував» рицарям ці землі, зобов'язавши їх боротися з язичниками. Як ченці рицарі поширювали й захищали на цих землях католицизм, а як воїни — завойовували для християнства нові землі. Місцеве населення чинило запеклий опір примусовому окатоличенню й нашестю рицарів. Так, литовці в союзі з іншими племенами розгромили Орден мечоносців. Його рицарі приєдналися до Тевтонського ордену, а згодом утворили Лівонський орден.

Поступово Тевтонський і Лівонський ордени перетворилися на середньовічні держави.

Водночас за сприяння орденів у цей період міста Східної Балтії вибороли собі магдебурзьке право, відбувся економічний розвиток територій. У містах відкривалися школи, кращі учні яких могли навчатися в університетах Європи.

2. Як розвивалося Велике князівство Литовське за правління Ольгерда Гедиміновича

ПОМІРКУЙТЕ

Яку політику проводило Велике князівство Литовське?

Литовське князівство виникло у XIII ст. Його засновником вважається князь Міндовг, який мав родинні та майнові зв'язки з правителями Волинсько-Галицької держави. Формування князівства Литовського прискорилося внаслідок агресії німецьких рицарів-хрестоносців. Окрім того, зміцненню держави сприяв занепад давньоруських князівств.

Дослідники та дослідниці стверджують, що на початку 20-х років XIV ст. великий литовський князь ***Гедимін***, здійснивши походи на Волинь і Київщину, започаткував процес приєднання політично роз'єднаних і залежних від Золотої Орди земель Русі до Великого князівства Литовського. Від середини XIV ст. князь ***Ольгерд*** повністю зосередився на східному напрямку — відносинах із руськими князівствами та Золотою Ордою. За його князювання Велике князівство Литовське приєднало до своїх територій більшість українських земель. У другій половині XIV ст. до складу Великого князівства Литовського було приєднано Київщину, Переяславщину, Поділля і Чернігово-Сіверщину. Відтак у XV ст. Велике князівство Литовське було чи не найбільшою державою Європи.

Українські землі у складі Великого князівства Литовського користувалися значними правами. Адміністративно-територіальний устрій формувався на основі конфедерації — державного політичного союзу кількох земель, кожна з яких зберігала свою

незалежність. Українське населення не зазнавало значних утисків на релігійному ґрунті: ставлення литовських правителів до православ'я вважалося толерантним. Волинський варіант давньоруської мови навіть був однією з офіційних мов Великого князівства Литовського, а місцева руська знать могла обіймати вищі державні посади.

ДОСЛІДІТЬ

Відомо, що кольори в гербах мають символічне значення. Так, колір срібла означає мудрість і благородство, червоний — хоробрість, мужність та кров, пролиту в боротьбі. Тож уявіть себе фахівцем з геральдики (науки про герби) і спробуйте розповісти про державу, у гербі якої переважають срібний і червоний кольори.

Герб Великого князівства Литовського

3. Яким було Польське королівство за правління Казимира III

ПОМІРКУЙТЕ

За які справи Казимира III назвали Великим і Королем холопів? Як доля українських земель була пов'язана з Польщею?

У X ст. постала нова європейська держава **Польща**, зміцнення і піднесення якої відбулося за ***Казимира III*** (1333–1370 рр.). Молодий король зрозумів, що він не зможе воювати з усіма ворогами, тому обрав політику компромісів із сусідніми державами й підписав з Угорщиною, Чехією, Тевтонським орденом мирні договори. Втрату деяких польських земель він компенсував за рахунок приєднання українських регіонів: Галичини, Белзчини й Холмщини.

Ян Матейко. Казимир III. XIX ст.

Казимир увів єдині закони та єдину монету. Об'єднуючи окремі князівства й називаю-

чи їх воєводствами, він не став докорінно змінювати їхні порядки й залишив місцеве самоуправління. Водночас король жорстоко розправлявся зі свавільними феодалами, незалежно від звань і чинів. Він зменшив податки й роздавав селянам вільні землі, за що отримав прізвисько Король холопів. Він дозволив оселитися на землях Королівства Польського німцям, вірменам, євреям і татарам, що сприяло піднесенню господарства. У 1364 р. заснував Краківський університет, який згодом отримав назву Ягеллонський. Недаремно Казимир — єдиний із польських королів, якого називали Великим.

У Польщі сформувалася станова монархія. Станово-представницьким органом держави був **сейм**, до складу якого входили магнати, вище духівництво, шляхта і представники найбільших міст.

У 1385 р. Королівство Польське та Велике князівство Литовське уклали **Кревську унію**, яка визначала династичний союз між двома державами. Одружившись із польською королевою ***Ядвігою***, литовський князь ***Ягайло*** був польським королем, литовським князем і водночас — засновником польської династії Ягеллонів (Ягайло польською звучить як Ягелло).

Це одразу викликало протидію з боку литовських феодалів, оскільки Литовська держава втрачала самостійність. Підпорядкованими Польщі українськими землями управляли польські урядовці, які проводили політику ополячення місцевого населення й поширення католицизму.

Польська влада обмежувала православну українську феодальну верхівку в доступі до державних посад. Згодом були ліквідовані Волинське та Київське князівства, а отже, і зруйновано рештки тогочасної української державності.

Водночас унія дала змогу об'єднати сили в боротьбі з Тевтонським орденом. І в **1410 р.** біля селища Грюнвальд польсько-литовсько-руське військо, очолюване Ягайлом і великим князем литовським Вітовтом, здобуло перемогу над військами ордену. У боротьбі проти хрестоносців брали участь чеські полки й татарська кіннота. Поразка Тевтонського ордену сприяла піднесенню Королівства Польського та Литви.

ДОСЛІДІТЬ

Які події увічнюють пам'ятники? Як у Польщі зберігають пам'ять про середньовічну історію?

1. *Пам'ятник Ягайлу та Ядвізі у Кракові*
2. *Монумент у Кракові на честь перемоги у Грюнвальдській битві*

4. Як Іштван I заснував Угорську державу

ПОМІРКУЙТЕ

Випишіть із тексту 2–3 події з історії середньовічної Угорщини, які ви вважаєте найважливішими для цієї країни. Поясніть свою думку.

Засновником **Угорщини**, близько 1000 р., був один із місцевих князів — ***Іштван I Святий*** (1000–1038 рр.), який об'єднав угорські племена. Іштван, син першого християнського правителя угорців, спочатку мав язичницьке ім'я Вайк, тобто Герой. Після коронації Іштван здійснив християнізацію країни, підкорив угорському впливу весь Карпатський регіон, закріпивши приєднання нових територій відповідними угодами з Ярославом Мудрим і королем Польщі Болеславом I Хоробрим. Після смерті він був канонізований католицькою церквою.

Великих успіхів досягла Угорщина у XV ст. за часів Матяша I Корвіна, хороброго правителя, покровителя мистецтв, відомого збирача книжок. Але в XVI ст. на Угорщину напали османські завойовники, які надовго позбавили її незалежності.

ДОСЛІДІТЬ

Що король вважав найважливішим для майбутнього державного діяча? Чи перегукуються його слова з уже відомими вам настановами дітям інших правителів? Яких саме?

З настанови Іштвана I сину Імре

Підтримуй християнську віру.

Про повагу до знатних людей королівства. Вірність, сила, старанність, відвага знатних і найкращих людей, воїнів… охороняє королівство, долає ворогів, примножує твою владу…

Володарюй без гніву, гордині, ненависті, милосердно.

Якщо бажаєш честі своєму королівству, люби справедливий суд.

Пам'ятник королю Іштвану в Будапешті

5. Які події з історії Чехії називають гуситськими війнами

ПОМІРКУЙТЕ

Складіть розгорнутий план розповіді про Яна Гуса та обговоріть його у класі.

У XIII ст. утворилося **Чеське королівство**, яке увійшло до складу Священної Римської імперії. І хоча в XIV ст. воно переживало період економічного піднесення, у чеському суспільстві було багато невдоволених внутрішньою ситуацією.

Причини невдоволення в Чехії XIV ст.

- Безземельні рицарі не бажали терпіти утиски великих феодалів.
- Селяни чинили опір феодальному гнобленню.

- Містяни-чехи виступали проти засилля німців, які часто перебирали на себе управління цехами, торгівлею та міське самоврядування.

- Усі верстви населення були невдоволені свавіллям католицької церкви, вимагаючи від неї повернення до ідеалів бідності та справедливості громад раннього християнства.

Очолив протестний рух великий чеський мислитель, професор університету ***Ян Гус*** (1369(1371)–1415 рр.). Він проповідував чеською мовою, проголошував рівність у таїнстві причастя і пристрасно критикував продаж індульгенцій, виступаючи за повернення до ідеалів бідної та справедливої церкви періоду раннього християнства.

Католицька церква звинуватила Яна Гуса в єресі й викликала його на церковний собор у німецькому місті Констанца. Імператор навіть видав йому охоронну грамоту. І хоча багато хто попереджав його про небезпеку, Ян Гус вирішив їхати до Констанци й відстоювати там свої переконання.

Портрет Яна Гуса. XVI ст.

ДОСЛІДІТЬ

За які ідеї церква переслідувала Яна Гуса? У чому виявилася сила його переконань і героїзм?

Із звернення Яна Гуса до народу під час Констанцького собору

...Я казав і казатиму, що чехи в королівстві Чеському за законом... і за вимогою природи повинні бути першими в посадах, так само, як французи у Франції і німці у своїх землях...

...Клір [духівництво] псує народ своїм безчестям, пов'язаним із багатством. Тож потрібно забрати в нього багатство! Послідовники Христа повинні бути бідні, як апостоли.

…Ці єпископи вмовляють мене всенародно відректися — ні! Не можу зрадити своїй совісті й посоромити віру Христову. Як посмію подивитися в очі народу, якщо з моєї вини похитнуться вікові його переконання.

Вацлав Брожик. На Констанцькому соборі. Живопис XIX ст.

Але на соборі, всупереч обіцянці імператора, Гуса закували в кайдани й пів року тримали у в'язниці. Незважаючи на погрози, він не відмовився від своїх поглядів, й у 1415 р. мислителя було спалено на вогнищі. Страта Яна Гуса неабияк обурила чеське суспільство. Незабаром його проголосили національним чеським святим.

У **1419 р.** вся Чехія повстала. Почався нелегкий період гуситських війн.

Гусити — послідовники Яна Гуса, виступали за повернення до ідеалів бідної та справедливої церкви періоду раннього християнства, за богослужіння чеською мовою, за рівність у таїнстві причастя.

Гуситські війни (1419–1434 рр.) — боротьба чеського народу проти засилля католицької церкви та німецького панування.

ДОСЛІДІТЬ

Ознайомтеся з документом та схемою. З якими словами зверталися гусити до співвітчизників? Порівняйте ідеї чашників і таборитів.

З маніфесту гуситів

Дорогі брати, віддані своїй країні! Ми звертаємося до вас, які завжди палко любили свою рідну мову й готові були оберігати її… Усі, хто любить свою батьківщину, піднімайтеся разом із нами!

Прага. Квітень 1420 р.

Повсталі гусити не були єдиною силою. Вони поділилися на чашників і таборитів.

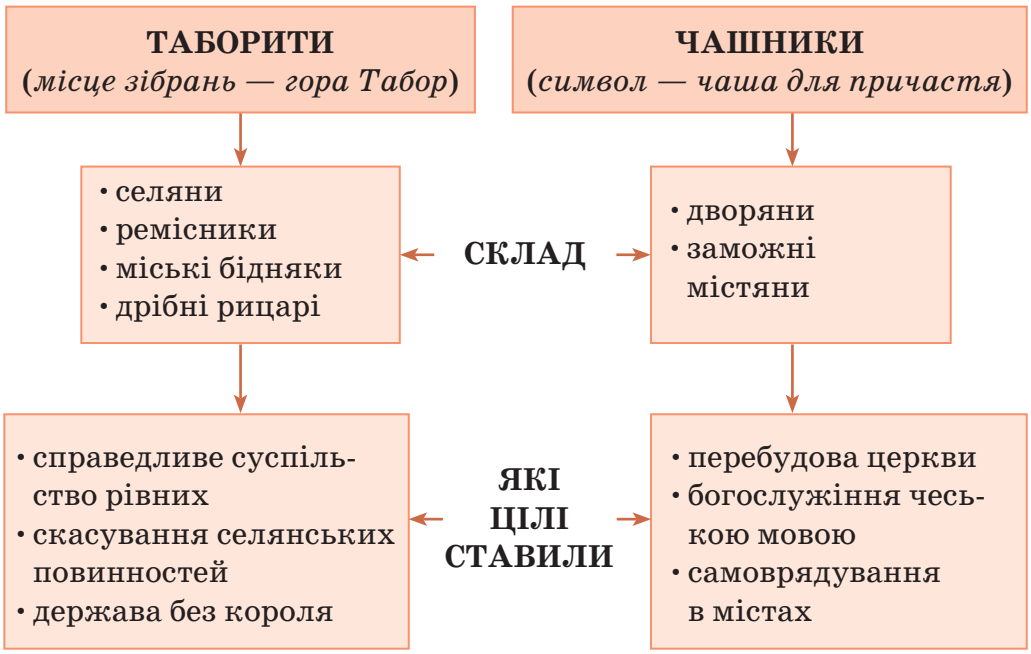

Таборити сформували потужне військо, яке очолив рицар **Ян Жижка**. Досвідчений воїн, він об'єднав окремі загони містян, ремісників і селян у боєздатну, згуртовану й дисципліновану армію, яка долала опір військ противника. Поранений у голову, він осліп, але продовжував командувати армією.

«Очима» Яна Жижки були його помічники: вони повідомляли про розташування та рух ворожих військ. «Страшним сліпим» називали Яна Жижку вороги й боялися навіть його імені.

Перемогти гуситів власними силами німецький імператор не зміг. Тоді разом із Папою Римським він запропонував поступки чашникам і з їхньою допомогою завдав таборитам поразки. Розгром таборитів фактично означав кінець гуситських війн.

Ці події дали могутній поштовх розвитку національної свідомості та культури в Чехії.

Ян Вілімек. Портрет Яна Жижки. XIX ст.

ДОСЛІДІТЬ

Як художник зобразив напруженість бою між чашниками й таборитами?

Йозеф Матхаузер. Битва під Ліпанами. Кін. XIX — поч. XX ст.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Які рицарські ордени брали участь у християнізації Східної Європи?
2. Хто здійснив християнізацію Угорщини?
3. Схарактеризуй розвиток Великого князівства Литовського.
4. Які війни і чому називалися гуситськими?
5. Поясни, чому Казимира III та Іштвана I назвали Великими.
6. Чим відрізнялося становище українських земель у складі Великого князівства Литовського й Польщі?
7. Розкажи про причини, хід і наслідки гуситських війн.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Запропонуй власний сценарій до відео про Казимира III або Іштвана I чи Яна Жижку. Обговори свої ідеї з однокласниками та однокласницями.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 21–22 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 23. Землі Північно-Східної Русі в XI–XV ст.

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Назвіть державні утворення Північно-Східної Русі в XII — на початку XIII ст.

ДОСЛІДІТЬ

Що відбулося на землях Північно-Східної Русі у XIII ст.?

Руські князівства у XII–XIII ст. Монгольська навала

1. Як розвивалася Новгородська боярська республіка

ПОМІРКУЙТЕ

Яким було географічне положення та економічне становище Новгорода? Чому Новгород перетворився на боярську республіку? Кому належала і як здійснювалася влада в республіці?

Новгород постав на землях ільменських словен і угро-фінських племен у X ст. Новгородська земля простягалася на північ і схід аж до Північного Льодовитого океану та Уралу. Місто постійно взаємодіяло з Києвом: їх пов'язував торговельний шлях «із варягів у греки». Як стверджує літопис, у Новгороді правили великі київські князі Володимир Великий і Ярослав Мудрий.

ДОСЛІДІТЬ

Знайдіть на карті Новгород (с. 149). На основі карти та ілюстрації визначте, якими були особливості місцерозташування Новгорода. Як це вплинуло на його господарське життя?

Середньовічний Новгород. Сучасна історична реконструкція

Через Новгород пролягали важливі торговельні шляхи. Купці везли крам по річці Волхов, Ладозькому озеру, а далі — по Неві, Балтійському морю до Швеції, Німеччини, Англії та інших країн. На європейські ринки новгородці постачали мед, віск, хутро, льон, коштовне й напівкоштовне каміння. Додому торговці поверталися зі сріблом, золотом, міддю, бронзою та зброєю.

Як і європейські, новгородські купці об'єднувались у гільдії. Із XIV ст. місто стало важливим партнером Ганзи, здійснюючи її основні торговельні операції на руських землях. Така активна зовнішня торгівля перетворила Новгород на важливу сполучну ланку між середньовічними Європою та Руссю.

ДОСЛІДІТЬ

Чому і як Новгород і Ганза стали партнерами? Як сьогодні в Європі зберігається пам'ять про це партнерство?

Ког — ганзейське морське вантажне судно, озброєне гарматами. Такі кораблі перевозили товари, контролювали торговельні шляхи, боролися з піратами.

У Новгороді була ганзейська контора (Німецьке подвір'я), що дбала про захист своїх торгових інтересів, мала власну систему охорони, правосуддя, житлові та службові приміщення.

У Соборі Святого Миколая в м. Штральзунд (Німеччина) зберігаються дерев'яні панелі, на яких зображено сцени новгородської торгівлі, полювання новгородців на хутрових звірів тощо.

Панівною верствою населення Новгорода були бояри, які володіли великими вотчинами з десятками й навіть сотнями сіл. 30–40 найвпливовіших боярських родин називали «золотими поясами» Новгорода. Ця верства не поповнювалася за рахунок інших верств населення — боярином потрібно було народитися.

На відміну від більшості держав середньовіччя, Новгород був республікою. Вічовий дзвін і вічовий поміст для промовців віддавна були символами вільного Новгорода. Свої думки, рекомендації, ініціативи учасники віче висловлювали вигуками: за чию пропозицію вигуки були голоснішими, те рішення і приймалося. Для захисту своїх володінь від ворогів *віче* запрошувало до Новгорода князя разом із дружиною. Якщо князь порушував умови договору, його виганяли з міста.

Новгородська боярська республіка (XII–XV ст.) — держава в Північно-Східній Русі, вищою владою якої вважалося віче — загальноміські збори всіх дорослих чоловіків. Віче розглядало питання війни і миру, обирало посадовців, зокрема й князя, розподіляло повинності.

За Ярослава Мудрого, у першій половині XI ст., у Новгороді було відкрито школу. Знайдені берестяні грамоти свідчать, що читати, писати й рахувати уміли і містяни, і селяни, чоловіки й жінки. Для дітей виготовляли спеціальні «абетки», вирізані на дощечках.

З літопису відомо, що Ярослав Мудрий та його дружина княгиня Ірина відвідали сина Володимира в Новгороді, коли той закладав Софійський собор. Цей храм став центральним у новгородських землях. Тут було засновано першу новгородську бібліотеку, навчалися діти, зберігалася державна скарбниця.

Наприкінці XV ст. Новгородську республіку захопило Московське князівство, що намагалося приєднати всі руські землі. Віче було заборонено, а вічовий дзвін, головний символ Новгорода, вивезли до Москви.

ДОСЛІДІТЬ

Як зміст ілюстрацій пов'язаний з особливостями розвитку Новгорода?

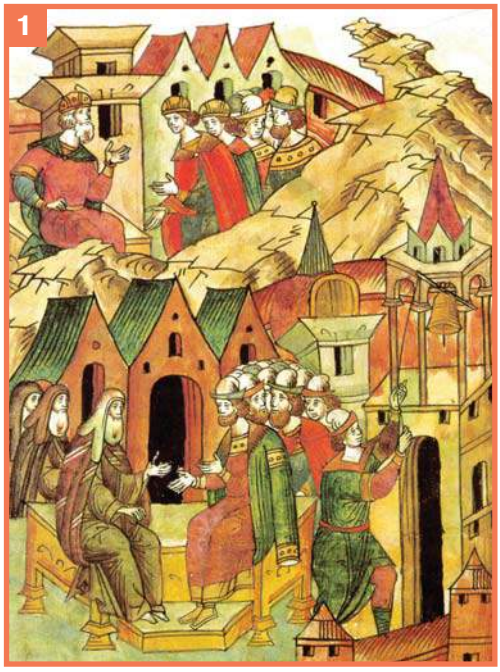

1. *Скликання віче в Новгороді. Лицевий літописний звід*
2. *Вічовий дзвін вивозять із Новгорода. Лицевий літописний звід*

2. Коли і як відбулася монгольська навала на Русь

ПОМІРКУЙТЕ

Опрацювавши зміст пункту, карту (с. 149) та ілюстрацію, доберіть 3–4 ключові слова для тлумачення понять: «монголи», «монгольська навала».

Чингісхан та його оточення. Мініатюра XIII ст.

Батьківщиною монголів була Центральна Азія. Об'єднані у XIII ст. Чингісханом, кочові монгольські племена почали завоювання Північного Китаю, згодом підкорили Південний Сибір, Середню Азію та інші території. В історичних джерелах трапляється як назва «монголи», так і «татари», але ці два поняття не є тотожними. Руські дружини вперше зіткнулися з монголами, прийшовши на допомогу половцям, на річці Калка 1223 р. Проте об'єднане русько-половецьке військо зазнало нищівної поразки.

У 1237–1241 рр. нове військо монголів на чолі з онуком Чингісхана Бату (Батиєм) здійснило похід на Русь і зруйнувало багато міст. Далі монголи спустошили Угорщину, Польщу, Хорватію, частину Сербії та Болгарії і повернули назад, на схід, до річки Волга. У пониззі Волги монголи створили державу, столицею якої було місто Сарай. Історично за нею закріпилася назва Золота Орда. Це була потужна середньовічна держава, яку вчені вважають кочовою імперією.

На Русі, як і раніше, правили свої князі, але вони мали отримувати в Орди ярлики — грамоти хана, що підтверджували право на управління своїми землями. Запровадження ярликів велося за принципом «розподіляй і володарюй», так порушувалося престолонаслідування в руських князівствах, що посилювало княжі усобиці. Населення платило Орді данину, за її збиранням наглядали *баскаки* — ханські намісники, які здійснювали облік населення, пильнували за порядком на підвладних землях.

3. Устрій і територіальні загарбання Великого князівства Московського в XIV — на початку XVI ст.

ПОМІРКУЙТЕ

Визначте основні напрями діяльності Івана III. Обговоріть свої висновки з однокласником / однокласницею.

За літописом, першу згадку про Москву в 1147 р. пов'язують з Юрієм Долгоруким, сином великого київського князя Володимира Мономаха. Але власна історія Великого князівства Московського починається пізніше, з XIII ст., коли сюди зміщується центр економічного та політичного життя Північно-Східної Русі. Відтоді московські правителі активно втручалися у князівські міжусобиці й допомагали ординцям придушувати антимонгольські виступи. До того ж московські війська брали активну участь у завойовницьких походах Золотої Орди. За це в XIV ст. московські правителі постійно отримували ярлик від хана на збір данини з підвладних ординцям земель, що сприяло збагаченню князів.

Важливу роль у зміцненні Московської держави відіграв великий князь Іван III (1462–1505 рр.). Прагнучи збільшити свої території, Іван III завоював і знищив Новгородську республіку, а також захопив землі Новгород-Сіверського, Чернігівського князівств.

Для зміцнення своєї влади й авторитету за кордоном Іван III прийняв титул «Великого князя всієї Руси» й одружився з племінницею останнього візантійського імператора — Софією Палеолог. За Івана III важливу роль відігравала Боярська дума — дорадчий орган при великому князеві. У цей час було створено єдиний для країни збірник законів «Судебник», який започаткував законодавче оформлення кріпацтва на всій території Московської держави.

Портрет Івана III. Гравюра XV ст.

Початок перетворення вільних селян на кріпаків, завоювання чужих земель стали основними ознаками внутрішньої і зовнішньої політики Московської держави.

У 1480 р. Московській державі вдалося позбутися золотоординської залежності.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке віче?
2. Хто такий баскак і що таке ярлик?
3. Про що свідчить поширення берестяних грамот?
4. Що таке «Судебник»?
5. Чому Новгород був республікою?
6. Як монгольські завойовники управляли руськими землями?
7. Яку політику проводили московські князі щодо інших руських князівств?
8. Які візуальні джерела ти дослідив/дослідила на уроці? Які з них і чому зацікавили тебе найбільше?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

1. Знайди у відкритих джерелах інформацію про Софійський собор у Новгороді. Порівняй особливості храму з будовою та оздобленням Софії Київської.
2. Порівняй Московське князівство з Новгородською республікою або іншою державою середньовіччя.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 23 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 24. Османська імперія. Правління Мехмеда II

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Що таке іслам? Де він виник? Під час вивчення яких тем ви вже згадували Османську імперію? У зв'язку з якими подіями?

ДОСЛІДІТЬ

1299 р. один із тюркських вождів — Осман — проголосив себе султаном нової держави. Так розпочалася історія Османської імперії, яка проіснувала до початку XX ст. Яку інформацію щодо розвитку цієї держави протягом XIV–XV ст. містить карта?

1. Утворення Османської держави

ПОМІРКУЙТЕ

Працюючи в парах, складіть 2–3 запитання до тексту. Обговоріть запитання та відповіді на них у класі.

Слово «тюрк» означає сильний або міцний, а слово «Туреччина» вперше було вжито автором однієї із хронік хрестоносців у XII ст. щодо земель, захоплених тюркськими племенами в Малій Азії. Зародком могутньої імперії стало невелике князівство, яким правив **Осман** (1258–1324 рр.), засновник майбутньої імперії. У ході його завоювань починає формуватися нова держава. Від імені цього правителя походить не лише назва **Османської держави**, а й найменування єдиної династії та народу — *турки-османи*.

Осман I. Мініатюра XVI ст.

Осман проявив себе як сміливий воїн та енергійний лідер. Вдало скориставшись сусідством з ослабленою Візантією, він захопив частину її території. Із часом правителі Османської держави отримали титул султана. За наступників Османа було створено військо **яничарів**, яке проіснувало до XIX ст. Це був спеціальний піхотний корпус, сформований із хлопчиків-християн, яких малими взяли в полон. Їх навертали в іслам, водночас їхні імена змінювали на турецькі.

ДОСЛІДІТЬ

За допомогою документа дайте відповіді на запитання. Як виховували яничарів? Чому вони ставали надійною охороною султана?

З популярного твору «Пригоди» чеського письменника-гуманіста Вацлава Братислава з Митровиць (XVI ст.)

Яничарів набирають із дітей тих християнських народів, які живуть під турецькою владою… Найкращих беруть на службу до турецького султана, решту розбирають паші (високі урядовці) та інші турецькі начальники… Коли їм минає 20 років… — усіх їх доправляють до Стамбула. Тут наймічніших і суворих записують у молодші яничари й віддають під командування старших. Під їхнім наглядом молоді вчаться стріляти, рубати шаблями, кидати списки, перескакувати канави, лазити на стіни й виконувати всяку роботу, яку їм дасть старший…

У бою чи під час штурму (фортеці) вони йдуть попереду, намагаючись проявити себе… З усіх турецьких солдат вони найбезжалісніші до християн.

2. Як османські султани завоювали величезні території в Європі та Азії

ПОМІРКУЙТЕ

Чому османам вдалося завоювати таку величезну територію? Назвіть країни, чиї юнаки-невільники могли служити у війську яничарів.

У XIV ст. війська Османської держави, захопивши значні території Візантійської імперії, рушили на Балкани, проти Болгарії та Сербії. У Сербії на цей час загострилися князівські міжусобиці, які ослаблювали країну. У 1389 р. долю Балкан вирішила битва на Косовому полі. Турецьким військам Мурада I протистояла союзна армія сербів і боснійців на чолі із сербським королем Лазарем. Балканських воїнів підтримували добровольці-християни з Албанії, Польщі й Угорщини.

ДОСЛІДІТЬ

Які вимоги висунув султан Мурад I до сербського правителя Лазаря?

Владислав Тительбах. Король Лазар. XIX ст.

З НАРОДНОЇ СЕРБСЬКОЇ ПІСНІ

Ой ти, Лазар-цар, владико сербів,
Не бувало, та й не може бути
Двох владик над одною землею…
Присилай мені ключі й подать, —
Золоті ключі від міст великих,
За сім літ пришли ти данину з народу.
Коли ж так зробити не захочеш,
То приходь на Косово з військами,
Ми поділимо там шаблями землю.

Султан Мурад. Середньовічна мініатюра

Попри мужність і героїзм сербів, добре озброєне та підготовлене військо султана завдало слов'янам нищівної поразки. Сербія визнала залежність від Османської імперії. Наприкінці XIV ст. повністю втратила незалежність і Болгарія. Європейські правителі, занепокоєні посиленням Османської імперії, організували хрестовий похід проти неї, але він був невдалим.

Та на початку XV ст. турки-османи й самі зазнали спустошливої навали: їх атакували війська жорстокого середньоазійського завойовника Тимура (Тамерлана). Розоривши державу османів, Тимур повернувся до Середньої Азії.

3. Османська імперія за Мехмеда II

ПОМІРКУЙТЕ

Як Мехмед II перетворив Османську імперію на впливову державу тогочасного світу? Використовуючи карту (с. 156), назвіть території, завойовані ним у XV ст.

Джентіле Белліні. Портрет Мехмеда II. XVI ст.

Нове піднесення Османської держави почалося за Мехмеда II. Він був всебічно обдарованою людиною, знав п'ять мов, зокрема арабську, грецьку, давньоєврейську, латину, вивчав західну культуру, захоплювався математикою та астрономією і під керівництвом візантійських учених досліджував праці грецьких філософів. Водночас це була вкрай жорстока й підступна людина, яка не гребувала ніякими засобами для досягнення мети.

З юності султан мріяв захопити Константинополь — зробити те, чого не вдавалося жодному з турецьких правителів. Він наказав побудувати міцні облогові машини, без яких подолати укріплення міста було неможливо. Крім того, за чотири місяці на європейському березі протоки Босфор було збудовано фортецю, яка перекрила доступ до міста з моря. Легенда розповідає, що коли посли візантійського імператора Константина XI зажадали ліквідації фортеці, Мехмед II їм відповів: «Я можу робити все, що завгодно. Обидва береги Босфору належать мені: той східний — тому, що на ньому живуть османи, а цей західний — тому, що ви не вмієте його захищати». Для остаточного штурму Константинополя Мехмед зібрав більш ніж 100-тисячне військо й великий флот. Захисників міста було всього сім тисяч. Майже два місяці тривала його облога. Лише у травні 1453 р. місто було взято. А напередодні вирішального штурму відбувся останній молебень у Софійському соборі, який невдовзі турки перетворили на мечеть.

ДОСЛІДІТЬ

Використовуючи різні джерела: ілюстрацію, документ, картосхему (с. 156), опишіть штурм Константинополя та його наслідки.

Візантійський історик Михайло Дука про останній день штурму Константинополя

Військове щастя вже схилялось на бік турків… Вони ж, немов стрімкі орли, безперешкодно приставляли драбини і піднімались на стіну. І тоді всі жінки й чоловіки, ченці й черниці побігли до церкви, несучи на руках дітей своїх, залишаючи домівки всякому, хто бажав увійти…

Обстріл важкої артилерії. Фрагмент діорами «Взяття Константинополя в 1453 р.». Стамбул, Туреччина

Мехмед II зробив Константинополь столицею Османської імперії, але змінив назву міста на Стамбул (Істанбул). Мехмед відновив значення міста, заохочуючи переселення сюди представників різних народів. Особливу увагу він приділяв розвитку промисловості і торгівлі, надаючи купцям і ремісникам значні податкові пільги. За його наказом було модернізовано та збудовано акведуки, мости, каналізацію.

Унаслідок завоювань наприкінці XV ст. Османська імперія володіла землями колишньої Візантії, Малої Азії, Сербії та Болгарії. У 1478 р. васальну залежність від Туреччини визнало Кримське ханство.

Народи Османської імперії зазнавали жорстокого гноблення з боку завойовників. Усі немусульмани сплачували подушний податок, змушені були безоплатно працювати на будівництві фортець, доріг, мостів і мечетей, їм заборонялося їздити верхи, носити зброю, займатися адміністративною та військовою діяльністю.

Османська імперія, утворена в епоху середньовіччя, проіснувала до 1922 р. Її наступницею є Турецька Республіка.

ДОСЛІДІТЬ

Покажіть на карті (с. 156) основні напрямки походів турків-османів, територію Османської імперії в різні періоди середньовіччя. Назвіть народи, що входили до складу імперії. Які релігії вони сповідували?

4. Якою була культура Османської імперії епохи середньовіччя

ПОМІРКУЙТЕ

Оцініть внесок Османської імперії у світову духовну спадщину.

На чолі Османської імперії стояв султан, наділений необмеженою владою. Він правив за допомогою міністрів і чиновників, першим з-поміж яких був великий *візир*, що керував радою — *диваном*. Мехмед II започаткував *Порту* — центральний уряд країни. Він упорядкував звід світських законів держави — Канун (від назви візантійського законодавства — Канон). Для просування державною службою знатність роду вже не мала вирішального значення.

Важливу роль в Османській державі відігравало мусульманське духівництво, на чолі якого стояв головний муфтій. Без його підпису видані султаном накази вважалися недійсними. Водночас Мехмед II затвердив православного (грецького) і вірменського патріархів та іудейського головного рабина в Константинополі, які мали не тільки церковну, а й судову владу.

Розвиток держави потребував освічених людей, тож Мехмед II активно розвивав шкільництво. За його наказом у Стамбулі відкривалися школи — *медресе*, де учнів навчали основ ісламу, граматики, логіки, астрономії, права.

Протягом багатьох століть на територіях, що увійшли до Османської імперії, жили різні народи зі своїми культурами. Тут переплелися духовні, ремісничі, торговельні традиції еллінів, персів, римлян та інших народів. Це відобразилось в архітектурі османського середньовіччя. Мечеті й мавзолеї, палацові й ринкові споруди, прикрашені мармуром, різьбленням із каменю, дерева й металу, оздоблені шедеврами образотворчого та прикладного мистецтва, і досі дивують.

ДОСЛІДІТЬ

1. Опишіть середньовічні пам'ятки Османської імперії. Назвіть ту з них, яка об'єднує стародавній світ і середньовіччя. Порівняйте архітектуру Європи та Османської імперії.

1. *Ворота Адріана. Анталія*
2. *Мавзолей Шарафеддина. Конья*
3. *Мечеть Аладдина. Конья*
4. *Зелена мечеть, інтер'єр. Бурса*

2. Побудований ще у 1478 році палац Топкапи — один із найбільших і найстаріших палаців у світі, що зберігся до наших днів. Яку інформацію про політичний та економічний розвиток імперії можна здобути з аналізу зображень цієї пам'ятки? Які досягнення мистецтва відображають деталі інтер'єрів палацу?

1. *Стіни в палаці Топкапи*
2. *Кімната в палаці Топкапи*
3. *Покої султанської родини*

3. З тих давніх часів і до сьогодні доволі популярними є байки й анекдотичні оповідання про Ходжу Насреддіна. Прочитайте одну з них: які риси характеру висміює Ходжа Насреддін?

З анекдотів про Ходжу Насреддіна

Ходжу запросили на званий обід. Він одягнув старе вбрання, і ніхто не звертав на нього увагу. Тоді Ходжа тихенько побіг додому, одягнувся в пишний одяг, зверху накинув ще шубу й повернувся до столу. Ходжу шанобливо зустріли й посадили за стіл почесних гостей. Пропонуючи йому смачні страви, господар пригощав Ходжу: «Будь ласка, Ходжо,

скуштуйте!» А Ходжа, підтягуючи шубу до страви, каже: «Прошу, шубко!» «Що ти робиш, Ходжо?» — здивувалися гості. «Раз шана шубі, то нехай шуба і їсть», — заявив Ходжа Насреддін.

Пам'ятник Ходжі Насреддіну в Бухарі. Узбекистан

4. Використовуючи схему, поясніть, чому кожна із зазначених культур вплинула на духовний розвиток Османської імперії.

Взаємодія традицій, які зумовили створення багатогранної культури Османської імперії

- арабська
- антична
- перська
- візантійська

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Назви найважливіші події з розвитку Османської імперії.
2. У якому році Кримське ханство визнало васальну залежність від Туреччини?
3. Як називалося військо султанської гвардії?
4. Хто стояв на чолі Османської імперії?
5. Порівняй суспільний устрій Османської імперії та західноєвропейських країн.
6. Поміркуй, які наслідки для різних країн Європи мали завоювання турків-османів.
7. За можливості дізнайся більше про Ходжу Насреддіна, порівняй його з героями українського фольклору. Що об'єднує цих персонажів, а що відрізняє?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Уяви себе османським хроністом/хроністкою і напиши розповідь про завоювання турками-османами Балкан. Поміркуй, що змінилося б, якби ти фіксував хід подій як представник/представниця завойованих народів?

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 24 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Узагальнюємо знання й уміння за розділом 4

ВИКОНУЄМО ПРОЄКТ

ЗНАЙОМСТВО З ІСТОРИЧНИМ ДІЯЧЕМ

1. Розгляньте зображення пам'ятників видатним діячам тих держав Центральної та Східної Європи, а також середньовічного Сходу, історію яких ви досліджували. Об'єднайтеся у трійки й оберіть для дослідження одне із зображень.
2. Використовуючи відкриті джерела, проведіть дослідження за таким планом:
   1. *Чим уславився діяч, якому було встановлено пам'ятник?*
   2. *Яку роль його діяльність відіграла в історії держави, де він жив і працював?*
   3. *Знайдіть, хто автор пам'ятника і що про нього відомо?*
   4. *Яким був задум скульптора? Що він намагався акцентувати в образі історичного діяча?*
   5. *Які особливості культури держави, на вашу думку, вплинули на зведення пам'ятників?*
3. Підготуйте за результатами роботи комп'ютерну презентацію (3–5 слайдів) і представте її класу.

Пам'ятник Казимиру III Великому. Бидгощ, Польща

Пам'ятник Стефану I. Буда, Угорщина

Пам'ятник князеві Гедиміну. Вільнюс, Литва

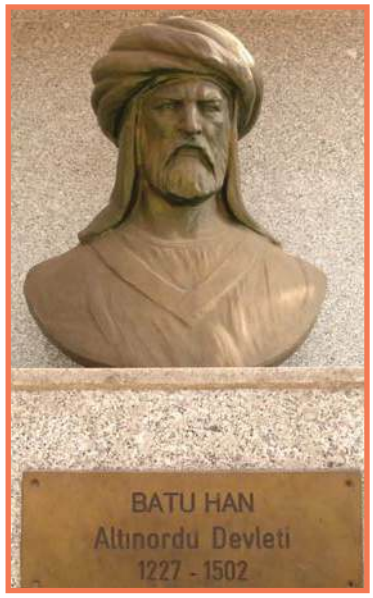

Погруддя хана Батия. Кайсері, Пінарбаші, Туреччина

Пам'ятник Мехмеду II Завойовнику. Стамбул, Туреччина

Скульптура Ван Аньші, китайського економіста, філософа, поета і політика часів династії Сун. Китай

Перейди за покликанням https://vse.ee/cfww. Оціни свої вміння під час виконання навчального проєкту «Знайомство з історичним діячем».

Розділ 5. Матеріальне і духовне життя європейського середньовіччя

§ 25. Вплив церкви на середньовічне суспільство

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Яку роль відігравало християнство у середньовічному суспільстві?

ДОСЛІДІТЬ

Які відомості щодо розколу християнської церкви можна отримати з карти?

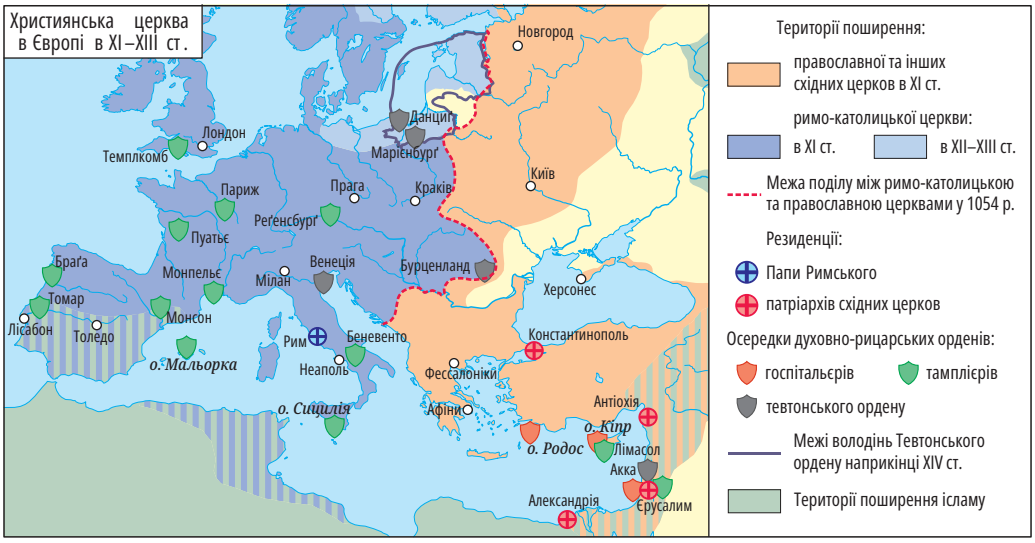

1. Коли і як відбувся церковний розкол 1054 р.

ПОМІРКУЙТЕ

Обговоріть у загальному колі, чому роль церкви в середньовіччі вважається суперечливою. Обґрунтуйте свої міркування.

Християнська церква за європейського середньовіччя впливала на всі сфери життя суспільства. Вона опікувалася хворими, немічними й сиротами, відкривала школи, скрипторії, долучалася до економічного життя. Християнська релігія давала вірянам, особливо гнобленим, особисту розраду, адже майнова нерівність в їхніх уявленнях перетворювалася на рівність у гріхах і стражданні. Християнство об'єднувало народи і країни Європи навіть тоді, коли вони воювали між собою.

Проте всередині самої церкви єдності не було. Конфлікт між римською та візантійською церковними гілками загострювався вже кілька століть. У 1054 р. церква остаточно розкололася на **Римо-католицьку** та **Православну**. Розкол вплинув на спосіб життя, традиції та культуру країн залежно від того, яку церкву вони підтримували.

Поступово між двома конфесіями склалися традиційні відмінності. Так, главою католицької церкви є Папа Римський, православної — Патріарх. Усі католицькі священники зобов'язані дотримуватися безшлюбності, у православ'ї — лише ченці. Служба у православних зветься літургією, у католиків — месою.

Є певні відмінності й між самими положеннями релігійного віровчення та обрядами. У православ'ї вважається, що Святий Дух походить від Бога-Отця, а в католицизмі — і від Отця, і від Сина. Православні вважають, що після смерті на людину чекає рай і пекло, католики — рай, пекло і чистилище (можливість спокутувати несмертні гріхи).

Православні хрестяться трьома пальцями з правого плеча, а католики всією долонею — з лівого. Проте християни єдині в головному — у вірі в Ісуса Христа й Діву Марію, яких вони прославляють і до яких звертаються у своїх молитвах.

Середньовічні католицькі богослови вчили, що церква отримала від Христа право відпускати гріхи за допомогою особливих документів — **індульгенцій**. Торгівля ними означала, що будь-яка нечесна людина або навіть злочинець можуть відкупитися від покарання за гріхи.

Водночас частину грошей, отриманих від продажу індульгенцій, використовували на утримання притулків і лікарень, будівництво шкіл і друкарень, зведення мостів і храмів.

Індульгенція (від лат. — «милість») — повне або часткове звільнення від покарання за гріхи.

ДОСЛІДІТЬ

Поєднайте інформацію з двох джерел: віршованого уривка з роману Шарля де Костера та ілюстрації. Як у вірші пояснюється необхідність купівлі індульгенцій? Де відбувається продаж індульгенцій? Про що свідчить герб Папи Римського на малюнку початку XVI ст.?

Продаж індульгенції. Малюнок початку XVI ст.

Якщо не хочеш в пеклі ти
Горіти сто віків —
Собі купити поспіши
Прощення від гріхів.

Купуйте індульгенцію,
Бо в ній спасіння є:
Хто папі гроші сплачує,
Той Богові дає.

Із книжки
Шарля де Костера
«Легенда про Тіля
Уленшпігеля»[23]

[23] Текст цитується в перекладі Є. Єгорової та С. Сакидона.

2. Як церква боролася з єретиками

ПОМІРКУЙТЕ

Чому церква так жорстоко переслідувала єретиків?

На межі XII–XIII ст. католицька церква стає найвпливовішою силою західноєвропейського суспільства. Її могутність підкріплювалася дієвою системою церковних покарань за непослух.

Непокірним загрожувала **анафема** — акт відлучення людини від церкви, недопущення її до церковних таїнств і обрядів. Оголошення людині анафеми робило її вигнанцем у суспільстві. Проте в містах і навіть у селах з'являлося дедалі більше людей, які виступали проти церковних утисків. Таких людей духовенство називало **єретиками.**

Єретик — особа, що заперечує основи (канони) віровчення панівної церкви, віровідступник.

ДОСЛІДІТЬ

Кого католицька церква називає єретиком? Які слова документів підкреслюють ставлення церкви до єретиків?

Зі збірки законів «Сім партид»[24] про єретиків

«Єресь» як латиною, так і романською означає «розподіл», звідси походить слово єретик, тобто той християнин, який відхилився від католицької релігії. Існує багато категорій єретиків, проте дві з них — найголовніші. До однієї належать ті, хто вірує, проте їхні вірування розходяться з істинною вірою. До іншої категорії належать ті, які взагалі не вірують, і ці негідні люди думають, що душа вмирає разом із тілом, що ні за добро, ні за зло, яке людина творить у цьому світі, не буде ні нагороди, ні покарання.

Єретиків обурювали дорогі церковні обряди та пишні богослужіння. Вони вимагали, аби духівництво відмовилося від десятини, своїх земельних володінь і багатств, виступали проти феодальних

[24] **«Сім партид»** (тобто частин) — збірка феодальних законів XIII ст., укладена при королях Леона і Кастилії Альфонсо X та Альфонсо XI.

повинностей і податків, закликали «жити працею рук своїх». Вони й самі показували приклад праведного життя: роздавали майно бідним і жили подаяннями.

Служителі церкви в усіх країнах переслідували єретиків і жорстоко розправлялися з ними. Їх відлучали від церкви, судили й карали. У XIII ст. для цього була створена **інквізиція**.

Інквізиція — спеціальний церковний суд, створений Папою Римським для боротьби з єретиками.

ДОСЛІДІТЬ

Як церква карала єретиків? Чому церква наказувала знищувати певні книги? Доберіть із тексту слова, які пояснюють ці зображення.

Спалення єретиків та єретичних книг. Фрагменти середньовічних мініатюр

3. Як діячі католицької церкви вплинули на середньовічне й сучасне суспільство

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту обговоріть, якими ідеями середньовічних богословів ми послуговуємося до сьогодні.

Над питаннями християнської віри розмірковували вчені-богослови ще в IV–V ст. Діяльність багатьох католицьких священників

була пов'язана зі світськими проблемами. Римський абат Діонісій Малий (VI ст.) використав дані про життя та загибель Ісуса Христа і встановив дату його народження. Спираючись на його обчислення, монах Біда Високоповажний (VII–VIII ст.) запропонував нову систему літочислення та відповідну форму записів «до Різдва Христового» (до нашої ери) і «після Різдва Христового» (наша ера). А вже Папа Римський Григорій XIII з 1582 р. запровадив новий календар, який і називається **григоріанським**. Це літочислення поступово було впроваджено в більшості країн і зараз є міжнародним стандартом.

Одним із найавторитетніших богословів середньовіччя був Тома́ Аквінський (бл. 1225–1274 рр.). Ще студентом він переміг у диспуті з десятьма богословами, а згодом створив власну систему християнської філософії. Тома пояснював багато християнських положень, спираючись не тільки на віру, а й на розум, писав, що розум здатний раціонально довести буття Бога. Віддаючи перевагу істинам Божественним, Тома розвинув учення про державу, право і закони. Так, захищаючи монархію як форму правління, філософ залишав за народом право на боротьбу проти правителя, якщо він порушує божественну волю, зловживаючи своєю владою. І до сьогодні прихильники ідей Томи Аквінського розвивають його вчення.

К. Крівеллі. Тома Аквінський. XV ст.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Коли і чому стався церковний розкол?
2. Що таке індульгенція?
3. Який календар називають григоріанським?
4. Доведи на прикладах, що християнство сприяло розвитку писемності, друкарства, живопису, музики, архітектури.
5. Користуючись картою «Християнська церква в Європі в XI–XIII ст.» (с. 167), визнач території поширення католицизму, православ'я та ісламу.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Заповни пропуски в тексті. Доповни текст кількома реченнями з пропусками. Обміняйся завданням із сусідом / сусідкою по парті.

Особа, що заперечує основи віровчення, віровідступник — це … . Інквізиція — спеціальний церковний суд …. Єретиків обурювали … , вони вимагали … . Непокірним загрожувала … — недопущення до церковних таїнств і обрядів. Проголошення людини … робило її вигнанцем у суспільстві.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 25 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 26. Середньовічні школи та університети. Життя середньовічного студента

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Як розвивалась освіта в ранньому середньовіччі? Кого і як навчали в школах Русі-України в X–XIII ст.?

ДОСЛІДІТЬ

Проаналізуйте схему й поясніть, як пов'язані зміни в суспільстві та виникнення потреби в освічених людях.

- розвиток ремесел і торгівлі;
- розширення відносин між державами;
- розвиток апарату управління державами

→

- необхідність здійснювати розрахунки та укладати документи;
- потреба в наданні юридичних, банківських і медичних послуг

1. Якими були європейські школи в X–XIV ст.

ПОМІРКУЙТЕ

Кого і чого навчали в європейській середньовічній школі?

Учені стверджують, що в V–X ст. освічених людей в Європі було мало, і навіть не всі королі та королеви вміли читати й писати.

Важливу роль у розвитку освіти й надалі відігравала церква. Більшість шкіл у Європі, як і в Русі-Україні, діяли при церквах і монастирях. Викладали в них духовні особи. Церква розглядала освіту як засіб підтримання свого авторитету та увічнення свого вчення.

В Європі в XI–XII ст. з'явилися школи для всіх охочих, незалежно від їхньої національності й походження, де викладали «сім вільних мистецтв». Вільними їх називали тому, що опановувати їх могли лише вільні люди, а мистецтвом вважалася діяльність, спрямована на осмислення, творче сприйняття навколишнього світу, що також робить людину вільною. Створена ще в Давньому Римі, така освіта діяла протягом усього середньовіччя. Цикл навчальних предметів складався із двох частин — тривіуму[25] і квадривіуму.

ДОСЛІДІТЬ

Розгляньте схему. Порівняйте зміст середньовічної та сучасної освіти.

Середньовічна освіта «Сім вільних мистецтв»		
Вищі	арифметика, геометрія, астрономія, музика	квадривіум
Нижчі	граматика — вивчення латини риторика — красномовство[26] діалектика — мистецтво міркування	тривіум

Проте переважно шкільну освіту отримували лише хлопці та юнаки із заможних сімей. Грамотність, а особливо знання латини, були зовсім непотрібні для обробки землі чи вирощування худоби. Селяни віддавали дітей до школи в тих випадках, коли їхні сини хотіли стати священниками чи мали шанс працювати в маєтку землевласника. Окрім того, у сільській місцевості шкіл було значно менше порівняно з містами. Дівчатам також було важко

[22] **Тривіум** — перші три науки, які мали опанувати студенти, від цього слова походить слово «тривіальний» — дуже простий, звичайний.

[26] **Риторика** — мистецтво вести бесіду, дискутувати задля знаходження істини.

здобути знання. Однак панянки зі знатних родин могли займатися музикою, танцями та етикетом, готуючись до шлюбу та світського життя.

Під час уроків учні змушені були запам'ятовувати велику кількість інформації. У Русі-Україні матеріалом для письма слугував берест, в інших європейських державах використовували воскові таблички, оскільки пергамент був дуже дорогим, а папір поширився лише наприкінці середньовіччя. Іспити складали усно, бо таким чином перевіряли успішність із риторики.

ДОСЛІДІТЬ

На основі ілюстрації опишіть клас середньовічної школи. Хто навчає школярів? Скільки дітей у класі? Які методи навчання використовують?

Школа в середні віки. Середньовічне зображення

2. Як були облаштовані середньовічні університети

ПОМІРКУЙТЕ

Складіть словничок «Середньовічні університети». Поділіться з класом, які із цих слів ви вже знали, а які виявилися новими.

У XII–XIII ст. викладачі та студенти міських шкіл почали створювати особливі об'єднання, що мали назву **університети.**

Університети не тільки давали студентам високий рівень освіти та свободи, а й забезпечували розвиток науки у містах і навіть державах, де вони існували. Найперші з них виникли в Болоньї (Італія), Парижі (Франція), Оксфорді (Англія). До кінця XV ст.

Університет (від лат. — «сукупність», «спільнота») — вищий навчальний заклад, де готують спеціалістів із різних галузей знань, ведуть наукову роботу.

в Європі було засновано понад 60 університетів. Викладачі та студенти університетів самі обирали свого очільника — ректора, самостійно визначали склад викладачів і могли судити своїх учнів. Тих, хто здобував тут освіту, називали студентами, що латиною означає «старанно вчитися».

В університетах так само вивчали «сім вільних мистецтв», але на вищому рівні. Провчившись п'ять-сім років, можна було вступити на старші факультети — богословський, юридичний і медичний. Заняття проводили у формі лекцій. Одягнений у чорну мантію магістр-викладач читав уголос яку-небудь учену книгу, не дозволяючи собі ні на букву відступити від тексту. Іншим видом занять були *диспути* — словесні двобої, під час яких студенти вже мали право не тільки поставити запитання викладачеві, а й виступити самі і навіть запропонувати будь-яку тему для обговорення. Перемагав у диспуті не той, хто більше знав, а той, хто переконливіше доводив свою позицію.

ДОСЛІДІТЬ

На основі тексту та ілюстрацій (с. 176–177) визначте, які традиції навчання існували в університетах.

1. *Лекція в Болонському університеті. Деталь гробниці Дж. да Леньяно. Болонья, XIV ст.*
2. *Зустріч професорів Паризького університету. Мініатюра XIV ст.*

3

4

5

6

3. *Клас в університеті Німеччини. Серед. XIV ст.*

4. *Печатка Кембриджського університету. Зображено ректора, який сидить між двома наглядачами, внизу міст через р. Кем. XIII ст.*

5. *Вид на Старий університет Болоньї. Сучасне фото*

6. *Диспут в університеті. Мініатюра XIV ст.*

3. Що відомо про життя середньовічних студентів і викладачів

ПОМІРКУЙТЕ

Як студенти ставилися до навчання? Яким було їхнє майнове становище? Чому ми пам'ятаємо Юрія Дрогобича?

Навчання в усіх університетах велося латиною, тому студент міг почати вчитися в одному університеті, а закінчити його в іншому місті чи навіть в іншій країні. Аби підтримати одне одного, студенти різних країн об'єднувалися в земляцтва. Чимало студентів походили з містян, селян і небагатих рицарів, тому, аби заплатити за навчання і житло, вони змушені були заробляти на життя уроками чи просити милостиню.

ДОСЛІДІТЬ

Яку нову інформацію про студентів містять джерела?

Із твору невідомого автора про навчання в Парижі на початку XIII ст.

Майже всі паризькі школярі [студенти] займалися тільки тим, що училися й досліджували щось нове.

Одні навчалися для того, щоб знати, але це тільки цікавість, інші — аби прославитись, але це марнославність; нарешті, дехто вчився, щоб діставати пізніше вигоду, але це користолюбність. Дуже небагато хто з них навчався, щоб здобувати науку або навчати інших.

Gaudeamus![27] Carmen scholasticum (Студентський гімн) (Уривок)

Хай живуть нам виші всі,
Вся наша еліта:
Професори і доценти,
Аспіранти і студенти, —
«Многая їм літа!»
Хай живе республіка
І той, хто керує;
Хай живе наша спільнота
І благодійників щедрота,
Що про всіх нас дбає.
Всякий смуток геть від нас,
Песимізму досить;
Всякий біс нехай сконає,
Що студентам не сприяє,
На глум їх підносить.

Переспів М. Білика

У XV столітті помітною фігурою серед викладачів університетів став Юрій Котермак, більш відомий як **Юрій Дрогобич**. Виходець із України, він уславився як талановитий учений, поет і викладач та увійшов в історію як автор першої української друко-

[27] **Гаудеамус** (від лат. — «веселімося») — середньовічна студентська пісня, студентський гімн.

ваної книги, вчитель Миколи Коперника і ректор знаменитого Болонського університету.

Юрій Дрогобич здобув ступінь магістра в Ягеллонському університеті у Кракові, став доктором мистецтв у Болоньї, читав там лекції і писав трактати з астрономії (два з них збереглися в Паризькій бібліотеці), вивчав медицину. У 1481–1482 рр. 31-річний (!) Юрій Дрогобич був ректором Болонського університету. А в 1483 р. в римській друкарні вийшла у світ його книга з астрології, написана латиною, що стала однією з перших друкованих книг у Європі.

Невідомий автор. Портрет Юрія Дрогобича. XV ст.

Згодом Юрій Дрогобич повернувся до викладання в Ягеллонському університеті й був особистим лікарем польських королів та деканом медичного факультету.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що вивчали в середньовічних школах?
2. Якою мовою велося навчання? Чому?
3. Про які особливості розвитку шкільної освіти в середні віки ти дізнався / дізналася?
4. Де і чому виникли середньовічні університети?
5. Як навчалися і жили тодішні учні та студенти?
6. Чому навчалися переважно діти із знатних родин?
7. Чому церква мала значний вплив на середньовічну систему освіти?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Знайди інформацію про життя і навчання студентів у середньовічних університетах. Уяви себе таким студентом чи студенткою. Підготуй листа до свого уявного друга чи подруги, опиши переваги і труднощі навчання в університеті, можливості заробити додаткові кошти на життя. Добери кілька ілюстрацій до своєї розповіді.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 26 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 27. Наукові й технічні досягнення. Книгодрукування

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Які наукові й технічні досягнення стародавнього світу і середньовіччя вам відомі? Чому наукові і технічні досягнення пов'язані між собою?

ДОСЛІДІТЬ

Розвиток яких галузей науки і техніки, на вашу думку, зумовили нові явища та процеси в суспільному житті? Обговоріть і заповніть праву колонку схеми.

- Розвиток сільського господарства, ремесел і торгівлі
- Розширення відносин між державами і міграцій
- Хрестові походи
- Розвиток міст

→ ?????

1. Як були започатковані наукові дослідження

ПОМІРКУЙТЕ

Які важливі зміни відбулись у середньовічній науці?

Наприкінці XII ст. в Західній Європі переважали знання, не підкріплені дослідною практикою. Проте життя потребувало не тільки теорій, а й практичних знань. Провісником дослідної науки був оксфордський професор, монах Роджер Бекон (1214–1292 рр.).

ДОСЛІДІТЬ

Який підхід до науки засуджував, а який — схвалював учений? Які відкриття чи передбачення вдалося йому зробити? Припустіть, чому скульптор зобразив Бекона саме так.

Уривки з творів Роджера Бекона

У старовинних книжках сказано, що алмаз можна розколоти за допомогою козячої крові. Я змочував алмаз козячою кров'ю, і в мене нічого не вийшло. Проте спосіб розколювати алмаз добре знають ювеліри…

Можна зробити візки без будь-якої худоби, які можуть котитися з неймовірною швидкістю; літальні машини, сидячи в яких, людина зможе приводити в рух крила, що ударяють по повітрю, подібно до пташиних. Прозорі тіла можна так обробити, що далекі тіла здаватимуться близькими, і навпаки. На неймовірній відстані можна буде читати найдрібніші літери, розглядати зорі.

…Нема нічого гіднішого, ніж вивчення мудрості, яка відганяє темряву неуцтва, від цього залежить благо всього світу. Якою є людина у вивченні мудрості, такою вона є й у житті…

Статуя Роджера Бекона в Оксфорді. Сучасне фото

Католицьке духівництво засуджувало ідеї Бекона, через що вчений зазнав переслідувань. За вироком церковного суду він майже 14 років просидів у в'язниці.

Вагомий внесок у розвиток дослідних знань зробила середньовічна алхімія, яка займалася пошуками «філософського каменя» — способу виготовлення універсальних ліків та перетворенням звичайних металів на срібло чи золото. Досліджуючи хімічні й фізичні властивості речовин, алхіміки отримали чимало сплавів та хімічних сполук, зокрема соду.

В епоху хрестових походів набули розвитку географічні знання, моряки вдосконалювали географічні карти, було створено перші географічні атласи. Ще в XIII ст. венеційський купець і мандрівник Марко Поло дослідив та описав Китай та Центральну Азію.

2. Якими були винаходи середньовіччя

ДОСЛІДІТЬ

Використайте ілюстрації та заповніть у зошиті таблицю, визначивши, яке значення мали відкриття середньовічних винахідників.

Винаходи середньовіччя	Вплив винаходів на середньовічне суспільство
Винайдення вертикального ткацького верстата	
Виготовлення окулярів, ножиць, скляних дзеркал, петель для ґудзиків, дзвіниць	
Створення корабля — каравели, лоції — карти берегових ліній, астролябії — приладу для визначення координат корабля	
Поширення вітряків	
Виробництво пороху, гармат	
Поява годинників на вежах міст	
Колісний плуг	
Перший власний папір, секрети виготовлення якого перейняли в арабів	
Стремено	

1

2

3

4

5

1. Ткацький верстат 2. Окуляри 3. Люстерко 4. Ножиці 5. Астролябія

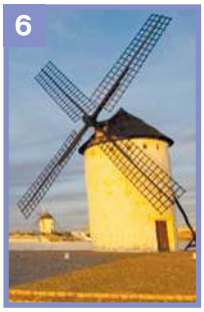

6. Вітряк *7.* Лоція *8.* Стремено *9.* Гармата *10.* Колісний плуг *11.* Каравела *12.* Годинник

3. Як винайшли книгодрукування

ПОМІРКУЙТЕ

Розкажіть про долю Й. Гутенберга та його винаходу.

Німецький винахідник і видавець Йоганн Гутенберг був засновником книгодрукування в Європі. Він сконструював друкарський верстат і винайшов спеціальну фарбу для літер, видавав посібники з латинської граматики й календарі. Близько 1450 р. Гутенберг надрукував Біблію. Упродовж трьох років він виготовив 180 примірників, з яких до нашого часу збереглося лише 48. Попри життєві труднощі та фінансову скруту, Гутенберг ніколи не здавався. Наприкінці XV ст. в Європі діяло майже 200 друкарень у 69 містах. Книжки з різних галузей знань, видані європейськими мовами, наповнили полиці бібліотек. Книжок стало більше, і вони вже не були такими дорогими, як рукописні. Книга стала доступною для різних верств населення, поширення інформації значно прискорилося.

ДОСЛІДІТЬ

За ілюстраціями розкажіть, як людство вшановує пам'ять про Йоганна Гутенберга.

1. *Музей Й. Гутенберга у Майнці. Німеччина*
2. *Біблія, надрукована Й. Гутенбергом*
3. *Пам'ятник Й. Гутенбергу в Страсбурзі. Франція*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Хто такий Роджер Бекон?
2. Хто з європейців першим описав подорож до Китаю та Центральної Азії?
3. Які наукові досліди і для чого здійснювали алхіміки?
4. Коли і ким було винайдено книгодрукування?
5. Схарактеризуй внесок Р. Бекона та Й. Гутенберга у світову науку й освіту.
6. Доведи, що книгодрукування — один із найважливіших винаходів в історії людства.

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Знайди інформацію про жінок-науковиць середньовіччя. Поміркуй, чому жінкам було важко займатися дослідженнями? Презентуй результати своєї роботи (3–4 слайди).

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 27 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 28. Раннє Відродження і гуманізм

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Чому в ранньому середньовіччі було втрачено частину античної спадщини? Якого значення набули слова *варвар / варварство*?

ДОСЛІДІТЬ

Скульптура Мікеланджело «П'єта» («Оплакування Христа», 1478 р.) належить до видатних пам'яток мистецтва епохи Відродження. Ця дивовижна скульптура з мармуру зображує скорботний образ Діви Марії, яка утримує на своїх колінах мертве тіло свого сина Ісуса, щойно знятого з хреста.
Розгляньте скульптуру і висловіть припущення, що таке гуманізм. Чи можна це слово пов'язати зі скульптурою «П'єта»? Чому?

1. Чому виникли раннє Відродження і гуманізм

ПОМІРКУЙТЕ

Яку епоху називають раннім Відродженням? Які були її ознаки? Чому, на вашу думку, батьківщиною Відродження стала Італія?

Протягом майже всього середньовіччя панувало уявлення про людину як пасивного виконавця Божої волі. Однак у XIV ст. такі погляди змінилися. У пошуках нових ідей мислителі звернулися до спадщини античності. Захоплюючись творами Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, вчені розшукували в монастирських бібліотеках праці давніх авторів, переписували й вивчали їх, віднаходили та досліджували античні статуї, фрески і монети. В античних творах вони побачили розвинуту, гармонійну, сильну людину, здатну змінювати світ на краще. Ці ідеї, суголосні часу, були відроджені й поширені. На цьому підґрунті в XIV ст. у містах Північної та Центральної Італії починається період,

названий **Відродженням**, або французькою — **Ренесáнсом**.

Період XIV–XV ст. називають *раннім Відродженням*. Батьківщиною Відродження стала Італія — спадкоємиця античної культури. Учені, художники, мислителі раннього Відродження відображали у своїх творах новий погляд на людину, закликали шанувати розум, доводили, що людина здатна вдосконалювати світ, у якому живе. Таких митців сучасники назвали **гуманістами**, а їхні ідеї — **гуманізмом**.

Відродження — епоха в історії Європи (XIV–XVI ст.), для якої характерні інтерес до людини та її внутрішнього світу, повернення до античних цінностей, світський (нецерковний) зміст культури.

Гуманізм (від лат. — «людяний», «людський») — течія в західноєвропейській культурі, яка визнає людину вищою цінністю, проголошує повагу до її природних прав.

Пригадайте, що в той час і виникло поняття «середньовіччя» та сформувалося уявлення про цей період як час занепаду між античністю та Відродженням.

ДОСЛІДІТЬ

Назвіть і поясніть на прикладах основні чинники, що зумовили початок епохи Відродження.

Чинники зародження Ренесансу

- Наявність античної спадщини.
- Зростання, могутність і самостійність італійських міст.
- Поява меценатів, містян, зацікавлених у розвитку культури.

Раннє Відродження в Італії

Ідеї:	**Образотворче мистецтво:**	**Скульптура, архітектура:**	**Література:**
гуманізм індивідуальність, особистість	Боттічеллі, Джотто, Мазаччо	Донателло, Мікеланджело	Данте — провісник Відродження, Петрарка, Боккаччо

2. Які були основні ідеї раннього Відродження і гуманізму

ПОМІРКУЙТЕ

Як пов'язані поняття «відродження» і «гуманізм»?

Італійське Відродження подарувало світу видатних митців і вплинуло на інші європейські країни. Діячі Відродження пов'язували свої ідеї з людиною.

Основні ідеї гуманістів

- Людина — найвища цінність, найкраще й головне творіння Бога.
- Ідеал гуманістів — «універсальна людина» — всебічно розвинена особистість, яка досягла досконалості в різних сферах науки, у літературі, філософії, мистецтві.
- Право кожної людини на індивідуальний, вільний розвиток, чуттєві радощі, звичайні земні потреби.
- Повага до людської гідності.

Діячі Відродження не ставили під сумнів християнську віру, проте вплив церкви на різні сфери життя людини поступово звужувався до вирішення здебільшого релігійних питань. На зміну ідеалу аскетизму[28], декларованому релігією, приходить новий герой — енергійна, самостійна, освічена людина.

Поступово зникає і така риса життя середньовічної людини, як *корпоративність*, тобто усвідомлення себе тільки частиною певного колективу, наприклад селянської громади, цеху, рицарського ордену, університету або купецької гільдії. Твори гуманістів допомагали людині відчути себе самоцінною, неповторною індивідуальністю. Недарма саме в цей період з'явився трактат відомого гуманіста Італії Джованні Піко делла Мірандоли «Промова про гідність людини».

[28] **Аскет** — у давнину християнський подвижник, який виснажував себе постом, пустельник, у переносному сенсі — людина, яка вкрай обмежує свої життєві потреби, веде суворий спосіб життя.

ДОСЛІДІТЬ

Зіставте уривки із творів Папи Інокентія III та італійського гуманіста Джованні Піко делла Мірандоли. Як вони ілюструють відмінності між релігійним та гуманістичним світоглядами?

Із твору Папи Інокентія III «Про зневагу до світу»

Усі шляхи людини сповнені праці та скорботи, і навіть не відпочиває розум її… Навряд чи є щось, що людина зрозуміла б повністю, що вона осягнула б ясно. Хіба тільки те знають цілком, що нічого не знають зовсім.

Папа Інокентій III. Середньовічне зображення

Із твору Джованні Піко делла Мірандоли «Промова про гідність людини»

О дивне і піднесене призначення людини, якій дано досягнути того, що вона прагне, чого вона бажає. Бог створив людину, щоб вона пізнавала закони Всесвіту, любила красу, захоплювалася її величчю… Людина може зростати та удосконалюватися за власною волею. У ній є початки найрізноманітнішого життя.

Джованні Піко делла Мірандола. Середньовічна мініатюра

3. Чому твори Данте, Петрарки і Бокаччо називають гуманістичними

ПОМІРКУЙТЕ

Як у текстах відображаються гуманістичні ідеї?

Письменники-гуманісти створювали безсмертні твори, які стали джерелом натхнення для більшої частини західного мистецтва

та літератури. **Да́нте Аліг'єрі** (1265–1321 рр.) — видатний італійський поет і мислитель, один із творців літературної італійської мови. Його твір — «Божественну комедію» — вважають провісником Відродження та найвідомішою італомовною поемою у світі.

Предки Данте брали участь у заснуванні Флоренції, батько був впливовим політиком, тож не дивно, що й Данте брав участь в управлінні рідним містом. Він виступив за незалежність королівської влади від папства. Але в історії він назавжди залишиться автором «Божественної комедії».

Власне, Данте назвав свою поему просто «Комедія». За тогочасною традицією це були твори із сумним початком і щасливим фіналом. «Божественною» цей твір найменував пізніше італійський письменник-гуманіст Джованні Боккаччо, підкресливши таким чином її велич, досконалість і важливе значення. Головна ідея автора: розум і знання можуть допомогти людині зрозуміти свої гріхи, а любов дає можливість пізнати вищу істину. Вона відображена в останніх рядках поеми:

Були ж у мене крила надто кволі;
Але яскравість сяйва тут прийшла,
І міць зростала розуму і волі.
Уяву сила зрадила була,
Та, мов колеса, ясні і веселі,
Жадобу й волю долі повела
Любов, що водить Сонце й зорні стелі.

(*Текст цитується в перекладі Є. Дроб'язка*)

В Україні перший переклад «Божественної комедії» здійснив Іван Франко у 1878 р. Про поему він казав: «Се віковічна повість кожного з нас, кожного, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився». Цей твір перекладали також Леся Українка, Максим Рильський, Дмитро Павличко.

Доменіко ді Мікеліно. Данте з «Божественною комедією». Фрагмент фрески, 1465 р.

ДОСЛІДІТЬ

Розгляньте ілюстрації. Як у скульптурі й живописі втілено ставлення нащадків до поета в різні часи?

1. *Сандро Боттічеллі. Портрет Данте. 1478 р.*
2. *Пам'ятник Данте у Флоренції. 1865 р.*
3. *Сальвадор Далі. Данте. 1956 р.*

Портрет Петрарки на фресці роботи Андреа дель Кастаньо. Бл. 1450 р.

Франческо Петра́рка (1304–1374 рр.) — великий італійський поет доби Відродження, учений, філософ та історик. Його вважають першим гуманістом, оскільки він наважився протиставити богослов'ю знання про людину. Петрарка уславився збіркою ліричних віршів-сонетів «Книга пісень», зверненими до своєї коханої Лаури. Як і Данте, Петрарка не називав земну любов гріхом, а вважав її Божим дарунком.

У своїй творчості Петрарка поєднав теми античності й середньовіччя. Закоханий в античну культуру, він розшукував і відроджував твори давніх митців, наслідував великого оратора Цицерона, писав біографії відомих греків і римлян. Захоплені талантами поета, мешканці Риму за прикладом давніх римлян поклали на голову Петрарки лавровий вінок.

ДОСЛІДІТЬ

Яке враження справляють на вас поетичні рядки? Як цей сонет підтверджує думку, що Петрарка був гуманістом?

Сонет Франческо Петрарки

Де погляд ніжний, де чарівний вид,
Де постать горда, де стрункa постава,
Де мова та бентежна й величава,
Що завдає негідникові встид?

Де сміх, що жалить того, хто набрид?
Де та душа, що, мов зоря яскрава,
Висока й гідна владарського права,
Небесний нам осяяла блакит?

Я вами дихаю, для вас палаю,
Я народився для вашого єства,
Без вас мені нема й не треба раю;

Як радість відійшла моя жива,
В словах надію я плекав безкраю,
Та вітер порозвіював слова.

(*Переклад з італійської Дмитра Павличка*)

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке Відродження? Який період називають раннім Відродженням?
2. Кого і чому називаємо гуманістами?
3. Які митці уславили літературу італійського Відродження?
4. Які ідеї гуманістів тобі запам'яталися? Чи актуальні вони в сучасному світі? Аргументуй свою думку.
5. Вислови судження щодо причин і наслідків появи та розвитку гуманістичних ідей.
6. Про які зміни у світосприйнятті різних верств населення, на твою думку, свідчать шедеври раннього Відродження?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Створи «хмару слів»: використай терміни і поняття, які характеризують раннє Відродження. Додай зайві слова. Запропонуй однокласникам та однокласницям обрати потрібні слова і скласти з ними 3 речення.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 28 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

§ 29. Архітектура і мистецтво

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Які зображення пам'яток мистецтва й архітектури ви бачили на сторінках підручника? Які з них і чому запам'яталися вам найбільше? Поміркуйте, хто і чому виділяв найбільше коштів на розвиток цих галузей культури.

ДОСЛІДІТЬ

Перед вами дві пам'ятки архітектури: одна належить до романського стилю X–XII ст. (ліворуч), інша — до готичного стилю XII–XV ст. (праворуч). Визначте особливості кожного зі стилів.

1. *Монастир в Ла-Сеу-д'Уржель. Іспанія*
2. *Кафедральний собор у Мілані. Італія*

1. Яке місце мали храми в житті середньовічних людей

ДОСЛІДІТЬ

Ознайомтеся з наведеними нижче твердженнями. Оберіть одне з них і поясніть на його прикладі, яку роль відігравали храми в житті людини середньовіччя. Знайдіть на картині Жана Фуке деталі, якими зможете проілюструвати свій вибір.

1) Храм для середньовічної людини — це місце богослужіння, відправлення обрядів і покаяння, церковних свят і процесій.

2) У храмах молилися, зокрема: феодали — за військові успіхи, селяни — за гарний урожай, ремісники просили удачі у виробництві, а купці сподівалися на безпечну і вдалу торговельну подорож. І всі разом ставили святим свічки з надією на їхній захист.

3) Церковний дзвін сповіщав про час праці та відпочинку, їжі й сну. У середньовіччя навіть виникли такі вислови: «дзвони жнив», «дзвони збору врожаю».

4) Спорудження храму ставало всенародною справою. Храми були місцем зібрань і укладення договорів, фортецями та притулком для переслідуваних, тут відбувались яскраві театралізовані релігійні вистави — містерії.

Жан Фуке. Будівництво храму. XV ст.

2. Яку архітектуру називають романською

ПОМІРКУЙТЕ

Схарактеризуйте романський стиль в архітектурі, використовуючи тексти і зображення (с. 193–195).

У X ст. в середньовічній архітектурі поширюється єдиний загальноєвропейський стиль — **романський**. Назва стилю походить від слова «Roma» — Рим, тому що в середньовічному будівництві використовували архітектурні традиції давніх римлян.

Романський стиль — перший загальноєвропейський стиль в архітектурі (X–XII (XIII) ст.), для якого характерні масивні споруди-фортеці: храми, замки, монастирі.

ДОСЛІДІТЬ

Які особливості романської архітектури описує Віктóр Гюгó? За допомогою словника поясніть у тексті слова: «базиліка», «вітраж», «розети», «барельєфи», «шпиль» і знайдіть ці деталі на ілюстраціях. Висловіть власні враження від наведених пам'яток.

Про романську архітектуру з роману Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері»

Більшість романських храмів будувались у неспокійний час загарбницьких і громадянських війн. Якщо була потреба, храми ставали фортецею для захисту від ворогів.

У романському стилі, що є найстародавнішим і найглибшим, у середньовічній Європі переважає напівкругле склепіння, підтримуване грецькою колоною.

Хай яким різьбленням та скульптурою була прикрашена оболонка собору, завжди під нею знаходиш римську базиліку. На цій незмінній основі кількість дзвіниць, шпилів змінюється безліч разів, відповідно до фантазії століття, народу, мистецтва.

Статуї, вітражі, розети, різьблені прикраси, барельєфи… Звідси дивовижна зовнішня різноманітність цих будов…

Стародавня сім'я похмурих, таємничих, приземкуватих храмів, наче придавлених круглим і широким склепінням, була пройнята військовим духом: могутні у своїй суворості й масивності стіни з вузькими вікнами, величезні вежі. Головні елементи будівлі — міцні круглі арки, важкі колони та стовпи, що підтримують дах.

Словник архітектурних термінів

Базиліка — прямокутна будівля, поділена всередині колонами або стовпами на окремі частини — нефи, орієнтовані із заходу на схід.

Вітраж — сюжетна чи декоративна композиція зі скла та інших матеріалів, що пропускають світло.

Карниз — виступ, що завершує горішню частину стіни або міститься над вікнами, дверима.

Нава (неф) — видовжена частина приміщення, обмежена рядами колон.

Портал — архітектурно оформлений вхід до будівлі.

Розета — у мистецтві й архітектурі — прикраса круглої форми у вигляді квітки, яка розпустилась.

Фасад — зовнішній вигляд споруди.

Шпиль — вертикальне й гостроконечне завершення будівель у вигляді сильно витягнутого конуса.

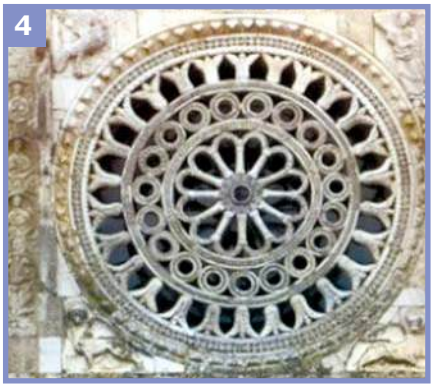

1. *Кафедральний собор. Майнц, Німеччина*
2. *Собор Санта Марія Маджоре в Тусканії. Італія, IX ст.*
3. *Вітраж у церкві на о. Сент-Агнес. Велика Британія*
4. *Розета церкви Сан П'єтро в Тусканії. Будівництво розпочато наприкінці XI ст.*
5. *Церква Сан Лоренцо. Мантуя, Італія*
6. *Реконструкція романської каплиці. Музей мистецтва Метрополітен. Нью-Йорк, США*

3. Який вигляд мають готичні собори

ПОМІРКУЙТЕ

Схарактеризуйте готичний стиль в архітектурі, використовуючи тексти і зображення (с. 196–197).

У XII–XV ст. зростання міст, технічний прогрес, зміни у свідомості людей зумовили виникнення нового стилю в архітектурі — **готичного.** Термін «готика» (від назви одного з германських племен — готи) ввели митці в епоху Відродження, виражаючи своє ставлення до варварської, як тоді вважалося, архітектури середньовіччя.

Готичний стиль — художній стиль (бл. XII — серед. XVI ст.), поширений у Західній та Центральній Європі, для архітектури якого властиві великі споруди зі стрілчастими склепіннями і велика кількість кам'яного різьблення та скульптурних прикрас.

У скульптурах, фресках, вітражах соборів переплітаються античні та біблійні образи, сцени побуту й химерні фігури. Це дає змогу зрозуміти життя та уявлення про світ середньовічної людини.

ДОСЛІДІТЬ

1. Які особливості готичної архітектури описує Віктор Гюго? Знайдіть ці особливості на зображеній пам'ятці. Опишіть свої враження від неї.

Віктор Гюго про готичну архітектуру собору Паризької Богоматері

Насамперед перед нами постають три стрілчастих портали, а над ними — ажурний карниз, неначе оздоблений мереживом із двадцяти восьми ніш зі статуями королів, величезне центральне вікно-розетка між двома боковими вікнами і високий ряд арок.

...Стрілчасте склепіння, принесене з хрестових походів... неподільно пануючи відтоді, визначило стиль побудови собору.

Те, що ми тут казали про фасад, слід сказати й про весь храм, а сказане про кафедральний собор Парижа стосується всіх християнських храмів середньовіччя. Усе в цьому мистецтві логічне й пропорційне.

1

2

3

4

5

1. *Собор Паризької Богоматері. XIV ст.*
2. *Вітраж «Південна троянда»*
3. *Вітраж «Велика троянда»*
4. *Каплиця собору*
5. *Центральний фасад собору*

2. Поверніться до початку уроку й доповніть своє порівняння романського і готичного соборів новими деталями.

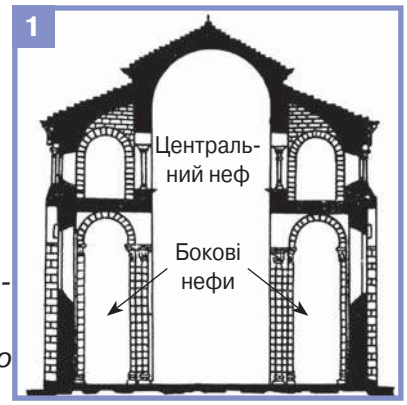

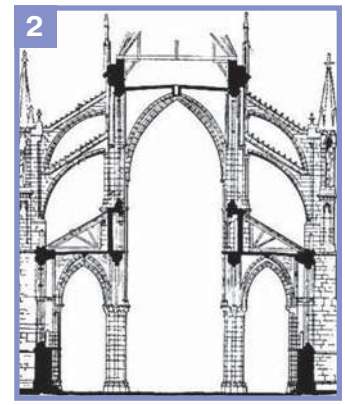

1. *Схема храму в романському стилі*
2. *Схема готичного собору*

4. Митці раннього Відродження

ПОМІРКУЙТЕ

Доберіть із тексту або складіть самі коментар до твору образотворчого мистецтва, який подобається вам найбільше, наприклад: «Твір Донателло… є шедевром епохи Відродження, тому що…».

Початок нового етапу розвитку мистецтва історики пов'язують із творчістю відомих художників Флоренції. Тому саме це італійське місто часто називають батьківщиною Відродження.

Філіппо Брунеллескі — видатний скульптор і архітектор епохи Відродження. Йому вдалося зробити те, що виявилося не під силу багатьом іншим майстрам: він перекрив величезним (вісімдесят метрів у висоту та сорок два метри в діаметрі) куполом флорентійський собор Святої Марії. Цей собор і досі вражає своєю красою та величчю.

Філіппо Брунеллескі. Купол собору Санта-Марія-дель-Фьйоре у Флоренції. XV ст.

Донателло (1386–1466 рр.) став першим скульптором від часів античності, якому вдалося відтворити красу оголеного людського тіла. Це скульптура біблійного героя Давида, який переміг страш-

ного велетня Голіафа. Ця скульптура стала першою, яку можна було оглядати з усіх боків, а не в стіні у храмі, як було раніше. Бронзовий Давид, більш ніж півтора метра заввишки, став для Флоренції символом свободи.

Провісником Відродження в образотворчому мистецтві був художник **Джотто ді Бондоне**. До речі, цей митець був другом Данте, і той навіть зобразив його в «Божественній комедії». Зображення Джотто людського обличчя та емоцій на ньому відрізняло його роботи від творів сучасників.

Навіть для мистецтва епохи Відродження незвичайним є живопис **Сандро Боттічеллі** (1445–1510 рр.). Історики й до сьогодні сперечаються щодо прізвиська Боттічеллі (Барильце), яке, вірогідно, дісталося йому від старшого брата. Митець створював портрети сучасників, за наказом Папи Римського розписував стіни Сікстинської капели[29]. Одна з картин Боттічеллі — «Поклоніння волхвів», на думку істориків, зображає родину правителів Флоренції — Медічі, меценатів, покровителів митців,

1

2

3

1. Донателло. Статуя Давида. Бл. 1440 р.

2. Джотто ді Бондоне. Іоанн Богослов. 1320–25 рр.

3. Сандро Боттічеллі. Поклоніння волхвів. 1475 р.

[29] **Сікстинська капела** — храм у Ватикані, створений за наказом Папи Сікста IV, звідси й назва.

4. Сандро Боттічеллі. Весна. 1481–1482 рр.

зокрема і Боттічеллі. Фігура праворуч у жовто-золотистому плащі, ймовірно, є автопортретом самого Боттічеллі.

Серед найкращих картин Боттічеллі — «Весна». Попри античний міфічний сюжет, пов'язаний із Венерою, картина відтворює земну красу, освячену любов'ю.

Дивовижне культурне піднесення також відбувалося на півночі Європи. Митці північного Відродження, крім картин на релігійні теми, почали писати портрети середньовічної людини, наприклад родини буржуа, купців, майстрів цехів тощо. Такі картини мають не тільки велику культурну цінність, а і слугують для нас важливим джерелом знань про повсякденність середньовічної епохи.

ДОСЛІДІТЬ

Розгляньте портрети подружніх пар (с. 200–201). На які мистецькі та історичні деталі (одяг, меблі, освітлення, посуд тощо) ви звернули увагу?

Чим середньовічні портрети схожі і чим відрізняються від сучасних родинних фото?

Висловіть судження, як ці картини допомагають нам краще зрозуміти епоху.

1. Петрус Крістус. Ювелір у своїй лавці. Серед. XV ст.

2. *Ян ван Ейк. Портрет подружжя Арнольфіні. XV ст. (Арнольфіні — відомі купці.)*

3. *Бернхард Штригель. Портрет імператора Максиміліана та його родини. Поч. XVI ст.*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Назви основні риси романської архітектури.
2. Чим готичний стиль відрізняється від романського?
3. Які сюжети надихали митців Відродження?
4. Наведи приклади з матеріалу уроку, використовуючи терміни: стиль, базиліка, романський стиль, готичний стиль, вітраж.
5. Чи потрібно сьогодні звертатися до пам'яток раннього Відродження? Чому?
6. Поміркуй, яку з пам'яток середньовічної архітектури ти хотів би / хотіла б відвідати? Чому?

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Склади в зошиті таблицю «Діячі літератури й мистецтва раннього Відродження», де вкажі їхні твори та особливості творчості.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 29 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Узагальнюємо знання й уміння за розділом 5

ВИКОНУЄМО ПРОЄКТ

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЗРІЛОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ЄВРОПІ

Зріле (високе) середньовіччя (X–XIII ст.) — важливий період розвитку середньовічного суспільства і держав, час розвитку сільського господарства, ремесел, торгівлі, розбудови країн і міст, загального соціально-економічного та господарського піднесення. Саме ці особливості культурної спадщини ми і пропонуємо вам дослідити.

Об'єднайтесь у групи по 3–5 осіб (залежно від кількості учнів і учениць у класі). Завдання — створіть електронний фотоальбом / комп'ютерну презентацію чи коротке відео про одну з історичних / культурних пам'яток Європи, що відображає особливості зазначеного періоду. Це можуть бути, наприклад:

1) видатні пам'ятки архітектури чи містобудування;
2) твори живопису чи скульптури;
3) шедеври ремесла чи досягнення культури.

Ви також можете обрати й інші пам'ятки.

На основі знайдених відомостей та зображень розробіть текст екскурсійного туру до цієї пам'ятки. У тексті ви маєте продемонструвати вплив культур інших країн, які проявилися під час створення пам'ятки, ті риси, які вирізняють її як невід'ємну складову європейської культури цього періоду.

Доберіть кілька зображень пам'ятки гарної якості. Узгодьте текст і зображення. Під час презентації результатів вашої роботи проведіть для однокласників / однокласниць віртуальну екскурсію до цієї пам'ятки. Слухаючи «екскурсії» інших груп, поставте їм цікаві запитання.

Обговоріть підсумки вашої роботи і враження від неї в загальному колі. Оцініть індивідуальну участь у проєкті за допомогою зошита самооцінювання.

Перейди за покликанням https://vse.ee/cfww.
Оціни підсумки своєї роботи над проєктом
«Культурна спадщина зрілого середньовіччя в Європі».

Розділ 6. Середньовічний Схід (оглядово)

§ 30–31. Країни середньовічного Сходу

ОБГОВОРІТЬ У КЛАСІ

Пригадайте, що ви вивчали про Китай, Індію та Японію раніше.

ДОСЛІДІТЬ

1. З поглядами яких європейських мислителів можна зіставити наведені нижче вислови східних мудреців? Як називалась епоха в західноєвропейській культурі, у якій вони творили?

   Які ідеї об'єднують європейських, індійських і китайських філософів?

   • Не було, немає і не буде людини, гідної одного лише осуду або однієї лише похвали (індійське прислів'я).

   • Любов до всіх — це людське в людині. Здійснювати людське — це почуття має бути в людині. Наслідувати це — шлях людський (Хань Юй (768–824), китайський письменник, філософ).

2. Використовуючи карту (с. 204), схарактеризуйте вплив природних умов на спосіб життя населення Китаю, Індії, Японії. Назвіть великі споруди країн, торговельний шлях, обговоріть їх роль у житті суспільства.

Китай. Індія. Японія

1. Яким було китайське суспільство в середні віки

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту й зображень опишіть життя людей середньовічного Китаю. Визначте внесок Китаю в розвиток світової цивілізації.

Китайську державу очолював імператор, який мав необмежену владу. Правителя вважали Сином Неба, тому країну називали Піднебесною. На відміну від Західної Європи, дорогу до влади в Китаї відкривала не знатність походження, а насамперед освіченість. Чиновниками ставали тільки ті, хто склав непрості іспити, на одне місце було понад сто претендентів. Така система давала змогу залучати на службу й талановитих простих людей.

На зрошуваних землях вирощували рис (на півдні збирали по два врожаї на рік), цукрову тростину, чайні кущі. Китай вів морську торгівлю з країнами, розташованими на берегах Індійського океану. Розвивалася торгівля і всередині країни. Аби полегшити перевезення, було споруджено Великий канал завдовжки 1700 км, який сполучав річки Янцзи та Хуанхе, його використовували для зрошення полів.

Важко назвати таку галузь науки, літератури або мистецтва, у яку не зробили би внесок жителі й жительки середньовічного Китаю. Китайці першими винайшли книгодрукування, що дало змогу ознайомити інші країни Сходу з досягненнями китайських учених. Вони винайшли порох і вогнепальну зброю, паперові гроші та морський компас. У XV ст. китайський флот здійснив небезпечне плавання до східного узбережжя Африки. Китайські астрономи створили точний календар, у якому тривалість року лише на 27 секунд не збігалася з реальною величиною. На зовнішніх ринках високо цінувалася китайська порцеляна. Китайці ретельно оберігали секрети виробництва, тому в Європі її навчилися виготовляти лише у XVIII ст.

У Китаї з глибокої давнини мирно співіснували кілька релігій. Основою освіти, моралі, державного устрою залишалося конфуціанство, яке виникло в VI–V ст. до н. е. У I ст. з Індії в Китай поширився буддизм. Відтоді в Китаї споруджували великі монастирі зі статуями Будди та пагоди — багатоярусні храми, створені на честь буддистських святих.

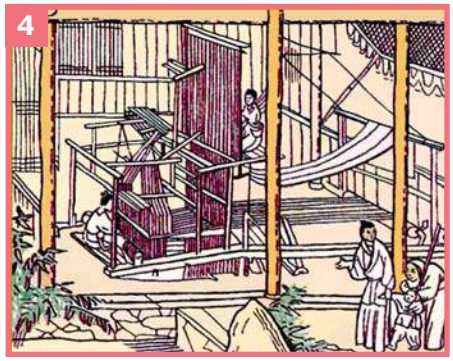

1. 2. 3. Зображення китайських художників, виконаних на шовку

4. Виготовлення шовку. Середньовічний малюнок

5. Середньовічні порцелянові вироби

6. Па́года Лунхуа в Шанхаї

У середні віки відбувався обмін культурними досягненнями між державами Сходу, тож високорозвинене духовне життя Китаю та Індії слугувало зразком для інших країн.

2. Яким було індійське суспільство в середні віки

ПОМІРКУЙТЕ

На основі тексту й зображень визначте особливості індійського середньовічного суспільства. Схарактеризуйте внесок Індії в розвиток світової цивілізації.

Для жителів середньовічної Європи Індія була казковою країною. Багатства, які так захоплювали європейців, створювалися природою і працею мільйонів селян та ремісників. Працьовиті селяни збирали по 2–3 врожаї рису на рік. Крім зернових, культивували цукрову тростину, бавовну, прянощі та багато різних фруктів. Чимало із цих культур запозичили з Індії сусідні народи. Славилась Індія й кокосовою пальмою. У своїх господарствах скотарі розводили корів, буйволів, верблюдів, кіз, коней тощо. Індійцям удалося приручити навіть слонів. Управні ремісники виготовляли вироби із заліза, золота, інших дорогоцінних металів.

У ранньому середньовіччі в Індії не будо єдиної держави, і вона переживала період роздробленості. Цим скористалися завойовники, які почали поступово захоплювати індійські території. На початку XIII ст. з володінь мусульман на півночі Індії утворилася незалежна ісламська держава зі столицею в місті Делі — ***Делійський султанат***. Так в Індії почав поширюватися іслам, але зберігалися і традиційні для неї індуїзм та буддизм.

В епоху середніх віків в індійському суспільстві зберігались варни — суспільні групи, які виникли ще до нашої ери.

ДОСЛІДІТЬ

На основі документа дайте визначення поняття «варни». Про які особливості індійської сім'ї розповів мандрівник?

Із праці відомого китайського мандрівника Сюаньдзана (VII ст.)

Сім'ї в Індії поділяються на чотири варни. До першої варни належать брахмани. Це люди чистої поведінки, вони суворо дотримуються законів релігії, моральності... Другу варну становлять кшатрії. Протягом багатьох століть вони є

правлячою групою. Кшатрії дбають про доброчесність і милосердя. Людей третьої варни називають вайшами. Вони займаються торгівлею і шукають прибутків... Люди четвертої варни — шудри — займаються землеробством...

Одружившись, людина посідає вище або нижче становище, залежно від нової спорідненості. Індійці не допускають безладного змішання через шлюби між родичами. Колишня заміжня жінка вже ніколи не матиме другого чоловіка.

Проте в середньовіччі варни почали ділитися на дрібніші групи, які європейці назвали **кастами**.

Касти — закриті групи людей в Індії, які займалися певним видом діяльності та посідали відповідне місце в суспільстві.

Учена та мистецька спільноти Індії зробили великий внесок у розвиток середньовічної культури. Уже з перших століть нашої ери в Індії користувалися десятковою системою числення — індійськими цифрами, що зараз відомі як арабські. Математики вміли виконувати дії з дробами, обчислювати площі фігур та об'єми тіл, із високою точністю визначили число π (пі). У багатьох містах Індії у той час діяли обсерваторії.

У книжках із медицини детально описувалися будова тіла людини та її внутрішні органи. Лікарі вміли робити складні операції, використовуючи близько двохсот хірургічних інструментів і засоби знеболювання. Щоб розпізнати хворобу, визначали температуру тіла, вимірювали пульс хворого, оглядали колір шкіри та язика. Як ліки використовували настої, відвари та мазі.

Зазвичай літературні, релігійні, наукові твори писали санскритом. Створений понад дві тисячі років тому санскрит і досі використовують в Індії.

У перші століття нашої ери храми споруджували всередині печер. Серед них особливо вражають храмові печери Аджанти в Центральній Індії. Аби художник міг працювати при денному світлі, необхідному для створення такого шедевру, застосовували спеціальну систему дзеркал.

ДОСЛІДІТЬ

Яке враження справляють на вас ці пам'ятки? Про який рівень розвитку індійського суспільства вони, на вашу думку, свідчать? Знайдіть ці пам'ятки на карті (с. 204).

1. *Середньовічне місто Джайсалмер*
2. *Мінарет Кутб-Мінар. Делі*
3. *У печері храмового комплексу Аджанти. Індія*
4. *Храм Кандар'я Махадева. Кхаджурахо. Індія*

3. Як розвивалась Японія в епоху середніх віків

ПОМІРКУЙТЕ

Складіть розповідь про середньовічну Японію, використовуючи текст та ілюстрації. Сформулюйте 2–3 правила життя самурая.

Японська цивілізація молодша за китайську та індійську. Перша держава виникла на японських островах у ранньому середньовіччі й запозичила важливі китайські досягнення, наприклад уміння вирощувати рис і виготовляти шовк, ієрогліфи і чай. Попри це, в Японії була створена своя держава з неповторною культурою і традиціями.

На чолі держави стояв імператор — Син Неба. Згідно з японською міфологією, він був нащадком богині Сонця Аматерасу, яка вручила йому три священні предмети: меч — символ могутності, дзеркало — символ божественності та намисто з яшми — символ вірності підданих.

Особливу роль у житті японського суспільства відігравали самураї — професійні воїни, які за військову службу отримували землю. У самураїв був неписаний закон «бусідо» («шлях воїна»). Понад життя самурай цінував відданість пану, мужність, уміння володіти собою. Майбутніх воїнів із дитинства вчили володіти зброєю, шанувати батьків і вчителів та, загартовуючи себе, проводити ночі без сну і дні без їжі. Все життя самураї удосконалювали свою військову майстерність, доводячи її до найвищого рівня. Згодом самураї утворили окремий замкнений стан.

У середньовічній Японії мирно співіснували дві релігії: синтоїзм — давня японська релігія і буддизм, храми яких зазвичай ставали центрами освіти й літописання. І до сьогодні зберігся храмовий комплекс Хорюдзі — перший буддійський монастир у Японії. Головний зал комплексу Кондо визнаний найстарішою дерев'яною будівлею у світі.

Традиційне японське мистецтво неможливо уявити без каліграфії — витонченого написання ієрогліфів, які, згідно з легендами, з'явилися з божественних небесних образів. Вважається, що й живопис формувався з ієрогліфів.

Важливою ознакою освіченої людини в Японії вважалося уміння віршувати. Традиційної для нас рими в японських віршах немає, проте вони зрозумілі нам, хоч і минуло тисячу років.

Пісня Яманое Окура (659–733 рр.)

Срібло, золото, перлини —
нащо нам вони?
Навіть більш коштовні речі
з дітьми
чи зрівняються?

ДОСЛІДІТЬ

Розгляньте ілюстрації та поділіться враженнями від життя й мистецтва середньовічної Японії.

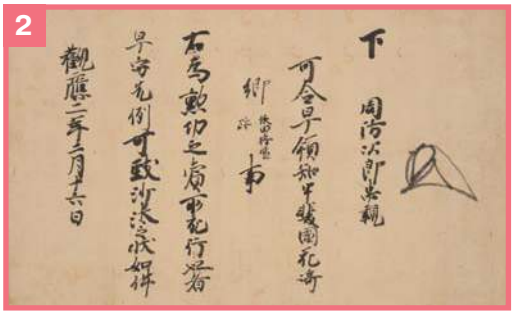

1. *Буддистський храм Рокуондзі. Золотий павільйон, 1397 р. Сучасне фото*
2. *Лист, написаний японськими ієрогліфами. XIV ст.*
3. *Обладунки самурая. Середньовічне зображення*
4. *Самурай на коні. Середньовічне зображення*
5. *Жінка. Японський малюнок*
6. *Храм Хорю-дзи, пагода*
7. *Невідомий скульптор. Портрет буддійського ченця Чогена. 1206 р., дерево*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Чому систему найму чиновників у Китаї іноземці вважали дуже ефективною?
2. Що таке варни і касти?
3. Які наукові знання Індії та Китаю мали світове значення? Чому ти так вважаєш?
4. Хто такі самураї і який їхній вплив на японське суспільство?
5. *Визнач спільні та відмінні риси розвитку Китаю, Індії та Японії в середньовіччі.*
6. *Які пам'ятки середньовічного мистецтва Сходу характеризують його розвиток?*
7. *Яку роль відігравала релігія в житті держав середньовічного Сходу? Чому ти так думаєш?*

А ЩЕ ТИ МОЖЕШ

Об'єднайтеся в пари. Скористайтеся матеріалом із відкритих джерел та підготуйте стислі розповіді з тем:

1. Особливості державного устрою Китаю.
2. Китайська армія: особливості озброєння і тактики.
3. Особливості японського художнього мистецтва.
4. Імперія Віджаянагара в середньовіччі.

За покликанням https://vse.ee/cfww знайди завдання до § 30–31 в робочому зошиті та зошиті самооцінювання.

Річне узагальнення
«Внесок цивілізацій середньовіччя в історію людства та становлення сучасної Європи»

Ціле тисячоліття охоплює епоха середніх віків, яку історики називають ще «середньовічний міленіум». У V–XV ст. утворилися нові держави, було закладено основи для майбутнього формування сучасних націй і демократії, виникла нова світова релігія — іслам. У європейських державах склалися представницькі органи, а в містах — виборні ради та університети. Людство розвинуло матеріальну культуру: почали застосовувати вітряки й водяні млини, з'явилися перші домни, винайшли порох, компас і вдосконалили кораблі. Середньовіччя починалося зі ствердження, що «людина — пасивне знаряддя Бога», а закінчувалося ідеями про унікальність кожної особистості.

Перевір свої знання основних понять, дат, географічних об'єктів, досягнень науки, культури епохи середніх віків, без яких неможливо уявити історію і наше сьогодення.

I. Перевір знання хронології середньовіччя.

1. Як довго тривала епоха середніх віків?
2. У які століття відбувалося Велике переселення народів і Велике розселення слов'ян?
3. Що було раніше: скликання Генеральних штатів у Франції чи прийняття Великої хартії вольностей?
4. Які дві великі події пов'язані з 1453 роком?

II. Пригадай географію середніх віків (за картою на с. 214).

1. Назви́ держави, що виникли в епоху середніх віків.
2. Назви країни, які ви вивчали в курсі історії середніх віків і яких зараз не існує.
3. Використай карту і назви провідні держави світу наприкінці XV ст.
4. Зістав карти (с. 11, 214) та проаналізуй, як змінилася Європа протягом середньовіччя.
5. Назви держави, до складу яких входили землі України.

Європа наприкінці XV ст.
кор. Норвегія (Дан.)
КОР. ШОТЛАНДІЯ
ІРЛАНДІЯ
Дублін
Йорк
КОР. АНГЛІЯ
Лондон
ПІВНІЧНЕ МОРЕ
КОР. ШВЕЦІЯ
Стокгольм
БАЛТІЙСЬКЕ МОРЕ
КОР. ДАНІЯ
Копенгаген
ЛІВОНСЬКИЙ ОРДЕН
Рига
Псков
ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО МОСКОВСЬКЕ
Новгород
Твер
Волга
Москва
Переяславль-Рязанський
ВЕЛИКА ОРДА
Тевтонський орден
Вільно
Мінськ
Крево
НІДЕРЛАНДИ
Бремен
Гамбург
Брандербург
Магдебург
Антверпен
Кале
Кельн
Франкфурт
Саксонія
КОР. ПОЛЬСЬКЕ
Краків
ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ
Київ
Руан
Нант
Париж
КОР. ФРАНЦІЯ
Люксембург
Нюрнберг
Прага
КОР. Чехія
Львів
УКРАЇНА
Дон
Аугсбург
Баварія
БУРГУНДІЯ
Швейцарія
Савойя
Відень
Ужгород
Буда
Австрія
КОР. УГОРЩИНА
княз. Молдавія
Дніпро
Кримське ханство
ВЕЛИКА ОРДА
Ліон
Мілан
Венеція
Тулуза
Авіньйон
Турин
Генуя
Белград
Кафа
княз. Волошина
Вальядолід
КОР. НАВАРРА
КОР. ПОРТУГАЛІЯ
Лісабон
КОР. ІСПАНІЯ
Толедо
Марсель
Флоренція
Барселона
о. Корсика
Дунай
ЧОРНЕ МОРЕ
Чорногорія
Дубровник
Софія
Синоп
Трапезунд
Рим
РУМЕЛІЯ
Стамбул
Сівас
Валенсія
Севілья
Гранада
о. Сардинія (Ісп.)
Неаполь
Фессалоніка
АНАТОЛІЯ
ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ
Неаполітанське кор. (Ісп.)
СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ
Палермо
Ізмір
Конья
Антіохія
Родос
о. Крит
о. Кіпр
Дамаск
володіння Єгипту
Кордони держав станом на 1499 р.
Кордони Священної Римської імперії
Володіння імператорської династії Габсбургів
Церковні володіння
Володіння Венеціанської республіки
Володіння Генуезької республіки
Дрібні держави Німеччини та Італії

III. Перевір засвоєння основних понять курсу.

1. Згрупуй за темами слова та словосполучення. Теми обери самостійно.
   Варварське королівство, літописання, інквізиція, халіфат, феод, місто, романський стиль, іслам, віче, Відродження, магістрат, християнство, цех, стани, гільдія, індуїзм, магдебурзьке право, буддизм, єретик, готичний стиль, ярлик, лихварство, університет, гуманізм.
2. Склади із цими словами кілька речень.

IV. Проаналізуй епоху середніх віків, послідовно виконуючи завдання.

1. Назви речові та писемні історичні джерела, які можна використовувати для вивчення життя людини в епоху середніх віків.
2. Схарактеризуй основні етапи, які пройшло людство в епоху середніх віків.
3. Пригадай видатні постаті середньовіччя. Назви не менше трьох діячів, зокрема українських, які, на твою думку, залишилися в історії завдяки своїй діяльності.
4. Назви найбільші міста середньовіччя. Схарактеризуй причини швидкого зростання середньовічних міст.
5. Поміркуй, що в епоху середньовіччя об'єднувало людей незалежно від їхнього походження, статі, країни тощо.
6. Назви об'єднання людей, які утворилися в епоху середніх віків (етнічні, професійні, навчальні тощо). Чому середньовічна людина прагнула до об'єднання?
7. Назви та схарактеризуй основні технічні досягнення людства в епоху середніх віків.
8. Посилаючись на ілюстрації, схарактеризуй внесок епохи середніх віків у світову культуру та духовну спадщину.

1

2

3

4

5

6

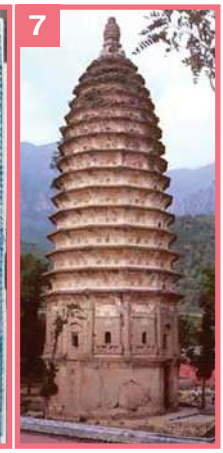
7

8

9

10

V. Обговоріть значення епохи середніх віків та її зв'язок із сучасністю, послідовно виконуючи завдання.

1. Поміркуйте, що об'єднує сучасну та середньовічну людину.
2. Ознайомтеся з положеннями Біблії та Корану. Обговоріть, які цінності є спільними для обох релігій і яке значення вони мають для подальшого розвитку людства.

Біблія	Коран, хадиси
Шануй батька свого і матір свою	Рай — під стопами матерів
Тож у всьому — що хочете, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви	Любов до людини — половина розуму
Не свідчи неправдиво на ближнього свого	І не прикривайте істину брехнею
Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть. Хто просить у тебе — дай, і від охочого позичити в тебе не відвертайся	Не в тому благочестя, щоб повертати обличчя на Схід і Захід, а благочестя — хто повірив в Аллаха, і в янголів, і в пророків; і давав майно, незважаючи на любов до нього, сиротам, біднякам, подорожнім, близьким; і вистоював молитву, і очищався, і виконував заповіді
Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, що бачили вас, бо не буде за це вам нагороди від Отця Небесного. Отож коли чиниш милостиню, не сурми перед себе	Слова добрі і прощення краще, ніж милостиня, за якою слідує образа
І якою мірою міряєте, такою і вам мірятимуть	І будьте вірними в мірі, коли відміряєте, зважуйте правильними вагами

3. Вислови судження щодо ролі та значення середніх віків у розвитку європейської цивілізації, враховуючи те, що новому часу середньовіччя «передало» такі риси розвитку, як:
   - натуральне господарство;
   - станова, ієрархічна структура суспільства;
   - панування монархій;
   - теоцентризм (від лат. тео — «Бог») — вплив релігії на всі сфери життя суспільства;
   - становлення гуманізму та демократії;
   - нові міста;
   - нову техніку й технології;
   - літературу й мистецтво.
4. Обговоріть, як розширилося у вашому уявленні поняття «цивілізація» після вивчення історії середніх віків.
5. Проведіть дослідження.

5.1. Попрацюйте у п'яти групах. Кожна група має обрати із пропонованих зображень три-чотири, які можна об'єднати за певними ознаками, наприклад:
   - ті, що стосуються тієї чи іншої сфери життя людей;
   - ті, що є сучасними реконструкціями середньовічного життя;
   - ті, що відображають особливості суспільних відносин тощо.

5.2. Назвіть свої групи зображень і презентуйте їх класу як частину спадщини середньовіччя.

5.3. Визначте, що нового ви дізналися про середньовічну історію людства.

Середньовічні рицарі

Третій хрестовий похід

Ярмарок у місті

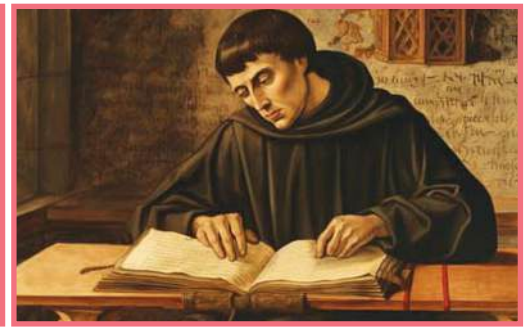

Середньовічний філософ П'єр Абеляр

Риболовля

Суд у середньовіччі

Стрільба з лука

Середньовічні музиканти

Бібліотеки та університети

Середньовічне місто

Валлада Бінт аль-Мустакфі, мусульманська поетеса X ст.

Англійський першодрукар Вільям Какстон

Сплата селянами податків

Іспанське місто сьогодні — мозаїка культур і народів

Корабель вікінгів

Середньовічний замок

Словник

Варварське королівство — держава, створена варварськими племенами, здебільшого на території Західної Римської імперії в середині I тисячоліття.

Васалітет — особливі відносини всередині стану феодалів, згідно з якими одні феодали — сеньйори — надавали земельні володіння за службу іншим — васалам.

Велике переселення народів — рух племен і народів у IV–VII ст., унаслідок якого виникли нові народи та нові держави.

Велике розселення слов'ян — масова міграція слов'янських племен під час Великого переселення народів на території Центральної, Східної та Південно-Східної Європи.

Відродження — епоха в історії Європи (XIV–XVI ст.), для якої характерні інтерес до людини та її внутрішнього світу, повернення до античних цінностей, світський (нецерковний) зміст культури.

Генеральні штати — вищий станово-представницький орган Франції, де окремо засідали представники трьох станів: духівництво, дворянство та бюргери великих міст.

Готичний стиль — художній стиль (приблизно XII — середина XVI ст.), поширений у Західній та Центральній Європі, для архітектури якого властиві великі споруди зі стрілчастими склепіннями і велика кількість кам'яного різьблення та скульптурних прикрас.

Гуманізм (*від лат. — «людяний, «людський»*) — течія в західноєвропейській культурі, яка визнає людину вищою цінністю, проголошує повагу до її природних прав.

Гусити — послідовники Яна Гуса, виступали за повернення до ідеалів бідної та справедливої церкви періоду раннього християнства, за богослужіння чеською мовою, за рівність у таїнстві причастя.

Гуситські війни (1419–1434 рр.) — боротьба чеського народу проти засилля католицької церкви та німецького панування.

Династична унія — об'єднання двох держав, яке управляється однією династією, водночас кордони держав, закони та інтереси залишаються різними.

Єретик — особа, що заперечує основи (канони) віровчення панівної церкви, віровідступник.

Індульгенція (*від лат. — «милість»*) — повне або часткове звільнення від покарання за гріхи.

Інквізиція — спеціальний церковний суд, створений Папою Римським для боротьби з єретиками.

Іслам (з араб. — «покірність, смирення») — одна із трьох світових релігій, яка сповідує віру в єдиного Бога — Аллаха. Виник у VII ст.

Історія середніх віків — період історії, який тривав від падіння Західної Римської імперії (кінець V ст.) до початку відкриття європейськими мореплавцями Америки та інших земель наприкінці XV ст.

Касти — закриті групи людей в Індії, які займалися певним видом діяльності та посідали відповідне місце в суспільстві.

Коран — головна священна книга мусульман, запис проповідей, виголошених пророком Мухаммадом переважно у Мецці та Медині (610–632 рр.).

Лихварство — надання грошей у борг з умовою сплати відсотків при поверненні боргу.

Міська комуна (від італ. «комуніс» — «спільний») — у середньовіччі міська громада, що домоглася незалежності від феодала та права на самоврядування.

Новгородська боярська республіка (XII–XV ст.) — держава в Північно-Східній Русі, вищою владою якої вважалося віче — загальноміські збори всіх дорослих чоловіків. Віче розглядало питання війни і миру, обирало посадовців, зокрема й князя, розподіляло повинності.

Реконкіста (від ісп. і порт. — «відвоювання») — боротьба за звільнення Іспанії та Португалії від арабів-завойовників, що тривала у VIII–XV ст.

Романський стиль — перший загальноєвропейський стиль в архітектурі (X–XII (XIII) ст.), для якого характерні масивні споруди-фортеці: храми, замки, монастирі.

Станово-представницька монархія — централізована держава, де влада монарха обмежується станово-представницьким органом.

Суд присяжних — суд, у якому беруть участь присяжні засідателі — люди, яких на певний час залучають до участі в розгляді судових справ.

Суспільні стани — великі групи людей, об'єднані майновим становищем, правами й обов'язками.

Університет (*від лат. — «сукупність, спільнота»*) — вищий навчальний заклад, де готують спеціалістів із різних галузей знань, ведуть наукову роботу.

Феодальна ієрархія — послідовне підпорядкування феодалів.

Феод — спадкове земельне володіння, яке надавалося людині за несення військової або придворної служби. Феодалізм — суспільний устрій середньовіччя, для якого характерні власність феодалів на землю та працю селян; особливі феодальні відносини між різними верствами населення.

Халіфат — держава, очолювана халіфом. Перші Арабські халіфати існували за династій: Омейядів (VII–VIII ст.), столиця — Дамаск; Аббасидів (VIII–XIII ст.), столиця — Багдад.

Цех — об'єднання середньовічних ремісників однієї або споріднених професій, поширені в містах Західної Європи, починаючи з XI–XII ст.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

§ 1. Середньовіччя як період розвитку людства 4
§ 2. Велике переселення народів 9

Розділ 1. СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШИХ ДЕРЖАВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 14

§ 3. Перші середньовічні держави 14
§ 4. Розквіт і занепад імперії франків 21
§ 5. Візантійська імперія 26
§ 6. Арабський світ 33
Узагальнюємо знання й уміння за розділом 1 43

Розділ 2. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ 44

§ 7. Взаємозв'язок людини і природи. Рух середньовічного населення 44
§ 8. Середньовічне європейське суспільство 51
§ 9. Християнська церква в ранньому середньовіччі 57
§ 10. Життя і традиції рицарів і селян 62
§ 11–12. Світ середньовічного міста 67
Узагальнюємо знання й уміння за розділом 2 77

Розділ 3. ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X–XV СТ. 78

§ 13. Походи і завоювання вікінгів 78
§ 14. Хрестові походи 86
§ 15. Середньовічні держави: від роздробленості до станово-представницьких монархій 94

§ 16. Франція в XI–XV ст. 101
§ 17–18. Англія в XI–XV ст. 108
§ 19. Священна Римська імперія 116
§ 20. Держави Середземномор'я в середні віки 124
Узагальнюємо знання й уміння за розділом 3 135

Розділ 4. **ВИНИКНЕННЯ Й РОЗВИТОК ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В XI–XV СТ. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ** 138

§ 21–22. Держави Центральної та Східної Європи в X–XV ст. 138
§ 23. Землі Північно-Східної Русі в XI–XV ст. 149
§ 24. Османська імперія. Правління Мехмеда II 155
Узагальнюємо знання й уміння за розділом 4 165

Розділ 5. МАТЕРІАЛЬНЕ І ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 167

§ 25. Вплив церкви на середньовічне суспільство 167
§ 26. Середньовічні школи та університети. Життя середньовічного студента 173
§ 27. Наукові і технічні досягнення. Книгодрукування 180
§ 28. Раннє Відродження і гуманізм 185
§ 29. Архітектура і мистецтво 192
Узагальнюємо знання й уміння за розділом 5 202

Розділ 6. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД (ОГЛЯДОВО) 203

§ 30–31. Країни середньовічного Сходу 203
Річне узагальнення 213
Словник 220

Навчальне видання

ПОМЕТУН Олена Іванівна
МАЛІЄНКО Юлія Борисівна
ДУДАР Ольга Володимирівна

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Т. П. Єресько*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Комп'ютерна верстка *Д. Д. Карачов*
Коректор *Н. М. Левчук*
Дизайн обкладинки *П. В. Ширнін*

Формат 70 x 100 $^{1}/_{16}$.
Ум. друк. арк. 18,144 + 0,486 форзац.
Обл.-вид. арк. 15,20 + 0,68 форзац.
Наклад 84 690 пр.
Зам. .

У підручнику використано зображення @shutterstock таких авторів:
RomanYa, Nodar Rekhviashvili, Franck Boston, Vuk Kostic, DM7, arslaan,
а також https://knightstemplar.co, https://www.historytoday.com, https://uk.wikipedia.org
Використано карти, виготовлені О. І. Мостяєвим.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.
Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. О. Довженка, 3
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано
в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»
61011, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.
www.globus-book.com

ВИСОКЕ (ЗРІЛЕ) СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (*X—XIII ст.*)
Становлення середньовічних міст й університетів. Розкол християнської церкви. Хрестові походи. Поширення романського і готичного стилів

Східна Римська імперія (Візантія)

Піднесення за імператорів Македонської династії та династії Комнінів (*IX—XII ст.*)

Латинська імперія (*XIII ст.*)

Арабські халіфати

Династія Аббасидів (*VIII—XIII ст.*)

Держава припинила існування у XIII ст. під тиском монголів

Англія, Франція

Англія
Нормандське завоювання

Вільгельм Завойовник

Генріх II Плантагенет

Парламент (*1265 р.*)

Франція
Філіпп IV Красивий
Утворення Генеральних штатів (*1302 р.*)

Німеччина

Утворення ***Священної Римської імперії***

Оттон I

Італія, Іспанія

Піднесення італійських торговельних республік

Продовження Реконкісти

Держави Центральної і Південної Європи

Утворення ***Чехії, Польщі, Угорщини*** (Іштван I), ***Новгородської республіки, Московської держави***

Україна

Піднесення ***Русі-України***

Володимир Святославович (Великий)
Ярослав Володимирович (Мудрий)

1187 — назва «Україна» вперше вживається в Київському літописі

Волинсько-Галицька держава

Король Данило

Індія, Китай, Османська імперія

Утворення ***Османської держави***

Китай
Монгольська навала

Індія

Делійський султанат

Монгольська навала *(XIII ст.)*

ПІЗНЄ (ОСІНЬ) СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (*XIV—XV ст.*)
Раннє Відродження і гуманізм. Готика

Падіння Константинополя

Загибель імперії (*1453 р.*)

Столітня війна (1337–1453)

Франція
Завершення об’єднання країни

Англія
«Війна троянд»

Закріплення роздробленості держави

«Золота булла»

Йоганн Гутенберг

Винайдення книгодрукування

Іспанія
Завершення Реконкісти

Утворення Іспанського королівства (Ізабель I, Фернандо II)

Італія
Данте Аліг’єрі, Петрарка, Джотто, Донателло, Брунеллескі, Сандро Боттічеллі

Польща
Казимир III

Велике князівство Литовське
Кревська унія (*1385 р.*)

Грюнвальдська битва (*1410 р.*)

Чехія
Гуситські війни (*1419–1434 рр.*)

Угорщина
Піднесення за Матіаша Корвіна

Українські землі
у складі Польщі, Великого князівства Литовського, Угорщини, Молдови

Китай
Відновлення незалежності

Династія Мін

Початок османських завоювань у Європі

Утворення ***Османської імперії***

Мехмед II